

e-ISSN 2651-379X

İBN HALDUN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF IBN HALDUN STUDIES

| Cilt / Volume 2 | Sayı / Issue 1 | Ocak / January 2017 |

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ

Açık Erişim Dergi / Open Access Journal

İBN HALDUN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF IBN HALDUN STUDIES

| Cilt / Volume 2 | Sayı / Issue 1 | Ocak / January 2017 |

e-ISSN 2651-379X

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İbn Haldun Çalışmaları Dergisi

| **Yayıncı** İbn Haldun Üniversitesi / **Publisher** *Ibn Haldun University*
| **e-ISSN** 2651-379X | **Sıklık** Yılda İki Sayı / **Frequency** *bi-annually* |

İbn Haldun Üniversitesi Adına Sahibi

Recep Şentürk, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

Yayın Kurulu Başkanı

Recep Şentürk, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

Editörler

Sönmez Çelik, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Vahdettin Işık, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Savaş Cihangir Tali, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

Editörler Kurulu

Recep Şentürk, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Sefa Bulut, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Ali Osman Kuşakçı, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Vahdettin Işık, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Sönmez Çelik, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Ahu Dereli Dursun, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Mehmet Öncel, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Savaş Cihangir Tali, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Bruce B. Lawrence, Duke University, ABD
Prof. Dr. Tahsin Görgün, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Miriam Cooke, Duke University, ABD
Prof. Dr. Syed Farid Alatas, National University of Singapore, Singapur
Dr. Hüseyin Yılmaz, George Mason University, ABD

Yazı İşleri Müdürü

Sönmez Çelik, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

İbn Haldun Çalışmaları Dergisi (e-ISSN 2651-379X), İbn Haldun Üniversitesi tarafından yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. 2016 yılında yayımlanmaya başlanan dergi; dil, edebiyat, tarih, sanat, mimari, sosyoloji, ilahiyat ile insan ve toplum bilimleri alanlarında özgün bilimsel Türkçe, İngilizce ve Arapça makaleler yayımlar. Yazılarda belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur. Yayımlanmak üzere kabul edilen makalelerin tüm yayın hakları süresiz olarak İbn Haldun Üniversitesi'ne aittir. Yayımlanan yazılarda belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur.

Journal of Ibn Haldun Studies (e-ISSN 2651-379X) is published by *Ibn Haldun University*, which is a referred bi-annual and blind peer-review. It has been published since the year of 2016. The journal publishes original Turkish, English or Arabic articles on the subjects of language, literature, history, art, architecture, sociology, theology and human and social sciences. The views expressed in the papers are under the responsibility of authors. All the intellectual property rights of the papers accepted for the publication belong to *Journal of Ibn Haldun Studies* indefinitely. The author(s) is (are) the sole responsible for the opinions and views stated in the articles.

Yönetim Yeri / *Head Office*: Ulubatlı Hasan Caddesi, No:2, 34494 – Başakşehir, İstanbul, Türkiye
Telefon / *Telephone*: +90 212 692 0212 | **E-Posta** / *E-mail*: journal@ihu.edu.tr, **URL** : <http://journal.ihu.edu.tr>

İbn Haldun Çalışmaları Dergisi

| **Yayıncı** İbn Haldun Üniversitesi / **Publisher** *Ibn Haldun University*
| **e-ISSN** 2651-379X | **Sıklık** Yılda İki Sayı / **Frequency** *bi-annually* |

Cilt / *Volume* 2

Sayı / *Issue* 1

Ocak / *January* 2017

İçindekiler / *Table of Contents*

Abdul Ghafar Ismail, Abu Bakar Jaafar Vergi Oranı ve Belirleyicileri: İbn Haldun'dan Bir Görüş	1-20
Abdul Ghafar Ismail, Abu Bakar Jaafar Tax Rate and its Determinants: An Opinion from Ibn Khaldun	21-40
Tamer Baran İbn Haldun'un Mukaddimesinden Pazar Bölümlendirme Stratejilerine Bakış .	41-53
Tamer Baran Market Segmentation Strategies from Muqaddimah of Ibn Khaldun	55-67
Fadila Grine, Ouassila Khezzar Abdullah Şerit'in Perspektifinden İbn Haldun'un Siyaset Düşüncesinin Önemi ve Eleştirisi	69-92
Yalçın Çetinkaya İbn Haldun ve Matematik İlimlerden Bir İlim Olarak Mûsikî	93-98
Yalçın Çetinkaya Ibn Khaldun and Music as a Science of Mathematical Sciences	99-104
Ismail Doğan Asabiyyet Kuramının Sosyolojik Söylemi ve İslam Dünyası ya da "İbn Haldun Bir Bilinçsizlik Teorisini midir?"	105-122

Vergi Oranı ve Belirleyicileri: İbn Haldun'dan Bir Görüş*

Tax Rate and its Determinants: An Opinion from Ibn Khaldun

Abdul Ghafar İsmail⁽¹⁾, Abu Bakar Jaafar⁽²⁾

⁽¹⁾ İslâmi Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü İslâm Kalkınma Bankası, Suudi Arabistan

⁽²⁾ Malezya Ulusal Üniversitesi (UKM), Malezya

⁽¹⁾ Aglsmail@isdb.org

Öz: Vergi, bir ülkenin harcama için gelir elde etmesini sağlayan alternatif bir yöntemdir. Ancak sorun, vergi oranı konusunda görüş ayrılıkları olduğunda ortaya çıkmaktadır. Ekonomistler, daha yüksek vergi geliri elde etmek için vergi oranını düşürmek gerektiğini savunurlar. Bu makalede, İbn Haldun'un Mukaddime kitabındaki bulgularına bakarak vergi oranları analizi yapılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda vergilendirmeyle ilgili diğer hipotezleri de incelemektedir. Bulgular ideal vergilendirme oranının belirlenebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Veri Oranı, Vergilendirme Teorisi

Abstract: Tax is an alternative method for a country to obtain revenue for spending. But the issue arises when there are differences of opinion on the tax rate. Economists argue that to obtain higher tax revenue, it is necessary to lower the tax rate. In this paper, an analysis of tax rates is conducted by looking at the findings of Ibn Khaldun in his book Muqaddimah. This study also examines other hypotheses related to taxation. The findings show that the optimal rate of taxation can be determined.

Keywords: Ibn Khaldun, Tax Rate, Taxation Theory

1. Giriş

Bu çalışmada, İbn Haldun'un vergilendirme teorisi hakkındaki görüşleri tahlil edilecektir. Makale, İbn Haldun'un bulgularından, vergi oranı ne kadar yüksek olursa o kadar az vergi gelirinin toplanacağını ifade eden önemli bir keşfe binaen yazılmıştır. İbn Haldun, ayrıca bir hükûmetin tecrübe ettiği aşamalara bağlı olarak vergi oranındaki farklılıklara bakar. Ona göre her bir hükûmet reformlara dayandığı için farklı bir aşamaya sahiptir. Bir hükûmetin herhangi bir aşaması da liderin tavrına bağlı olarak farklı vergi oranlarına sahiptir. İbn Haldun hükûmetlerin evrimini 5 aşamaya ayırır. Devletin ilk aşamalarında, vergiler yansımalarında hafiftir fakat büyük gelir getirir. Zamanla, liderler birbirlerinin

* Bu çalışma, 28-29 Eylül 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "III. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu" adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

yerine geçer ve kabileci alışkanlıklarını medenî alışkanlıklar lehine kaybedebilirler. Ayrıca, kısmen içinde büyüdükleri lükse alışkın olacakları için onların ihtiyaçları ve talepleri de artar. Bu yüzden, tebaaları üzerine yeni vergiler yüklerler ve bu şekilde gelirlerini artırmak için önceki vergi oranlarını yükseltirler. Ancak vergilendirmedeki bu artış ekonomideki etkisini hissettirmeye başlar. Örneğin, üzerlerindeki vergi yükü ile kendi gelirlerinin mukayesesini yapmalarının akabinde, girişimcilerin cesareti kırılır. Neticede, üretim yere çakılır ve gelir de düşer.

Mevcut terminolojide, bulgular Laffer eğrisine dönüştürülmüştür (bkz. Laffer(2004)). Bu eğri bize, vergi oranları artarsa elde edilecek vergi gelirinin düşeceğini gösterir. Aynı şekilde, vergi oranı azalırsa vergi geliri de artacaktır. Bu sebeple, vergi oranı ile vergi geliri arasında bir ilişki vardır. Bu ilişki, vergi oranında bir değişiklik olduğunda bunun iki netice doğuracağını gösterir: Aritmetik etki ve ekonomik etki.

Abdul Azim Islahi (2004), İbn Haldun'un teorisinin günümüzde de geçerliliğini koruduğunu göstermek için ampirik bir çalışma yapmıştır. Mevzubahis çalışmada, hükûmetin her bir aşamasındaki vergileri ve giderleri hakkındaki tartışmaya da değinilmiştir. Bu çalışma her hükûmetin giderinin vergi oranı üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu gösteresi açısından önemlidir. Ayrıca, Hindistan'da tatbik edildiği şekliyle vergi uygulamalarından da örnekler sunmaktadır. Onun bu çalışması birkaç önemli bulguyu da ortaya çıkarmıştır. Birincisi, vergi matrahı teorisi İslâm dininden neşet etmektedir. İkincisi, vergiler de dinî menşelidir: zekât (bağış vergisi), haraç (toprak vergisi) ve cizye (baş vergisi). Üçüncü olarak, dinin kuralları göz ardı edilerek vergilerin keyfî olarak yüklenemeyeceğini belirtir.

Boulakia'nın (1971), bir 14. yy. iktisatçısı olarak İbn Haldun'un katkılarını tetkik ettiği ilk teşebbüsünden bu yana, onun görüşlerini inceleyen çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu makale, vergi tartışması ile ilgili olan bazı meselelerin altını çizmek; bir devletin bütçesinin belirlenmesine yönelik bir hipotez önermek ve Halduncu iktisadi büyüme görüşünün ampirik bir sınavını yapmak maksatlarını haiz bir çabadır.

Makalenin geri kalanı ise beş bölüme ayrılmıştır. İkinci bölüm İbn Haldun'un bakış açısına ışık tutmaya çalışacak. Üçüncü bölüm mevcut bakış açıları ile İbn Haldun'dan öğrendiğimiz dersleri ele alacak. Dördüncü bölüm Laffer eğrisi ile bağlantılı olarak İbn Haldun'un vergilendirme teorisini tartışacak. Beşinci bölüm ise varılan neticeleri açıklayacak.

2. İbn Haldun'un Görüşlerine Bir Bakış

İbn Haldun'un görüşü, vergi tartışması ile ilgili olan meselelerden bazılarıyla ilişkilendirilebilir. Gelir ve siyasi çevre, hükûmet ve harcama tutumu ile vergi idaresi gibi meseleler bunlardan bazılarıdır. İbn Haldun'a göre, bir ülkenin gelirleri vergi oranları ile yakından ilgilidir. Bunun sebebi de vergi oranlarındaki dalgalanmaların sonuçları etkilemesidir. Her devlet, bütçesi için farklı vergi oranlarına sahiptir. Yüksek harcama yapan ülkeler yüksek finansmana muhtaçtır. Hükûmet, lükse harcama yapmaya başladığında vergi oranları da yükselmeye başlar. Bu da bir sonraki başlıkta açıklanacaktır.

Birinci Görüş: Vergi Oranı

Vergilere dair tartışmada İbn Haldun, artırılmış bir vergi oranının vergi gelirlerinin düşmesine neden olacağını, aynı şekilde vergi oranı düşürülünce de vergi gelirlerinin artacağını söyler. İbn Haldun, devletin ilk zamanlarında, toplanan verginin küçük bir miktardan elde edilen gelirin büyük bir miktarını teşkil ettiğini söyler. Lakin devlet nihai safhasına ulaştığında, yüksek bir vergilendirmeden daha düşük bir vergi geliri elde edilir. İbn Haldun bunu, bir hükûmet İslâm'ın belirttiğiyle uyumlu olarak (üretilen meyvelerden ve besi hayvanlarından alınan zekâtta; sadaka, haraç ve cizyede olduğu gibi) vergi topladığı durumlarda gözlemlemiştir. İslâm tarafından belirlenen şeyin üzerine istenildiği zaman ekleme yapılamaz.

İbn Haldun'a göre, vergi matrahı¹ ve insanların üzerindeki vergi ödeme taahhüdü düşük olduğunda insanların çalışma istekleri ve azimleri dolaylı olarak etkilenir. Öyle ki, girişim kültürü gelişir ve artar. Bu da, onları tatmin etmeye yönelik teşvik eden daha düşük vergi konmasındandır. Artan bir girişimci kültürle, bireylerin toplam vergi mükellefiyeti ve vergi matrahı artacaktır. Diğer yandan, hükûmetin yüksek gelire ihtiyacı yüzünden insanlara yüklenen vergi mükellefiyeti ve vergi matrahı yüksek olursa, çiftçilerin ve bütün mükelleflerin üstündeki yük artacaktır. Bu yük de insanlardaki uygun bir girişimci kültürünün sürdürülmesi isteğini yok edecektir. Baloglou (2012), İbn Haldun'un vergilendirme problemi üzerindeki görüşlerinin, ağır

¹ Vergi matrahı, vergilendirilebilir mülkiyet üzerinde belirlenen değer anlamındadır. The Free Dictionary, 2012, <http://www.thefreedictionary.com/tax+assessment>, [16 Ağustos 2012]. Konseyin yargı yetkisi dahilindeki vergilendirilebilir işletmelerin sahipleri ve sakinlerine uygulanan bir vergi. Local Authority Kulim Hi-Tech Industrial Park, 2012, www.pbtptk.gov.my/web/guest/resources/circular/guidelines/assessment_fee, [16 Ağustos 2012]. Mülkiyet Değerlendirme Vergisi (Property Assessment Tax), 1976 Yerel Yönetim Yasası'nın XV. Bölümü'nde öngörülen Yıllık Değer ve Yıllık Orana dayalı olarak Konseyin idaresi alanında bulunan tüm inanca / mülklere uygulanan bir vergidir. Hang Tuah Jaya Municipal Council, 2010, <http://www.mphtj.gov.my/www/v1/services.php?ref=services6&nav=services&id=bm>, [16 Ağustos 2012].

vergilendirmenin insanları çalışmaktan vazgeçireceğini varsayan Plethon Gemistos Georgios'un görüşlerine benzer olduğunu söyler. İnsanlar, masraflarını ve gelirleri üzerindeki vergiyi kârlarıyla ve kazançlarıyla kıyaslarlar ve kârlarının daha az olduğunu görürler. Böyle olunca da zahmete değmeyen bir şey için uğraşmaktan vazgeçerler.

İbn Haldun'un görüşü, vergi matrahındaki artışın düşük bir vergi geliri ile sonuçlanacağını ifade eder. Normalde vergi geliri probleminin çözümü için atılan adım, bireyler üzerindeki yükümlülüğün artırılması şeklindedir. Bu tedbir yaşanan kaybın telafisi olarak düşünülür. Ancak vergi matrahı zaten sınırlarına ulaştığı için onu tekrar artırmanın hiçbir faydası olmaz. Girişimci faaliyetlerin finansal maliyeti yüksektir, vergi yükü artmaktadır ve kâr öngörülleri de başarısız olur. Bu da kârın ve malî gelirin düşmesine neden olur, dolayısıyla hükûmet de kötü ve yetersiz kalır.

Mezkûr durum, bir medeniyetin çöküşü anlamındaki nihaî sonucu hazırlar. Bu da, ülke için pek çok faydası olan sınaî faaliyetlere yönelik hiçbir güdünün olmamasındandır. Vergi matrahındaki artış, ülkeyi tersi sonuçlara katlanmak zorunda bırakacaktır. Bu yüzden bireyler üzerindeki vergi miktarının mümkün olduğunca azaltılması, ticarî ve sınaî faaliyetleri teşvik etmenin bir yoludur. İbn Haldun da vergi matrahının azaltılmasının, getirisine olan güvenleri artacağı için, bireyleri psikolojik olarak çalışmaya teşvik edeceğini söyler.

Alatas (2009), yolsuzluk faaliyetlerinin bir neticesi olarak vergi oranının artışının ekonomiyi de olumsuz etkileyeceğini iddia eder. Bu durum, ülkenin hazinesinde rüşvet yiyen memurlar çalıştığında ortaya çıkar. Bazı insanlar vergi ödemeyi reddettiğinde durum daha da ciddi bir hâl alır. Akabinde hükûmet aşırı harcama yapmak zorunda kalır. Bu hareket de hem ekonomiyi hem kamuyu sıkıntıya sokar; çünkü yolsuzluk ticareti etkiler. Fiyatlar yolsuzluğun maliyetini karşılamak için artar ve neticede toplumun yaşam standardı düşer, yoksul ve düşük gelirli sınıf daha da fakirleşir.

İkinci Görüş: Gelir ve Siyaset

İbn Haldun'a göre, hüküm sürdüğü sırada egemenlik gücünü zenginliğe ve refaha yönlendireceği için bir hükûmet mutlaka düşüşe geçecektir. Toplum da zaten bu şartlara alışmıştır. Masrafları ceplerinden daha fazladır ve gelirleri de bütün masraflarını karşılamaya yetmemektedir. Servet sahipleri lükse çok harcama yapmaktadır. Durumun bu hâle gelmesine biraz da, ellerindeki gelirin tamamı dahi fahiş harcamalarına yetmeyen müteakip nesiller sebep olur. Sonrasında, hükümdar zor geçinen insanlardan savaş masraflarına katkıda bulunmasını isteyecek, emrine

muhalefet edenleri cezalandırmak için gerekli adımları atacak ve sahip oldukları servete el koyacaktır. El konan mallar, hükümdarın kendi ihtiyaçları için ayrılacak veya kendi aile üyeleri ve icraatlarını destekleyenlere dağıtılacaktır. Bu da kamuyu zayıflatır ve sonuçları da hükümetin elini kolunu bağlar. Gittikçe artan lüks yaşam tarzı, mevcut gelirin ihtiyaçların ve masrafların karşılanamamasına neden olur. Bu dengesizliğin halledilmesinde sorumluluğun hükümette olduğu düşünülür. O zamanda yapılacak şey, toplanan vergi miktarının sabitlenmesi yani ne artması ne de azalmasıdır.

Yeni vergi arttığında, vergi oranlarındaki artıştan kaynaklanan ilave bir tahsil son haddine ulaşır ve tekrar yükseltilemez. Ayrıca vergi tahsili, artan lüksü ve ağır giderleri finanse etmek için kullanıldığında aylıkları ödenmeden önce silahlı kuvvetlerin sayısı mevcut sayısından daha aşağı çekilir. Artan bolluk ve yüksek maaş ödemeleri sonucunda silahlı kuvvetlerin sayısı daha küçük bir rakama indirilir. İşte o vakit, askerî savunmadan yoksun olacağı için ülke zayıflayacak ve yabancı ülkelere daha cüretkâr ve saldırıya hazır olma fırsatı verecektir.

Üçüncü Görüş: Hükümet ve Harcama Tavrı

İbn Haldun'a göre, bir devlet başarılı bir şekilde düşmanlarını mağlup ettikten ve daha önceki bir devletten egemenlik hakkını elde ettikten sonra kurulur. Bu safhada yönetici, zafer, vergi toplama, mülkiyet haklarının korunması ve askerî koruma yoluyla halkına örnek olur. Yönetici hizip, zamanla halka örnek olmaktan çıkar ve hükümet fütursuzca hareket etmeye başlar, engeller. Bu noktada, yetkililer kendilerini destekleyecek olan daha çok sayıda takipçi toplamaya çalışır ve onların hayatlarında var olan birliktelik ruhunu bastırmaya çalışır.

Buna ilaveten hükümet, gücün dizginlerinin sadece hanedanın ve o soydan gelenlerin ellerinde olmasını garanti altına almak ister. Bu noktada, mülkiyet elde etmek, uzun zaman ayakta kalacak binalar inşa etmek ve şöhret gibi insan tutkuları tatmin edilmiş olur. O vakit hükümetin, vergi toplanması, gelir ve giderin düzenlenmesi, rezervlerin denetlenmesi ve giderlerin planlanması, büyük binaların, büyük şehirlerin ve yüksek anıtların inşa edilmesi, yabancı devlet erkânına ödülleri verilmesi ve kabile reislerine ve onların tâbilerine ödülleri bahşedilmesi gibi açılardan faaliyetleri görülür.

Bu aşama, yöneticinin bir bütün olarak insanların üzerinde tam yetki sahibi olduğu son evredir. Hâlbuki öncesinde, yönetici kendi görüşlerini tatbik etme hürriyetine sahipti. Önceki yönetici tarafından tesis edilen otorite gücü, sonraki yönetici tarafından

minnetle kullanılır. Soylular da hayatlarından zevk alır ve daha önceden konulmuş gelenekleri sürdürürler.

Her adım dikkatle atılmalıdır; çünkü geleneği başarısızlığa uğratacak herhangi yanlış bir hareket, felaketle sonuçlanabilir. Bu da, İbn Haldun'un belirttiği beşinci aşamadır. Bu aşamada İbn Haldun, yönetici hizbin sefahate daldığını, aristokrasiye müsrifçe harcamalar yaptığını ve önemli görevlere layık olmayanların atandığını görmüştür. Yapılanlar nafile bir çabadır; çünkü görev için seçilen bu kişiler vasıflı değillerdir ya da görevi omuzlamaya ehil değillerdir. Ne yapılması gerektiğini de bilmezler.

İbn Haldun bu teorisini, zaman döngüsü (time cycle) ya da bir iktidarın evrimi (evolution of a government) üzerinden ispat etmeye çalışmıştır. Vergi oranlarının artma sebepleri arasında, yüksek maliyetli finansman gerektirecek şekilde lükse yapılan ölçsüz harcamalar bulunmaktadır. İbn Haldun, bolluğun egemenlik elde edilmesine engel olduğunu düşünür. Bolluk, bir milleti kazanılan şeylerin lüksü içerisinde batmaya kadar götürür. Hiç kimsenin iktidarı elde etme ya da onu paylaşma gibi bir şeyi tahayyül dahi edemeyeceği kadar güçlü durumda olan bir hükûmetin otoritesine toplum boyun eğer, kendilerine verilen gelirden ve ülkenin zenginliğinden yararlandıkları kadarıyla tatminkâr olurlar.

Ülkedeki topluluklar da, sadece refah, kârlılık ve rahat yaşam gibi zevkleri her şey olarak düşünürler. Hayatları ihtişamla doludur, eninde sonunda zayıflarlar. İbn Haldun, çok fazla bolluğun ve hayatta keyif çatmanın yıkıma neden olacağını söyler. Varsıllık, bir toplumda güçlü bir hükûmet oluşturmak için gereken kardeşlik ruhunu aşındırır. Bu kardeşlik eksikliği, savunma kapasitesinde dramatik bir düşüşe, diğer ülkelere karşı da herhangi bir iddiada bulunulamamasına neden olacaktır. Sonuçta, ülke saldırıya uğrar ve diğer milletler tarafından yönetilir. Bu, bolluğun egemenliğe kavuşmanın önündeki engellerden biri olduğunu açıkça göstermektedir.

Bir miktar para ödemek zorunda kalanlar, istemedikçe bunu yapmazlar. Cizye vergisi dahil vergi tahsilatından elde edilen para, onurlu bir ruh tarafından, bu parayı ödemenin öldürülmek ve idam edilmekten daha iyi olduğunu düşünmedikçe, kabul edemeyeceği bir baskı ve boyun eğme olarak görülür. Bu durum, toplumdaki akrabalık bağının ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir. Bu da düşman saldırısına karşı kendilerini savunma yeteneklerini etkiler. Ayrıca, bu topluluklar herhangi bir direniş yapamazlar veya talepte bulunamazlar. Sadece itaat edebilirler ve durumu kabullenirler. Eğer çeşitli vergileri ödemek zorunda kalacak olurlarsa, böyle bir halkın

egemenliğe kavuşması beklenemez. Bu nedenle hükûmet, daha ağır hükûmet harcamalarının masraflarını karşılamaya yönelik olarak, gelirlerini artırmak için vergi oranlarını artırarak bir strateji oluşturacaktır.

Dolayısıyla İbn Haldun'un, israfı, lükse yapılan harcamaların bir sonucu olarak ilişkilendirdiği söylenebilir. Harcamayla ilgili olarak İbn Haldun, yalnızca kendi zamanında ve önceden yaşanan olaylara değinir. Yeni nesiller için bir örnek oluşturmak önemlidir. Peki ya kamunun ihtiyaç duyduğu yüksek harcamalar? İbn Haldun'un vurguladığı birkaç önemli nokta var: Harcamalarda savurganlık ve vergilerin insanlara keyfi olarak uygulanması değil, Şer'î yasaya uyması gerektiği.

İbn Haldun, bazı harcamaların lüks harcamalar olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağına nasıl belirleneceğine değinmemiştir ve bu sebeple bu konuda harcanmıştır. İbn Haldun'a göre önemli olan, dinî emirler ile uyum sağlamaktır. Bu nedenle makâsıd-ı şer'î'da (şer'î yasanın amaçları) öncelik sırasının, bir harcamanın lüks olup olmadığının belirlenmesinde kullanılabileceği sonucuna varılabilir. Bununla birlikte, vergi oranları dinî talimatlar temelinde belirlenmelidir. Bu da, harcama çerçevesinin vergi oranının belirlenmesinden önce planlanması gerektiğini göstermektedir. İbn Haldun'un görüşlerine dayanan bütçe hipotezi daha sonra tartışılacaktır.

Dördüncü Görüş: Vergi İdaresi

İbn Haldun, Türk hükûmetinde vezirin cizye, haraç ve öşr gibi çeşitli vergileri toplamakla görevli olduğunu belirtir. Vezir, vergi hasılatının dağıtımından ve kamu harcamalarının finanse edilmesinden ve silahlı kuvvetlere ve memurlara maaşların düzenli olarak ödenmesinden sorumludur. İbn Haldun'a göre, vergi gelirleri birimi hükûmetin önemli bir birimidir. Bu birim vergiyle alakalı konularda uzmanlaşmıştı. Mez-kûr birim, milli gelir ve harcamalarla ilgili öncelikler listesine sahipti. Aynı zamanda, askerleri isimlerini kaydediyor, ücretlerini belirliyor ve zamanında ödemelerinin yapılmasını sağlıyordu.

Vergi toplama sistemi, vergi toplama başkanı ve hükûmet elçileri tarafından düzenleniyordu. Vergilerle ilgili tüm bilgiler, tahsilat ve harcama tutarlarıyla ilgili ayrıntıları içeren bir deftere kaydediliyordu. Bu kayıtları işleyen kişiler, vergi toplama işlerinden sorumlu ehil muhasebecilerden oluşuyordu. Bu defter Divan olarak biliniyordu. Ayrıca Divan, vergiden sorumlu memurların faaliyet merkezinin bulunduğu makama da atıf yapıyordu.

Alatas (2009), İbn Haldun'un hükûmetin verdiği kararın genellikle adil olmadığını ve yalnızca kısa bir süre dayanabilen sahih bir dinî hilafete dayalı kararların, adalete dayandığını söylediğini belirtir. Bu adaletsizlik, mülk ve paranın gaspı ve hükûmetin dinin onaylamadığı vergileri yükleme kararı olarak anlaşılabilir. Md. Tahir (1995), aşırı harcama hipotezine ya da siyasi sürecin analizi ile bağlantılı Leviathan hipotezine atıfta bulunur ve siyasi finansman faktörünün varlığının, mali karar sürecinin verimli bir şekilde tahsisini etkilediğini söyler. Seçimde yarışmak isteyen her siyasetçi, kampanyasını finanse etmek için maddi yardım alacaktır. Bu yardım, kampanya finansörlerinin ve seçmenlerin çıkarları doğrultusunda büyük miktarda bir fon, vergi politikasının oluşturulması ve verimsiz harcama gerektirir. Bu da kamu sektöründe aşırı harcama yapmaya neden olur.

Ampirik çalışmalar, bir siyasi partinin zafer kazanmasının, seçim sırasındaki iyi ekonomik koşullara da bağlı olduğunu göstermiştir. Bunun nedeni, hükûmet politikasının sadece bütçenin büyüklüğünü belirlemekle kalmayıp aynı zamanda ekonominin istikrarını da etkilemesidir. Ekonomik bir düşüş, bir toplumda işsizlik ve enflasyon gibi sorunlara sebep olacaktır. Çözüm olarak da iktidar partisi, aşırı miktarda kamu harcamasına yol açacak şekilde büyük bir harcama yapmak için adımlar atacaktır.

3. Güncel Görüşler ve İbn Haldun'dan Öğrenilen Dersler

Mesele bir ülkenin bütçesinin belirlenmesinde önerilecek hipotezin ne olduğudur. Uygun hipotezin belirlenmesinde, ekonomik, siyasi, kurumsal, mali ve uluslararası açılardan bazı konular ele alınmalıdır. Hükûmet harcamaları ve gelir arasındaki ilişkinin tartışılması çok önemlidir. Bütçe hipotezi tartışmasında Elyasi ve Rahimi (2012) vergi ile harcama arasındaki ilişkide ihtilafa düşmüş üç düşünce ekolünün bulunduğunu belirtir. İlk ekol, Friedman, Buchanan ve Wagner tarafından öne sürüldüğü gibi vergi-harcama ekolü olarak bilinir. İkinci ekol, Peacock ve Wiseman tarafından ortaya konan harcama-vergi ekolü olarak bilinir. Üçüncü ekol ise Meltzer ve Richard tarafından önerilen, hükûmet harcamalarının ve vergilendirmenin aynı anda değişebileceğini (mali senkronizasyon hipotezi) savunan ekoldür.

Birinci Görüş: Vergi-Harcama Hipotezi

Friedman'a (1978) göre vergi artışı bir hükûmetin harcamalarının artmasına katkıda bulunacaktır. Bu hipoteze dayanarak politika yapıcılar harcama kararlarını vermeden önce gelirin toplanmasını sağlayacaklardır. Bu da, politika yapıcıların toplanan gelir temelinde bütçeyi formüle etmesini sağlayan bir stratejidir. Bu hipotezin, devlet için sorunlara neden olabilecek çeşitli zayıf yönleri vardır. Şöyle ki; politika yapıcıların vergi

gelirlerini aşan harcamalar yapması durumunda devlet bütçesinin açık vermesi muhtemeldir. Bununla birlikte avantajlı tarafı ise, hükûmet gelirleri için tahsilat planının, harcama kararlarının verilmesinden önce olması nedeniyle hükûmetin borç yükünün azaltılabilesidir.

Richter ve Dimitrios (2012), Yunanistan üzerine yapılan ve 1833'ten 2010'a kadar olan iki yüzyıllık dönemi kapsayan bir çalışmanın, Wagner'in görüşlerinin doğruluğunu gösterdiğini belirtirler. Yunanistan, sanayileşmiş bir millet olmaya doğru ilerleyen bir ülkedir ve artan hükûmet harcamalarının yanı sıra ekonomik büyümesi de pozitiftir. Giderlerindeki artış, savunma harcamaları, üretime kamu mülkiyetinin katılımı, nüfus yoğunluğunun artması ve kentsel genişleme gibi değişiklikler yapma talebindeki artışa bağlıdır. Onlara göre, Goffman'ın versiyonuna atfen, Wagner'in hipotezi Keynes'in hipotezine denktir. Bunun nedeni de, Keynesyen hipotezin Yunanistan'daki kamu sektörünün ve kamu harcamalarının bir ülkenin ekonomik büyümesi ve gelişimi üzerinde olumlu bir etkisi olduğu gösteren diğer bir kanıt olmasıdır. Bu nedenle bu hipoteze dayanarak denebilir ki ekonomik büyümeyi amaçlayan bir ülke için altyapı, eğitim ve yatırıma yönelik harcamaların artırılması gerekir. Moalusi (2004), Friedman'ın, vergilerin hükûmet harcamalarını olumlu yönde etkilemesi durumunda vergi indirimlerinin bütçe açığına alternatif olduğunu ve vergi indirimlerinin, hükûmeti sonunda harcamaları azaltmaya itecek olan daha yüksek bütçe açıklarına neden olacağı şeklinde bir hipotez ortaya attığını söyler. O ayrıca, Buchanan ve Wagner'in vergi indirimlerinin hükûmet harcamalarına neden olacağını ancak bu ilişkinin olumsuz olduğu konusunda hemfikir olduğunu da vurgular. Onlar vergi indirimlerini, kamuoyunun hükûmet programlarının maliyetinin azaldığını düşünmesine neden olan bir şey olarak görürler. Bunun etkisi, kamuoyu tarafından, uygulandığında hükûmet harcamalarında bir artışa neden olacak daha fazla hükûmet programı talep edilmesi olacaktır. Yüksek bütçe açıkları ise, düşük vergi geliri ve artan hükûmet harcamaları olarak görülecektir. Böylelikle bütçe açığının çözümü vergilerin artırılmasında aranacaktır. Malezya'da araştırmalar, daha çok Wagner'in mali yasası hakkındadır. Abdul Ghafar (1987) ve ayrıca Mohd Azlan ve Zulkefly (1999) tarafından yapılan araştırmalara bakılırsa, iki çalışmanın da Wagner'in kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeden daha hızlı olduğu şeklindeki hipotezini desteklediği görülebilir. Bu, ekonomik büyümenin yüzde bir oranında artmasıyla kamu harcamalarının da yüzde bir oranında artacağını göstermektedir.

Peacock ve Wiseman'ın temsil ettiği ikinci düşünce ekolü, harcamanın sonuçları etkilediği şeklindeki hipotezi savunur. Zulkefly Abdul Karim (2006), bu eğilime göre

hükûmet harcamalarındaki artışın, aslında giderlerin sürekli artmasına neden olan bir kriz tarafından tetiklendiğini söyler. Bunun nedeni de ekonomik krizin, hükûmet harcamalarının vergi gelirini aşmasına neden olmaya devam etmesidir. Bu durum, mali değişkenlerin değişmesine mesela, krizi çözmek için vergi oranlarının artmasına neden olacaktır. Bu hipotez, hükûmetin masraflara önceden karar vereceğini ve sonra da toplanacak vergi oranını belirleyeceğini ima etmektedir. Bunun etkisi de, haddinden fazla harcama yapması ve vergi gelirlerinin bu masrafları karşılayamaması nedeniyle, hükûmetin açık vermesine neden olacaktır. Bu durumda, politika yapıcılar vergi oranını yükseltmek için harekete geçeceklerdir.

Moalusi'ye (2004) göre Peacock ve Wiseman'ın yanı sıra Barro tarafından öne sürülen hipotezin tartışılması, savaş, siyasi istikrarsızlık ve doğal felaketler gibi hükûmet harcamalarında ve vergi gelirlerinde artışa neden olan harici rahatsızlıkların gözlemlenmesine dayanmaktadır. Bütçe açığının üstesinden gelmek için yapılan çözüm, hükûmetin harcamalarını azaltmaktır. O ayrıca, Jones ve Joulfani tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde yürütülen ve bu hipotezi destekleyen bir çalışmaya da bakar. Onlar bu hipotezi, 1792-1860 dönemi için kullanırlar. Onların verileri, kısa ve uzun vadede vergi-harcama hipotezinin, vergiler ve harcama arasındaki karşılıklı nedenselliğe yol açacağını gösterir. Onun çalışması ayrıca, Vamvoukas G.nin, mali senkronizasyon hipotezini desteklediği bir çalışmada, harcama-vergi hipotezinin kısa ve uzun dönemde Yunanistan'da da mevcut olduğunu bulduğunu da gösteriyor.

Üçüncü düşünce ekolü, hükûmet harcamalarının ve vergilerin aynı anda değişebileceğini iddia eder. Bu hipotez, Meltzer ve Ricardo ve ayrıca Musgrave tarafından ileri sürülmüştür. Zulkefly Abdul Karim'e (2006) göre, bu yaklaşım harcama ve gelir arasında ikili bir nedensellik olduğu görüşünü benimser. Böylesi bir durumda, bir ülkedeki insanlar harcama ve vergilerin seviyesini belirleyecektir. Ayrıca bu, mevcut hükûmet harcamalarındaki mali açığın gelecekteki vergilerde bir artışa neden olacağı anlamına da gelir. Artan hükûmet harcamalarının gelecekteki verginin artışıyla eşzamanlı olarak peşi sıra geleceği iddia edilebilir.

Al-Zeaud (2012) bu hipoteze göre, hükûmetin kendi tasarlamış olduğu programların maliyet fayda analizine dayalı olarak, harcama ve vergi gelirlerini aynı zamanda belirleyeceğini söyler. Mioara ve Florina (Tarih yok), kamu harcamaları bütçesi ile milli gelir arasındaki nedensellik konusunda Romanya'da yapılan bir araştırmada, sonuçların mali senkronizasyon hipotezini genel olarak desteklediği sonucuna varmışlardır. Bu,

hükûmet harcamalarının gelire neden olduğu ve bunun aksinin de geçerli olduğu anlamına gelir.

Tekrar göz atıldığında, üç düşünce ekolünün de İbn Haldun'un görüşlerine benzediği sonucuna varabilir. Bunun nedeni, İbn Haldun'un dinî taleplere uygun olmayan bir şekilde kişilere vergi yüklenmesi fikrine katılmamasıdır. Bu da İbn Haldun'un, kalkınmanın başarılabilmesi ve insanların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için hükûmetin, eğer fonlar bunu uygulamak için yetersiz kalırsa, projeyi finanse etmek için vergi oranlarını artırabileceğini gördüğünü gösterir. Bu nedenle, hükûmet giderleri önceden kararlaştıracak ve daha sonra tahsil edilecek vergi oranını belirleyecek şeklindeki bu hipotez, İbn Haldun'un, makâsıd-ı şerî'a'yı elde etmek için harcama öncelikli olmalıdır şeklindeki görüşüyle uyumludur.

İkinci Görüş: Mali Merkezileşme

İbn Haldun'a (2009) göre, bütün devletlerin yalnızca birkaç koloni ve topraktan başka bir şeyi yoktur. Bunun nedeni, bir hükûmet kuran, gücünü savunan ve destekleyen bir grup insanın varlığıdır. Yani, onlar bir hükûmetin her bir eyalet ve kontrol altına alınmış sınır bölgelerindeki gereksinimlerini karşılamalıdır. Bir hükûmeti düşman tehditlerine karşı korumanın tek yolu bu olmuştur. Ayrıca vergi, gelir vb. ile ilgili ulusal yasayı uygulamalıdır. İbn Haldun, bir ülkenin, insanların karakterlerinin uysal ve tembel olacağı bir durumla karşı karşıya kalacağını da vurgulamıştır.

İbn Haldun, bir grup insanın, gücü yalnızca mücadeleyle elde edebileceğini ve zafere ulaşabileceğini ve bunu müteakip de bir devletin kurulacağını söylemiştir. Ancak bu hedefe ulaşıldığında mücadele durur. Devlet kurulduğunda mücadele artık aynı azim ve kararlılıkla devam ettirilmez. Bundan sonra da hiçbir iş yapmadan tembellik ve zevküsefa içinde yaşarlar. Güzel evlerde yaşamak ve şık giyinmenin hakim olduğu hayattan kâm alma çabası sürer gider. Bu sırada, saraya su temini sağlanmış ve bahçeler yapılmıştır. Etkileyici görünen ise, müstesna kıyafetler, yiyecek, mefruşat ve ev eşyalarıdır. Genel olarak, hayatın zor işlere kıyasla çok rahat olduğu söylenebilir. Bu, toplumun çok çabuk tecrübe ettiği lüks yaşamdır. Bu hayat tarzı da sonraki kuşaklarca devam ettirilir. Bu yaşam biçimi yaygınlaşır ve sonunda refah sona erer.

Muji Tahir (2007), İslâm tarihine bakıldığında Beytül-mâl'in (hazine), halifenin siyaseti belirlediği ve servet kaynaklarını toplamaya ve öncelikle de hak eden alıcılara fon dağıtmaya çabaladığı bir kurum olduğunun görülebileceğini vurgular. Devlet yönetiminin düzgün bir şekilde yürüdüğünden emin olmak için divan kurulmuştur.

Aralarında, çeşitli gelir ve gider kaynaklarını yöneten divanü'l-müstegallat'ı da kapsayacak şekilde genişletilen divanü'l-haraç'ın da bulunduğu çeşitli divanlar kurulmuştur. Othman (2011), Malezya'da 18 Nisan 2011'de Başbakanlık'a bağlı Bütçe Yönetim Sistemi'nin resmi olarak kurulduğunu ve bunun amacının da hükûmetin, ulusal açığı etkin bir şekilde yönetebilmesi ve kamu harcamalarının Paranın Karşılığı (Value for Money) ilkesine dayanmasını sağlamak olduğunu belirtir. Bu da harcanan her şey için en iyi getiriye sağlayabilecek kazançların yönetimi anlamına gelir.

Üçüncü Görüş: Optimal Vergi Oranı

Laffer eğrisi, vergi oranı %0 olduğunda vergi gelirin sifir olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, vergi oranı %100'e ulaştığında vergi geliri sifira düşmektedir. Bunun da nedeni, insanların gitgide vergisiz gelir, vergi korumacılığı ve vergi kaçakçılığına ve ayrıca boş vakit geçirmeye yönelmeleridir. Hükûmet, %0 ila %100 arasındaki vergi oranlarında, maksimum vergi geliri tahsil etmektedir. Hükûmetin, vergi gelirini maksimize etmesi için bu optimum vergi oranıdır. Eğer, vergi oranı optimumun çok altında ise hükûmet vergi oranlarını arttırarak vergi gelirini artırabilir. Fakat bunun aksine, vergi oranı optimum seviyenin üzerinde olduğunda hükûmet ancak vergi oranlarını azaltarak vergi gelirini artırabilir.

Heady'ye (1993) göre optimal bir vergi çerçevesi oluşturmak, birtakım kriterleri birleştiren ekonomik analizlere bakmakla olur. Bu, bireysel (veya hane halkı) yarar ve toplumsal refah kavramı kullanılarak yapılır. Fakat Hildebrand (Tarih yok) optimal verginin belirlenmesinde ortaya çıkan bir problemin de vergi oranının nasıl belirleneceği meselesi olduğunu söyler. Asıl büyük soru, eğer vergi bir yük ise hem bu yükü hafifletecek hem de hükûmetin gelirlerini maksimize edecek şekilde bir vergi yapısının nasıl konulabileceğidir.

Lovitz eğrisi, Laffer eğrisine benzer görünmektedir. Fakat bu iki eğri aslında farklıdır. Lovitz eğrisine göre, optimal vergi gelirin ille de mesela Laffer eğrisinin ortasında yani %50'sinde olması gerekmiyor, sağa yani %70'lere doğru kayması da mümkündür.

Heady (1993), optimal vergi oranını belirlemek için vergi sisteminde adalet fikrini yansıtan sosyal refah kavramı üzerinde düşünmek gerektiğini vurgular. O ayrıca, idari maliyet ne kadar yüksek olursa, maliyetin de o kadar artacağını ve devlet hizmetlerini finanse etmek için toplanan vergi gelirin de o kadar büyük olacağını nazar-ı itibara alır. Lovitz eğrisi, vergi oranlarının artırılabilirliğini ve böyle yapılırsa bunun, vergi gelirlerini daha da artırabileceğini gösterir. Bu eğri, vergi oranı artsa bile sonuçların

hâlâ optimum seviyeye gelebileceğini göstermektedir. Ayrıca vergi oranı yalnızca %50 olarak belirlenirse, optimum düzeye henüz ulaşılmadığını da gösterir. Dolayısıyla sağa doğru %70'e kadar gidilirse vergi oranının optimum düzeye ulaştığı söylenebilir. Örneğin Tablo 1 farklı ülkelerdeki vergi oranlarını göstermektedir.

Tablo 1. Seçilmiş Ülkelerdeki Vergi Oranları

Ülke	Vergi Oranı	Uygulama
Belçika	%54	Muhtemelen negatif bir büyüme, artan bir işsizlik ve %3 civarı bir bütçe açığına sahip.
Finlandiya	%46.6	Finlandiya, bu vergilendirme sistemine rağmen daha güçlü ve kapsamlı bir ekonomiye kavuşmayı başarmıştır.
Almanya	%45	Yüksek vergiler ve bürokrasi; binlerce Alman Avusturya ve İsviçre'ye kıyasla daha uzun sütunlara sahiptir veya ABD'ye göç etmişlerdir.
Avustralya	%31.5	Avustralya, ekonomik büyümeyi ve yüksek yaşam standartlarını sürdürebilmek için gerekli olan ağır işler, girişimcilik ve risk alma konusunda uzun süredir teşvikler sağlamakta.
ABD	%27	İncelenen herhangi bir ülkenin vatandaşlarıyla kıyaslandığında, Amerikan vatandaşları saat başı en yüksek gelire sahiptir.
İsviçre	%20	Düşük vergi oranları, İsviçre'nin dünyanın önde gelen bazı üniversitelerine, oldukça eğitilmiş bir işgücüne ve 2009 itibarıyla %3'ten daha az bir işsizliğe sahip olmasını engellemiştir.

Kaynak: <http://www.businesspundit.com/12-countries-with-the-highest-lowest-tax-rates/print/>

Laffer Eğrisiyle İlgili Olarak İbn Haldun'un Vergilendirme Teorisi

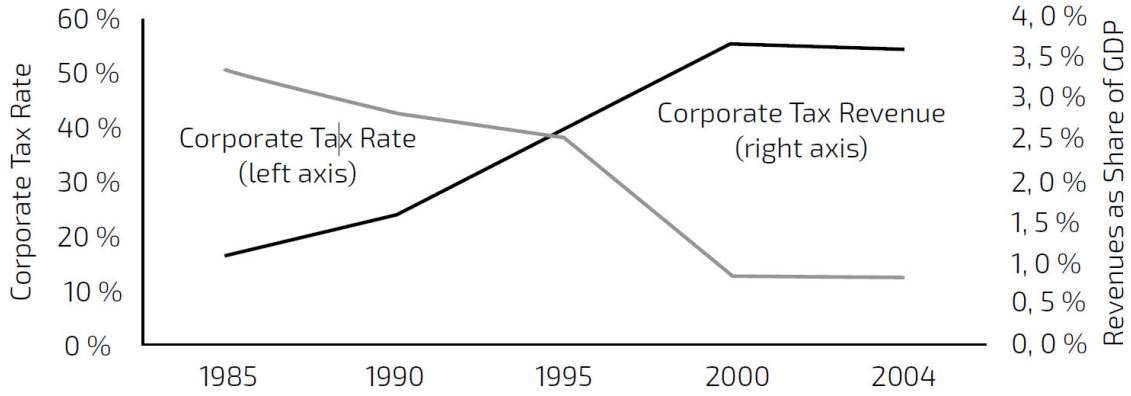
Daha önce de belirtildiği gibi, vergi oranında bir değişiklik olduğunda gelir üzerinde iki etki meydana gelir: aritmetik etki ve ekonomik etki. Düşürülmüş vergi oranının aritmetik etkisi, gelir vergisinin dolar olarak getirisinin vergi oranlarındaki azalma miktarınca düşürülmesidir. Tersine de vergi oranlarında bir artış olduğunda geçerlidir. Ekonomik etki, vergi oranları düşürüldüğünde iş ve üretkenlik üzerinde olumlu bir etki oluştuğunu göstermektedir. Laffer'e (2004) göre eğrisinin tarihi, 14. yüzyılda yaşamış Müslüman bir filozof ve tarihçi olan İbn Haldun tarafından yazılan Mukaddime adlı kitabında yer alan vergilendirme teorisine dayanmaktadır. Laffer eğrisi, vergi oranları, vergi gelirleri ve vergilendirilebilir gelir arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Fakat Laffer eğrisiyle alakalı çeşitli varsayımlarda bulunulmuştur. Vergi oranının belirlenmesinde gelirin maksimize edilmesi temeline dayanılması varsayımı, ortaya sorunlar çıkarmaktadır. Laffer'e (2012) göre önemli olan, vergi

oranlarının düşürülmesinin, bir devlete refah sağlayabilecek istihdam, işçi maaşları ve üretkenlik gibi açılardan bir artışa neden olacağıdır.

Mitchel'e (2012) göre Laffer eğrisi, vergi oranı ne kadar yüksek olursa vergi gelirlerinin de o kadar düştüğünü göstermektedir. Laffer eğrisinin uygulanmasına bir örnek, İrlanda'nın durumudur. Aşağıda gösterilen Tablo 2'de, 1985'ten 2004'e kadar vergi oranlarında düşüşe bağlı olarak önemli değişiklikler olduğunu anlamamız mümkündür. 1985'te İrlanda'daki vergi geliri sadece %1,1'dir. İrlanda vergi geliri, sonraki yıllarda artarak 2004'te %3,6'ya ulaşmıştır.

Tablo 2. İrlanda: Kurumlar Vergisi ve Laffer Eğrisi

Ireland's Corporate Tax and the Laffer Curve

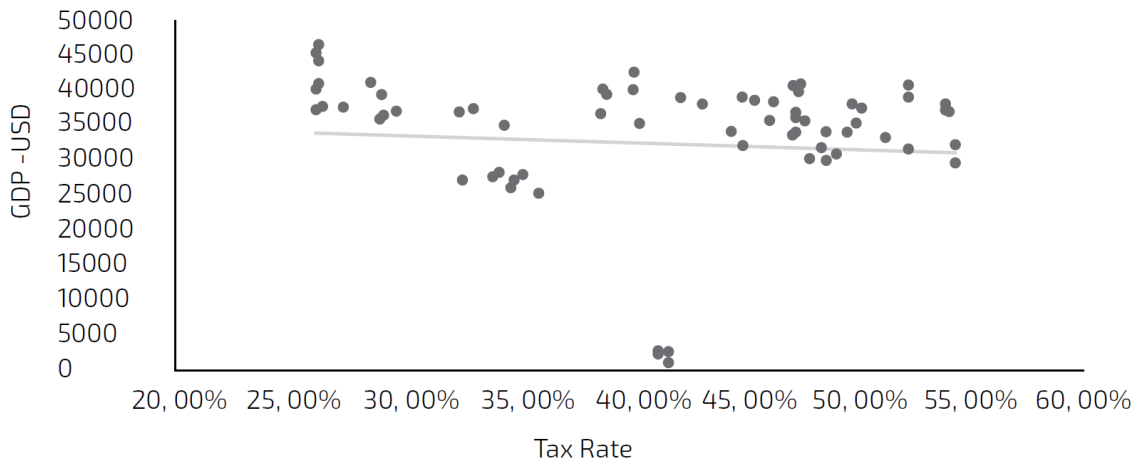
Kaynak: Daniel J. Mitchel (2012)

Laffer eğrisi, vergi oranı ile vergi geliri arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu eğri, vergi oranının belirlenmesinde dengeye ihtiyacı olduğunu da göstermektedir. Yüksek vergi oranı, vergi gelirini etkileyecektir. Bu da eğride de görüldüğü üzere, vergi oranı ne kadar yüksek olursa sonuçta ortaya çıkan gelirin de o kadar az olacağını göstermektedir. Bunun nedeni, vergi oranının işçilerin çalışması için bir teşvik olarak ekonomiyi etkileyeceğidir.

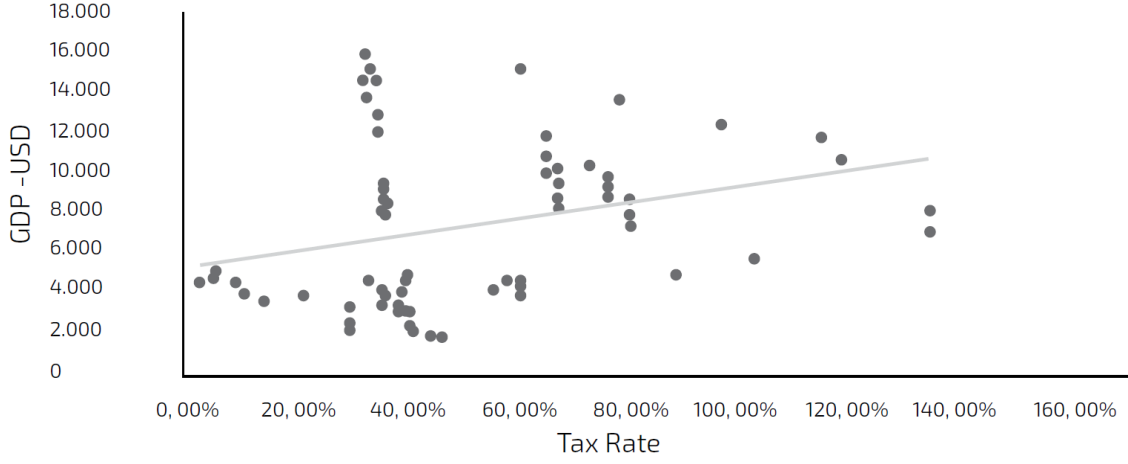
Laffer'e göre, vergi kesintisi faktörü değil de mevcut vergi oranının kendisi geliri etkilemektedir. Vergi oranlarındaki değişikliklerin karşılığı ise yerel vergi sistemi, zaman dilimi, imkânlar, mevcut vergi oranları, yasadaki zayıflıklar ve uygulanan muhasebe prosedürü gibi yönleri dikkate almaktadır. Yukarıdaki eğride yüksek seviyelerde çok yüksek vergi oranının vergi gelirini arttırdığı görülmektedir. Ancak vergi oranları arttıkça, vergi gelirleri de giderek azalmaktadır.

Vergi oranları ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 10 gelişmiş ülke, 10 gelişmekte olan ülke ve 10 da az gelişmiş ülke üzerinde bir araştırma yapılmıştır. 2006'dan 2012'ye kadar olan zaman aralığı seçilmiştir ve veri kaynağı olarak da Index Mundi alınmıştır. Grafik 1, 2 ve 3, vergi oranları ile GSYİH arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Grafik 1 ve Grafik 2 sırasıyla, gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler içindir. Grafikler, vergi oranı arttığında hattın keskin bir şekilde düştüğünü göstermektedir. Fakat grafik 3, Grafik 1'e nazaran aşırı derecede düşmüş düz bir çizgiyi göstermektedir. Grafik 1 ve 3'teki düz çizgiye dayanarak, vergi oranı arttıkça GSYİH'nin de azaldığı anlaşılmaktadır. Grafik 2 ise gelişmekte olan ülkelere yönelik olması bakımından, Grafik 1 ve 3'ten farklıdır; vergi oranı arttıkça düz çizginin yükseldiğini gösterir. Bu, vergi oranı arttıkça gelişmekte olan ülkelerin GSYİH'sinin de arttığı anlamına gelmektedir. Ancak gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler için ise vergi oranı arttıkça GSYİH'nin azaldığını göstermektedir.

Grafiğin üzerindeki noktalara daha yakından bakarsak, noktaların azalmadan önce optimal seviyede olduğunu görürüz. Grafik 1'de başlangıç noktası, %26 ila %55 oranlarından başlamaktadır. Ayrıca birçok noktanın da %45 ila %55 oranında dağılmış olduğu görülür. Bununla birlikte grafik, vergi oranlarındaki değişikliğin büyümeyi açık bir şekilde etkilediğini açıklamaktadır. Buradan yola çıkarak, vergi oranlarındaki artışın gelişmiş ülkelerde büyümeye katkıda bulunduğu söylenebilir.

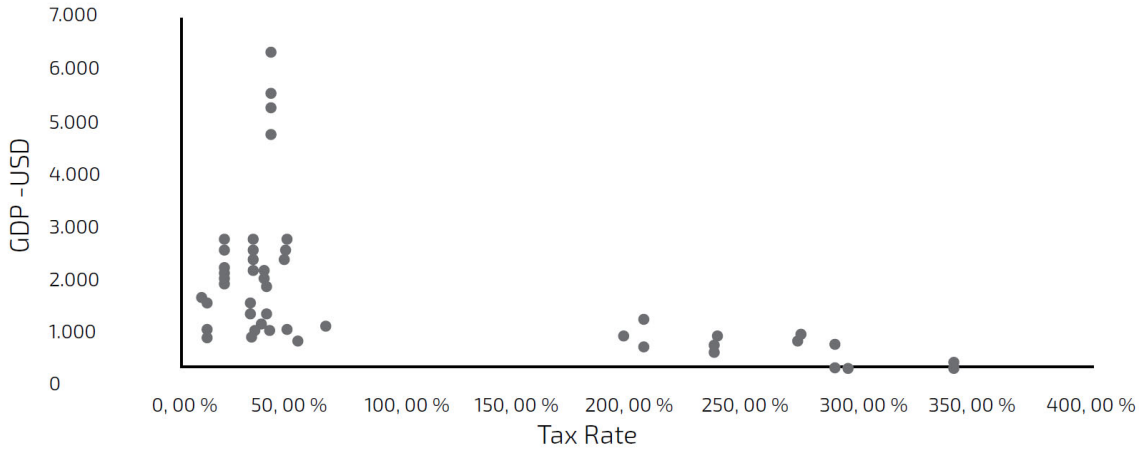

Grafik 1. Gelişmiş 10 Ülkedeki Vergi ve Büyüme İlişkisi

Grafik 2, başlangıç noktalarının %3,5 ila %137,5 arasında olduğunu göstermektedir. Bu grafik, vergi oranlarında bir artış sonrasında büyümede bir artışa işaret etmesine rağmen bu grafikteki noktalar çoğunlukla %34'ten %80'e kadardır. Oran %80 seviyelerinde görüldüğünde, grafikteki noktalar azalmaya başlar. İlaveten bu grafik, gelişmekte olan ülkelerde vergi oranındaki artışın, vergi oranının optimal seviyenin ötesinde artması halinde, büyümeyi de düşüreceğini göstermektedir.

Grafik 2. Gelişmekte Olan 10 Ülkedeki Vergi ve Büyüme İlişkisi

Grafik 3. Az Gelişmiş 10 Ülkedeki Vergi ve Büyüme İlişkisi

Grafik 3, %14 ila %339,7 arasında olan noktaları göstermektedir. Bu grafik, vergi oranındaki artışın, az gelişmiş ülkelerin büyümesinde bir düşüşe neden olacağını

açıkça göstermektedir. %20'den %40'a kadar olan oranlarda, pek çok noktanın %40 oranından sonra bulunduğu ve daha sonrasında da noktaların azalmaya başladığı görülüyor. Bu da daha az gelişmiş ülkeler için optimal vergi oranının %40'tan az olması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç

Vergi oranları ile ilgili yapılan tartışmalar, İbn Haldun'un daha fazla vergi geliri elde etmek için vergi oranlarının artırılmasını desteklemediğini göstermektedir. Bunun nedeni, yüksek vergi oranının insanların çalışma motivasyonunu olumsuz yönde etkilemesidir. İnsanlar, çok çalışsalar da yine de yüksek vergilerin yükünü taşımak zorunda kalacaklarını düşünürler. Sonunda ciddi bir şekilde çalışmamaya karar verirler. Bu durum da vergi gelirini etkileyecektir. İnsanlar için daha az kazanç, toplanacak daha az vergi anlamına gelecektir. Benzer şekilde, insanlara daha düşük bir vergi oranı yüklendiğinde, bu kendilerinde çalışmak için daha fazla motivasyon bulmalarını sağlar ve gelirleri de artar. Bu gibi durumlarda hükûmet, yüksek gelirden daha fazla vergi geliri elde etme şansına sahip olacaktır. 10 gelişmiş ülke, 10 gelişmekte olan ülke ve 10 az gelişmiş ülke üzerinde yapılan araştırmaya bakılırsa, İbn Haldun tarafından ortaya konan tezinin bugün hâlâ geçerli olduğu görülür. Araştırmanın sonuçları, artan vergi oranlarının büyümede bir düşüşe neden olacağını göstermektedir. Dolayısıyla, İbn Haldun ve Laffer arasındaki bu kombinasyon, vergi oranlarının değiştirilmesinden sonraki dönemde bir ülkedeki büyümeyi görmemizi sağlayan yeni bir fikir ortaya çıkarmıştır.

Kaynaklar

- Abd al-Rahman bin Muhammad bin Muhammad bin Khaldun. (2007). *Muqaddimah Ibn Khaldun*, Lubnan: Muassasah al-Ma'arif.
- Abd al-Rahman bin Muhammad bin Muhammad bin Khaldun. (2009). *Muqaddimah Ibn Khaldun*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abdul Azim Islahi. (2006). *Ibn Khaldun's theory of taxation and its relevance today*. Organizing institutions: The Islamic Research and Training Institute, a member of the Islamic Development Bank Group, in collaboration with Universidad Nacional de Educacion a Distancia (UNED) of Spain, and Islamic Cultural Centre of Madrid, Venue: Madrid, SPAIN. 3-5 November 2006. p. 1-24.
- Abdul Ghafar Ismail. (1987). *Pertumbuhan Perbelanjaan Awam di Malaysia, 1960 - 1986*. Kertas Kerja Kursus Pembiayaan Awam, Fakulti Ekonomi, UKM. Tidak Diterbitkan.
- Arthur B. Laffer. (2004). *The Laffer Curve: Past, Present and Future*, Laffer Associates: Supply-Side Investment Research.

- Campeanu Emilia Mioara & Catarama Delia Florina. (n.d). *Causality between Government Revenues and Expenditures in Romania*. Finance Chair, Academy Of Economic Studies, Piaña Romană, No. 6, Room 1104, Bucharest, Romania, Zip Code 010374, pp. 174–178. <http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2007/v2-finances-accounting-and-banks/37.pdf> [Downloaded on 31 Ogos 2013]
- Christos P. Baloglou. (2012). *The Tradition of Economic Thought in the Mediterranean World from the Ancient Classical Times Through the Hellenistic Times Until the Byzantine Times and Arab-Islamic World*, Chapter 2, In *The European Heritage in Economics and the Social Sciences*.
- Daniel J. Mitchel. (2012). *The Laffer curve shows that tax increases are very bad idea - even if they generate more tax revenue*. <http://www.forbes.com/sites/danielmitchell/2012/04/15/the-laffer-curve-shows-that-tax-increases-are-a-very-bad-idea-even-if-they-generate-more-tax-revenue/2/>, [16 August 2012]
- Daniel K. Moalusi. (2004). *Causal link between government spending and revenue: a case study of botswana*, Department of Economics, Fordham University. pp.1–20.
- Christian Richter & Paparas Dimitrios, (2012). *The Validity of Wagner's law in Greece during the last 2 centuries*, International Network for Economic Research. Working Paper 2012.2 pp.1–19. http://www.academia.edu/1836930/The_Validity_of_Wagners_Law_in_Greece_During_the_Last_2_Centuries [Downloaded on 31 Ogos 2013]
- Hailani Muji Tahir. (2007). *Institusi Baitulmal dalam Pembangunan Negara*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Hailani Muji Tahir, Abdul Ghafar Ismail & Anwar Fakhri. (2009). *Maqasid Syariah Pengurusan Ekonomi, Kewangan Dan Pembangunan Negara*. International Seminar on Muamalat, Islamic Economics and Finance. 2009. 20 & 21 Oktober.
- Hang Tuah Jaya Municipal Council. (2010). <http://www.mphtj.gov.my/www/v1/services.php?ref=services6&nav=services&id=bm>. [16 August 2012].
- Hussein Ali Al-Zeaud. *Government Revenues and Expenditures: Causality Tests for Jordan*, Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business Copy Right © 2012 Institute of Interdisciplinary Business Research, November 2012, Vol 4, No 7. pp. 193 – 204
- Jean David C. Boulakia (1971) Ibn Khaldun: A Fourteenth-Century Economist. *The Journal of Political Economy* 79 (5): 1105–1118.
- Local Authority Kulim Hi-Tech Industrial Park, (2012), www.pbttphk.gov.my/web/guest/-resources/circular/guidelines/assessment_fee, [16 August 2012]
- Md. Zyadi Md. Tahir. (1995). *Pengenalan Perbelanjaan Awam*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Milton Friedman. (1978). *The Limitations of Tax Limitations*. Policy Review. pp. 7 – 14. The Board of Overseers of the Leland Stanford Junior University
- Mohd Azlan Saidi & Zulkefly Abdul Karim. (1999). *Pertumbuhan Ekonomi dan Perbelanjaan Awam dan Swasta: Analisis Teori dan Realiti di Malaysia*. Dalam Pascasidang Seminar Fakulti Ekonomi, Pengeluaran Awam dan Swasta: Justifikasi dan Realiti di Malaysia.

- Nur Chamid. (2010). *Jejak Langkah Sejarah Pemikiran Ekonomi Islam*, Yogyakarta: Penerbit Pustaka Pelajar,
- Paparas Dimitrios & Christian Richter. (n.d). *The Validity of Wagner's Law in Greece during the last 2 centuries*. https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=res_phd_2012&paper_id=79. pp.1-20.
- Selim Cafer Karatas. (n.d). *Economic Theory of Ibn Khaldun and Rise and Fall of Nations*. <http://www.uned.es/congreso-ibn-khaldun/pdf/11%20Selim%20Karatas.pdf>. [16 August 2012]
- Suleiman Abbadi. (2004). *Ibn Khaldun Contribution To The Science Economics*, Journal of Al Azhar University-Gaza, Vol. 7, No. 1 P 41-48.
- Surtahman Kastin Hassan & Sanep Ahmad. (2010). *Ekonomi Islam: Dasar dan Amalan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka:
- Syahrul Riza. (2008). *Konsep Pendidikan Islam Menurut Pemikiran Ibn Khaldun : Suatu Kajian Terhadap Elemen-Elemen Kemasyarakatan Islam*, Master Thesis, Science University of Malaysia.
- Syed Hussein Alatas. (2009). *Rasuah: Sifat, Sebab dan Fungsi*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka
- Syed Omar Bin Syed Agil. (2010). *An Inquiry Into The Causes And Costs Of Economic Growth: What Policy Makers Of Today Can Learn From The Muqaddimah Of Ibn Khaldun*. Universiti Tun Abdul Razak.
- The Free Dictionary. (2012). <http://www.thefreedictionary.com/tax+assessment>, [16 August 2012].
- The Laffer Center. (2012). *The Laffer Curve*. <http://www.laffercenter.com/arthur-laffer/the-laffer-curve/>, [16 August 2012].
- Yousef Elyasi & Mohammad Rahimi. (n.d). *The Causality between Government Revenue and Government Expenditure in Iran*, International Journal of Economic Sciences and Applied Research 5 (1): p.129-145.
- Vincent A. Hildebrand, *Optimal Taxation*. (n.d). Glendon College, York University and SEDAP, McMaster University, Lecture 7. pp.1-22.
- Zainol Bin Othman. (18 April 2011). Seksyen Kewangan, Bahagian Kewangan dan Pembangunan, Jabatan Perdana Menteri. <http://www.pajpm.gov.my/userfiles/file/Ucapan%20Yang%20Berbahagia%20Dato%20TKSU%20-%20Perhimpunan%20April%202011.pdf>, [16 August 2012]
- Zombie. (2012). *The Lovitz Curve*. <http://pjmedia.com/zombie/2012/05/11/the-lovitz-curve/>, [16 August 2012]
- Zulkefly Abdul Karim. (2006). *Hubungan Antara Hasil Dengan Perbelanjaan Kerajaan Negeri di Malaysia*. Jurnal Ekonomi Malaysia 40. pp 59 - 93. <http://www.businesspundit.com/12-countries-with-the-highest-lowest-tax-rates/print/> [29 August 2012]
- http://www.conservapedia.com/Laffer_curve, [16 August 2012]

<http://www.forbes.com/sites/danielmitchell/2012/04/15/the-laffer-curve-shows-that-tax-increases-are-a-very-bad-idea-even-if-they-generate-more-tax-revenue/2/>, [16 August 2012]

Tax Rate and its Determinants: An Opinion from Ibn Khaldun*

Vergi Oranı ve Belirleyicileri: İbn Haldun'dan Bir Görüş

Abdul Ghafar İsmail⁽¹⁾, Abu Bakar Jaafar⁽²⁾

⁽¹⁾ Islamic Research and Training Institute Islamic Development Bank, Saudi Arabia

⁽²⁾ UTM Ocean Thermal Energy Centre at University of Technology Malaysia, Malaysia

⁽¹⁾ Aglsmail@isdb.org

Abstract: Tax is an alternative method for a country to obtain revenue for spending. But the issue arises when there are differences of opinion on the tax rate. Economists argue that to obtain higher tax revenue, it is necessary to lower the tax rate. In this paper, an analysis of tax rates is conducted by looking at the findings of Ibn Khaldun in his book Muqaddimah. This study also examines other hypotheses related to taxation. The findings show that the optimal rate of taxation can be determined.

Keywords: Ibn Khaldun, Tax Rate, Taxation Theory

Öz: Vergi, bir ülkenin harcama için gelir elde etmesini sağlayan alternatif bir yöntemdir. Ancak sorun, vergi oranı konusunda görüş ayrılıkları olduğunda ortaya çıkmaktadır. Ekonomistler, daha yüksek vergi geliri elde etmek için vergi oranını düşürmek gerektiğini savunurlar. Bu makalede, İbn Haldun'un Mukaddime kitabındaki bulgularına bakarak vergi oranları analizi yapılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda vergilendirmeye ilgili diğer hipotezleri de incelemektedir. Bulgular ideal vergilendirme oranının belirlenebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Veri Oranı, Vergilendirme Teorisi

1. Introduction

This study is conducted by analyzing Ibn Khaldun's views on the theory of taxation. This study is motivated by a significant discovery from Ibn Khaldun's findings which states that the higher the tax rate, the less tax revenue will be collected, and vice versa. Ibn Khaldun also looks at differences in tax rate as dependent on the levels experienced by a government. According to Ibn Khaldun each government has a different stage because there is bound to be reforms. Each stages of a government has

* This article is a review of the paper presented at the "3rd International Ibn Khaldun Symposium" organized on 28-29 September 2013 in Istanbul.

also different tax rates depending on the attitude of the leader. Ibn Khaldun has divided the evolution of governments into five levels. In the early stages of the state, taxes are light in their incidence, but make in a large revenue. Overtime, the leaders succeed each other, they might lose their tribal habits in favour of civilized one. Their needs and demands also grow, partly because they are used to the luxury in which they have been brought up. Hence, new taxes are imposed on their subjects and hence, raise the rate of old taxes to increase their revenue. But, the impacts on economy of this rise in taxation make themselves felt. For example, entrepreneurs are immediately discouraged by the comparison of their profits with the burden of their taxes. Consequently, production falls off, and the revenue also falls.

In the current terminology, the findings have been translated into Laffer curve (see Laffer (2004)). This curve tells us that the rising tax rates, the tax revenue to be gained declines. Similarly, tax revenue will increase if the tax rate is decreased. So, there is a relationship between tax rate and tax revenue. The relationship shows that when there is a change in the tax rate, then two effects will result, namely, the arithmetic effect and economic impact.

Abdul Azim Islahi (2004) has produced an empirical study to show that the theory of Ibn Khaldun, is still relevant to current times. The discussion about taxes and expenditure for each stage of the government has also been addressed in this study. This discussion is important because the expenditure for each government has different effects on the tax rate. He has brought examples of tax practice as implemented in India. His research also finds out several important findings. First, the theory of tax base is derived from the religion of Islam. Second, taxes are derived from the religion, namely, zakah (charity tax), kharaj (land tax) and jizya (poll tax). Third, he also noted that tax cannot be imposed arbitrarily without regard for the rules of religion.

Since, the first attempt done by Boulakia (1971) in which he explores the contribution of Ibn Khaldun as fourteenth century economist, there is not much study that has been done to explore further his view. Therefore, this paper is our effort to: highlight some of the matters that have a bearing on the tax debate; suggest the hypothesis to be proposed in determining the budget of a state; and produce the empirical test of Khaldunian view on economic growth.

The remaining discussion of this paper is divided into five sections. Section two will present an insight into Ibn Khaldun's viewpoints. Section three will discuss about

current viewpoints and lessons learned from Ibn Khaldun. Section four will discuss about Ibn Khaldun's theory of taxation in relation to the Laffer Curve. Section five produces the conclusion.

2. An Insight into Ibn Khaldun's Viewpoints

Ibn Khaldun's view could be linked with some of the matters that have a bearing on the tax debate. Among the matters related to the tax rate are revenue and political environment, government and spending attitude, and tax administration. According to him, a country's revenues are related to tax rates. This is because fluctuations in tax rates will affect the results. Each state has different forms of tax rates for the budget. High-spending countries need high finance. When government spends on luxury, the tax rate will begin to increase. These will then be explained in the next topic.

First Viewpoint: Tax Rate

In the debate about taxes, Ibn Khaldun said that an increased tax rate will result in revenue from taxes to be reduced and vice versa, where tax rate is decreased, revenue from tax increases. Ibn Khaldun said that at the beginning of a state, tax collected is a large amount of revenue from a small assessment. But when the government has reached its end phase, less tax revenue is obtained from a big assessment. Ibn Khaldun observed this when a government was collecting taxes in accordance with what has been specified by Islam, for example, zakah on fruit produced and livestock, sadaqah, kharaj and jizya. What has been determined by Islamic law cannot be added at will.

According to Ibn Khaldun, when the tax assessment¹ and the liability to pay taxes on the people are low, it will indirectly affect people's determination and incentive to work, so that the enterprise culture will grow and increase. This is due to the imposition of lower taxes which has encouraged them to obtain satisfaction. With an

¹ The meaning of tax assessment is the value set on taxable property, The Free Dictionary, 2012, <http://www.thefreedictionary.com/tax+assessment>, [Downloaded on 16 August 2012]. Tax assessment is a tax imposed on owners and occupiers of rate able holdings located within the jurisdiction of the council, Local Authority Kulim Hi-Tech Industrial Park, 2012, "http://www.pbttphk.gov.my/web/guest/resources/circular/guidelines/assessment_fee" www.pbttphk.gov.my/web/guest/resources/circular/guidelines/assessment_fee, [Downloaded on 16 August 2012]. Property Assessment Tax is a tax imposed on all Creed /property in the area of administration of the Council based on the Annual Value and Annual Rate as provided in Section XV of the Local Government Act 1976. Hang Tuah Jaya Municipal Council, 2010, <http://www.mphtj.gov.my/www/v1/services.php?ref=services6&nav=services&id=bm>, [Downloaded on 16 August 2012].

increasing enterprise culture, the total tax liability for individuals and tax assessment will increase. In contrast, when tax liability and tax assessment imposed on people are high because the government requires high revenue, it will result in burdening the cotter, farmer and every taxpayer. The impact of this burden will cause people to lose incentive in sustaining a viable enterprise culture. Baloglou (2012) said that Ibn Khaldun's view on the problem of taxation is similar to the view of Plethon Gemistos Georgios, who also assumes that heavy taxation discourages people from working. The people compare expenses and taxes on their income with income and profit, and they see the profit they get is smaller. So they give up on something considered not worthwhile.

Thus, Ibn Khaldun's view is that the increase in tax assessment will result in decreased tax revenue. Normally, the step taken to overcome problems of tax revenue is to impose an increased amount of liability on individuals. This measure is considered as compensation for the reduction which has occurred. What happens is that the assessment has already reached its limits and there is no benefit to raise it again. The financial cost of entrepreneurial activities is higher, the tax burden is also increasing and the profit forecast becomes unsuccessful. This will result in a decrease in profits, a decrease in fiscal revenue, and the government will be poor.

The above situation will produce an end result that would lead to the collapse of a civilization. This is because there is no motivation to industrial activity with its many benefits for the country. Increase in tax assessment will lead the country to bear the adverse consequences. Therefore, one way to spur the activity level of commerce and industry is by reducing as much as possible the amount of tax imposed on individuals. Ibn Khaldun said that a reduction in tax assessment of the individual will psychologically provide the incentive for him to work harder because of confidence in gains to be made.

Alatas (2009) argue that tax rate increases as a consequence of corrupt activities can also be seen as negatively affecting the economy. This situation occurs when there are corrupt officers who serve in the treasury of the country. The situation becomes more serious when there are some people who refuse to pay taxes. Government is then forced to overspend. This act will burden the economy and also the public. This is because of corruption affecting commerce. Prices will increase to cover the costs of corruption and it will lead to a decline in living standards for society, whereby the poor and lower-income class will fall into greater poverty.

Second Viewpoint: Revenue and Politics

According to Ibn Khaldun, a government will certainly face decline, having during its rule directed its governmental power of sovereignty towards opulence. Society has become accustomed to such conditions. Their expenses have become higher than their allowances and income, which are insufficient to finance all their expenses. Those who have wealth will spend on luxury in their lives. The situation is also caused by successive generations, whereby all the income that they receive can no longer finance their extravagant spending.

Then when a ruler directs the people to contribute to war expenses for which the people the people can ill-afford, the ruler will take steps to penalize people who disobey his order, and to seize the wealth they have. Goods seized are kept for the ruler's own needs or distributed to members of his family and those who support his actions. This will cause the public to be weak and the effects will fetter the government. The increasingly luxurious lifestyle has resulted in the existing income to be insufficient to cover their needs and expenses. So the government is held responsible to overcome this imbalance. What happens at this time is that the amount of tax collected is fixed; it has neither increased nor decreased.

Once the new tax increases, an additional collection due to the increase in tax rates has its limits and cannot be raised again. And when tax collection is used to finance increased luxury and heavy expenditure, the number of the armed forces has to be reduced from the existing number before higher allowances are paid. As a result of rising affluence and higher payment of allowances, the number of the armed forces is reduced to a small number. Then the country will be weakened due to lack of military defense, giving the opportunity for foreign countries to be bold and ready to attack.

Third Viewpoint: Government and Spending Behavior

According to Ibn Khaldun, a government is founded after successfully defeating enemies and acquiring sovereignty from an earlier government. At this stage the ruler is an example to his people, through glory, tax collection, protection of property rights and military protection. Over time, the ruling party ceases to be an example to people and government acts with impunity. The government sets aside the interest of subjects and prevents them from participating in government. At this point the authorities attempt to recruit more followers who will support them, and aim to quell the spirit of togetherness in their lives.

The government also wants to ensure that only royalty or kindred hold the reins of power. At this point, human ambitions are fulfilled, such as acquisition of property, creation of buildings that can last longer and fame. The ability of the government is then seen in terms of its efforts in tax collection, regulation of income and expenditure, supervision of reserves and planning of expenditure, construction of large buildings, large cities and towering monuments, and awarding gifts to dignitaries from foreign countries and conferring awards to respected tribal chiefs and their own people.

This level is the final stage for the ruler to hold full power over his people as a whole whereas previously the ruler had the freedom to exercise his own opinions. The strength of the authority established by the previous ruler is gratefully wielded by the successor. The nobility enjoys life and continue the tradition laid down earlier.

Every step has to be taken with caution because a false move of failing the tradition could prove to be disastrous. This is the fifth level specified by the Ibn Khaldun, where he saw that at this point, the ruling party enjoys riotous living, spending extravagantly on the aristocracy and appointing bad characters to carry out their important tasks. It is a futile effort because those selected are not qualified or competent to shoulder the tasks. They do not know what should be done and vice versa.

Ibn Khaldun tried to prove this theory based on the time cycle or the evolution of a government. Among the causes of the rise in tax rates is the attitude of extravagant spending on luxury which requires high-cost financing. Ibn Khaldun saw opulence as an obstruction to achieve sovereignty. Opulence will also lead a nation to sink in the luxury of the gains achieved. A government which is in such a strong position such that no other will think of taking over power or sharing power, the society will submit to its authority and be satisfied with what they enjoy from the wealth of the country and from the income they are permitted to enjoy.

The communities in the country will only think about the pleasures of prosperity, profitability and comfortable living as everything. Their lives are filled with grandeur. Eventually they become weak. Ibn Khaldun said that too much of opulence and enjoyment of life will cause near destruction. Affluence erodes the spirit of brotherhood which is required to form a strong government in a society. Lack of this spirit of brotherhood will cause a dramatic decline in the capacity to defend, much less to raise any claims against other countries. Finally, the country is attacked and ruled by

other nations. This clearly shows that opulence is one of the obstacles to achieving sovereignty.

People who have to pay a sum of money would not do it unless willingly. Money from collection of tax including poll tax shows suppression and compliance which a soul with self-worth cannot accept unless they think that it is better to pay than be put to death and destruction. This situation shows how weak the kinship in the society. It will affect the ability to defend themselves from enemy attack. These communities will also be unable to make any resistance or demands. They can only obey and give in. If they can be forced to pay various taxes at all, it must not be expected that such a people would achieve sovereignty. So the government will make a strategy by raising tax rates to raise revenue in order to finance the cost of much heavier government spending.

Thus it can be said that Ibn Khaldun also associated wastage as an implication for spending on luxury. As regards expenditure, Ibn Khaldun only touched on matters that happened in his time and before. It is important to set an example for the next generation. But what about the high expenditure incurred for public needs. There are several important points emphasized by Ibn Khaldun about extravagance in spending and that taxes are not to be arbitrarily imposed on the people but must accord with shariah law.

Ibn Khaldun did not touch on how to determine whether certain expenses should be categorized as luxury spending and thus came to waste. What is important according to Ibn Khaldun, is to accord with religious commands. Thus it can be concluded that the order of priority in maqasid shariah (objectives of shariah law) may be used in determining whether an expenditure is on luxury or otherwise. However, as regards tax, the rate must be determined based on religious prescription. This indicates that the framework for expenditure is to be planned prior to determination of the tax rate. The hypothesis on budget based on Ibn Khaldun's views will be discussed later.

Fourth Viewpoint: Administration of Tax

Ibn Khaldun mentioned that in the Turkish government, the Wazir was the person in charge to collect various types of taxes such as jizya, kharaj and usyur. The Wazir is responsible for distribution of tax proceeds and finance of public expenditure and disbursement of regular salaries to the armed forces and civil servants. According to Ibn Khaldun, the department of tax revenue is an important department in a government. This department specialized in matters related to taxation. The

department had a list of priorities related to national income and expenditure. It also kept the names of soldiers, set their wages and paid them on time.

The system of tax revenue collection was arranged by the head of tax collection and the government messengers. All information regarding taxes was recorded in a book which contained details about the amount of collection and expenses. People who handled these records consisted of competent accountants in charge of tax collection affairs. This book was known as the Diwan. The Diwan referred to the head office where the officers in charge of tax had their center of operations.

Alatas (2009) argue that Ibn Khaldun also said that the government's decision was usually unfair as only decisions based on an authentic religious caliphate, which could only endure for a short period, were based on justice. This injustice can be understood as the seizure of property and money, as well as the government decision to impose taxes which were not sanctioned by religion.

According to Md. Tahir (1995) when referring to the hypothesis of excessive expenditure or the Leviathan hypothesis in connection with the analysis of political process, the existence of the political financing factor affects efficient allocation of the fiscal decision process. Every politician who wants to contest an election will receive financial assistance to fund his campaign. This assistance requires a large amount of funds, formulation of tax policy and inefficient expenditure, in the interest of campaign financiers and voters. This leads to excessive spending in the public sector.

Empirical studies have shown that the victory of a political party to rule depends on good economic conditions during the election. This happens because government policy not only determines the size of the budget, but also affects the stability of the economy. An economic downturn will contribute to problems in a society such as unemployment and inflation. As a solution, the ruling party will take steps to inject a large expenditure, leading to excessive public spending.

3. Current Viewpoints and Lessons Learnt From Ibn Khaldun

The issue is what is the hypothesis to be proposed in determining the budget of a country. In determining the appropriate hypothesis, some matters in terms of economic, political, institutional, fiscal and international need to be addressed. The relationship between government spending and revenue is very important to be discussed. In the discussion of the budget hypothesis, Elyasi and Rahimi (2012) said

that there are three schools of thought that differ on the relationship between tax and expenditure. The first school is known as tax-and-spend school as have been proposed by Friedman and Buchanan and Wagner. The second school is known as spend-and-tax school as proposed by Peacock and Wiseman. And the third school is the school which argues that government spending and taxation can change at the same time (fiscal synchronization hypothesis) as proposed by Meltzer and Richard.

First Viewpoint: Tax – Spending Hypothesis

According to Friedman (1978), tax increase will be a contributing factor to increased spending in a government. Based on this hypothesis, policy makers will ensure that revenue is collected prior to making spending decisions. This is a strategy that enables policy makers to formulate the budget based on revenue collected. This hypothesis has several weaknesses which can cause problems for the State, namely, the State is likely to be in deficit if policy makers have to make expenditures in excess of tax revenue. However, the advantage is that the burden of government debt may be reduced as the collection plan for government revenue is in advance of making spending decisions.

Richter and Dimitrios (2012) said that a study done on Greece for the period of two centuries from 1833 till 2010, shows Wagner's views to be correct. Greece is a country which is moving towards becoming an industrialized nation and the economic growth showed positive along with increased government spending. The increase in expenses was due to the increasing demand to make changes such as defense spending, public ownership participation in production, increase in population density and urban expansion. According to them, Wagner's hypothesis is equivalent to the hypothesis of Keynes, in reference to Goffman's version. This is because the Keynesian hypothesis is further proof that in Greece the public sector and public spending had a positive effect on economic growth and development of a country. Therefore, based on this hypothesis, for a country which aims for economic growth, spending in infrastructure, education, and increasing investment must be increased.

Moalusi (2004) said that Friedman has made a hypothesis that tax cuts are an alternative to the budget deficit when tax has a positive effect on government spending and tax cuts will be a cause of higher deficits which will influence the Government to reduce spending. He also stressed that Buchanan and Wagner agree that tax cuts would lead to government spending, but the relationship will be negative. They view tax cuts as causing the public to think that the cost of government programs has dropped. The effect will be that the public will demand more government programs which if implemented would result in an increase in government

spending. High budget deficits will be seen as reduced tax revenue and increased government spending. So the solution to the budget deficit will be directed to increasing tax.

In Malaysia, research is more on the issue of Wagner's fiscal law. It can be seen based on studies conducted by Abdul Ghafar (1987) and also by Mohd Azlan and Zulkefily (1999), in which both studies support the hypothesis by Wagner that the growth of public spending is faster than economic growth. This shows that when economic growth was up one percent, public spending would be increased one percent.

The second school of thought by Peacock and Wiseman is the hypothesis that spending affects results. Zulkefily Abdul Karim (2006) said that according to this trend, increase in government spending is actually triggered by a crisis that leads to continual increase of expenses. This is because the economic crisis continues to be the cause of government spending in excess of tax revenue. This situation will result in changes to the fiscal variables, i.e., an increase of tax rates in order to resolve the crisis. This hypothesis implies that the government will decide in advance the expenses and then determine the rate of tax to be collected. The effect will cause the State to be in deficit because the government does too much spending and tax revenues cannot cover these expenses. In this situation policy makers will act to raise the tax rate.

According to Moalusi (2004), the discussion of the hypothesis by Peacock and Wiseman as well as Barro are based on their observations of disasters that occur as external disturbances involving war, political instability and natural disasters which cause an increase in government spending and tax revenue during the time of the disturbances. The solution to overcome the budget deficit is to reduce government spending. He also looked to an empirical study conducted by Jones and Joulfani in the case in the United States supports this hypothesis. They see this hypothesis for the period 1792 to 1860. Their data support the hypothesis spend-and-tax in the short and long term causes of bilateral causality between taxes and spending. In his study also shows that Vamvoukas G. also finds that the spend and tax hypothesis also exists in the case of Greece in the short term and long-term period, in a study in which he seems to support the fiscal synchronization hypothesis.

The third school of thought takes the argument that government spending and taxes may change at the same time. The hypothesis is put forward by Meltzer and Ricardo and also Musgrave. According to Zulkefily Abdul Karim (2006), this approach adopts the view that there is a bilateral causality between the expenditure and revenue. In a

situation like this, people in a country will determine the level of spending and taxes. It also means that the financial deficit in the current government spending will cause an increase in taxes in the future. There may be argued that increased government spending will be followed concurrently by the increase in future tax.

Al-Zeaud (2012) said that according to this hypothesis, the government will determine the spending and tax revenue at the same time based on cost-benefit analysis of government programs designed. Mioara and Florina (n.d) stressed that in a study conducted in Romania regarding the causality between public expenditure budget and national revenue, it is found that in general the results support the fiscal synchronization hypothesis. This means that government spending causes revenue and vice versa.

On review the three schools of thought are similar to the view of Ibn Khaldun. The reason is that Ibn Khaldun did not agree with tax imposition on people which was not in accordance with religious demands. This shows that Ibn Khaldun had seen that for development to be achieved to meet the needs of the people, the government should be able to increase tax rates to finance the project, if funds are insufficient to implement it. Thus, this hypothesis that the government will decide expenses in advance and then determine the rate of tax to be collected is compatible with the view of Ibn Khaldun, that spending must be prioritized to achieve maqasid shariah.

Second Viewpoint: Fiscal Centralization

According to Ibn Khaldun (2009), each state had only some colonies and territories, not more than these. This was due to the existence of a group of people who established a government, supported and upheld its strength. They must meet the requirements of a government, that is, in each province and subdued territories of demarcation. It was the only way to protect a government from enemy threats. They must also implement the national law regarding tax, revenue and so on. He also stressed that a country will face a situation whereby the character grows to become compliant and lazy.

Ibn Khaldun said that a group of people could only get power through struggle which then achieved victory, followed by the founding of a state. However, upon achieving this goal, the struggle halted. When the state was founded, the struggle was no longer kept up with tenacity. What happened was living unemployed in comfort and laziness. Life's enjoyment prevailed through living in beautiful homes and wearing fashionable dressing.

At this time, water supply was channelled to the palace and gardens were built. What seemed impressive were exclusive clothing, food, household furnishings and household devices. Generally it can be said that life was too comfortable compared to hard work. This was the luxurious life which the society experienced so quickly. And this way of life passed on to successive generations. This lifestyle became widespread and eventually prosperity also ended.

Muji Tahir (2007) stressed that in Islamic history shows that the Baitulmal (treasury) institution was the place where the caliph determined policies and made efforts to gather sources of wealth and distribute funds in priority to the rightful recipients. To make sure that state administration ran smoothly, the diwan or department was established. Various types of diwan were established, among them, diwan al-kharaj which was then expanded to include diwan al-mustaghallat which played the role of managing various sources of revenues and expenditure. Othman (2011) stated that in Malaysia also has a Budget Management System under the Prime Minister's Department which was officially launched on the 18th April 2011 to ensure that the government can effectively manage the national deficit and ensure that public spending is based on the principle of Value for Money. It means management of earnings that can provide the best return for every ringgit spent.

Third Viewpoint: Optimal Tax Rate

The Laffer curve shows that tax revenue is zero when the tax rate is 0%. However, tax revenue drops to zero when tax rate reaches 100%. This is because people increasingly turn to non-taxable income, tax shelters, tax evasion, and leisure time. At the tax rates between 0% and 100%, the government collects maximum tax revenue. For the government to maximize tax revenue, this is the optimal tax rate. If the tax rate is still well below the optimum, the government can increase tax revenue by increasing tax rates. But, instead, when the tax rate is above the optimum level, the government can only increase tax revenue by reducing tax rates.

According to Heady (1993) to formulate an optimal tax framework is to look at the economic analysis that combines a number of criteria. It is done by using the concept of individual (or household) utility and social welfare. But, Hildebrand (n.d) one problem that arises in determining optimal tax is how to determine the tax rate. The big question is if the tax is a burden, how should the tax structure be imposed so as to lessen the burden and to maximize government revenue.

A Lovitz curve seems similar to the Laffer curve. However, the two curves are in fact different. According to the Lovitz curve, the optimal tax revenue is not necessarily the tax rate in the middle, for example, at 50% of the Laffer curve or it may move to the right at 70%.

Heady (1993) stressed, to determine the optimal tax rate, it must be seen to contain the concept of social welfare which reflects the notion of justice in the tax system. It also takes into account the higher administrative cost, the more the cost, the greater the tax revenue collected to fund government services. Lovitz curve shows that tax rates may be increased if by doing so it can further increase tax revenue. The curve shows that even though the tax rate increases, the results still achieve optimum level. If the tax rate is set at 50% only, the curve shows that it has not reached optimum level. Thus by moving to the right until 70%, it can be said that the tax rate achieves an optimum level. For example, Table 1 shows the tax rates in different countries.

Table 1. Tax Rates in Selected Countries

	Tax Rate	Application
Belgium	54%	Likely to have negative growth, growing unemployment, and a 3% budget deficit.
Finland	46.6%	Finland has managed to have a stronger overall economy despite its taxation.
Germany	45%	High taxes and bureaucracy, thousands of Germans have upper sticks for Austria and Switzerland, or immigrated to the United States.
Australia	31.5%	Australia has long provided incentives for the hard work, entrepreneurship and risk-taking that are fundamental to sustain economic growth and high standards of living.
USA	27%	American citizens also have the highest income per hour worked of any nation surveyed.
Switzerland	20%	Switzerland's low tax rates have not stopped it from having some of the leading universities in the world, a highly educated work force and less than 3% unemployment as of 2009.

Source: <http://www.busnesspundit.com/12-countries-with-the-highest-lowest-tax-rates/> print/

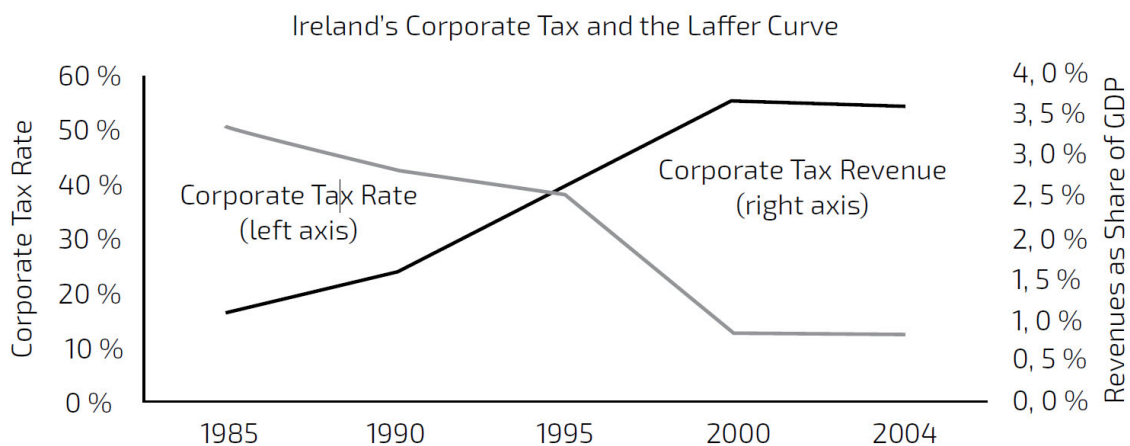
Ibn Khaldun's Theory Of Taxation in Relation To The Laffer Curve

As mentioned earlier, when there is a change in the tax rate, there will be two effects on the revenue: the arithmetic effect and economic impact. The arithmetic effect of the reduced tax rate is that revenue per dollar of income tax will be lowered by the amount of reduction in tax rates. And vice-versa, when there is an increase in tax rates. The economic effect shows that there is a positive effect on work and productivity when the tax rates are decreased. According to Laffer (2004), the history of his curve is based on the theory of taxation contained in the book *Muqaddimah* which was written by Ibn Khaldun, an Islamic philosopher and historian of the 14th Century.

The Laffer curve shows the relationship between tax rates, tax revenues and taxable income. But there are various assumptions made on the Laffer curve. Problems arise when the assumption states that the determination of the tax rate is based on the objective to maximize revenue. According to Laffer (2012), what is important is that reduction in tax rates will lead to an increase in terms of employment, income of workers and productivity that can bring prosperity to a state.

According Mitchel (2012), the Laffer curve demonstrates that the higher the tax rate, the more the tax revenue declines. An example of the application of the Laffer curve is the case of Ireland. In the chart below, it is possible to understand that there are significant changes resulting from reduction in tax rates from 1985 to 2004, as shown in Table 2. In 1985 the tax revenue in Ireland was only 1.1%. Revenue from the tax increased the following years until in the year 2004, the tax revenue of Ireland reached 3.6%.

Table 2. Ireland: Corporate Tax and Laffer Curve

Source: Daniel J. Mitchel (2012)

The Laffer curve shows that there is a relationship between tax rate and tax revenue. The curve indicates the need for balance in determining the tax rate. The high tax rate will affect tax revenue which as seen in the curve indicates that the higher the tax rate, the resulting revenue will be even less. This is because the tax rate will affect the economy as an incentive for employees to work.

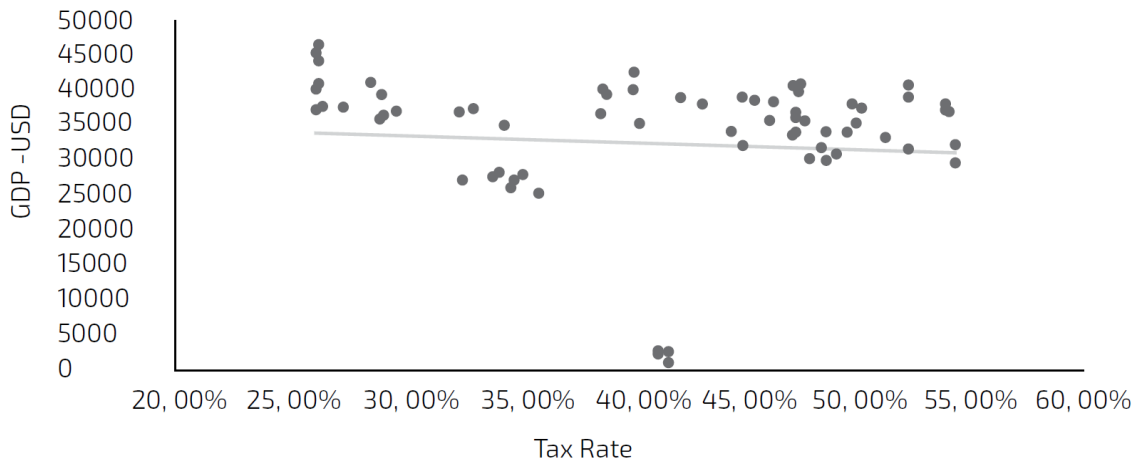
According to Laffer, it is not the factor of the tax cut but the actual tax rate itself which affects the revenue. The response from changes in tax rates also takes into account aspects in terms of local tax system, the period of time, facilities, the existing tax rates, weaknesses in the law and the accounting procedure applied. At the prohibitive level in the curve above, it shows that very high tax rate increases tax revenue. But as tax rates rise, tax revenue increasingly declines.

To examine the relationship between tax rates and growth, a test was carried out on 10 developed countries, 10 developing countries and 10 developed countries. The time interval from 2006 to 2012 was chosen. Data source is from Index Mundi. Graphs 1, 2 and 3 explain the relationship between tax rates and GDP. Graph 1 and Graph 2 are for developed countries and less developed countries, respectively. The graphs show that the line decreased aggressively when the tax rate increases. But graph 3 show straight line extremely decreased than Graph 1. Based on the straight line for graph 1 and 3, it is understood that when the tax rate increases, the GDP also decrease. And Graph 2 is different from Graphs 1 and 3. In the sense that Graph 2 is for developing countries. It shows the straight line increase when tax rate increase. It's mean that GDP for developing countries increase when tax rate increase. However for developed and less developed countries, it shows that GDP decrease when tax rate increase.

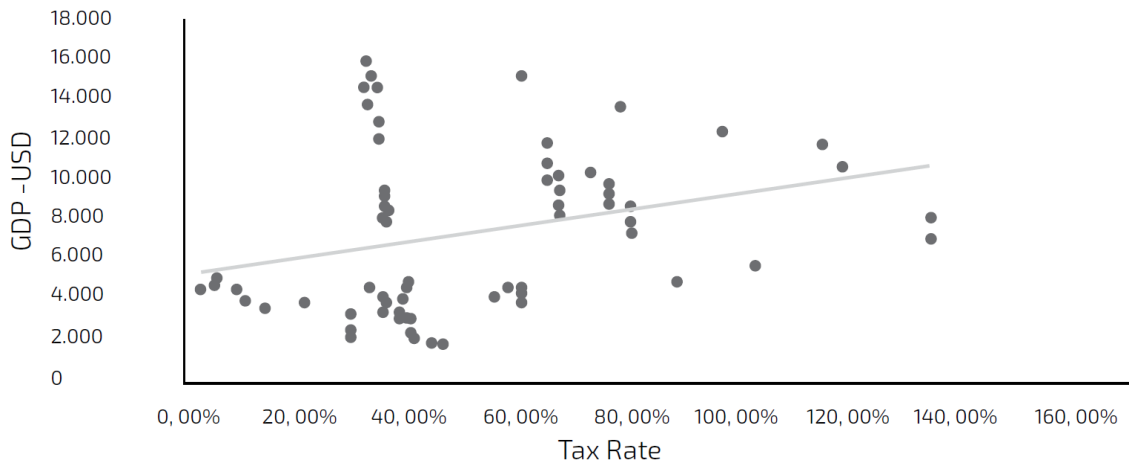
If we refine further by looking at the points on the graph, the points are at the optimal level before they decrease. In Graph 1, the point beginning starts at the rate of 26% to 55%. It also shows that many points are scattered at the rate of 45% to 55%. However, Graph explains that the change in tax rates has a clear impact on growth. This can be said that the increase in tax rates contribute to the growth in the developed countries.

Graph 2 shows the starting points at 3.5% to 137.5%. Although this graph shows an increase in growth after an increase in tax rates, but the points in this graph are mostly at 34% up to 80%. After the rate at the level 80% looks the points on the graph started decrease. It can also be said that the increase in the tax rate in developing countries also reduces growth if the tax rate increases beyond the optimal level.

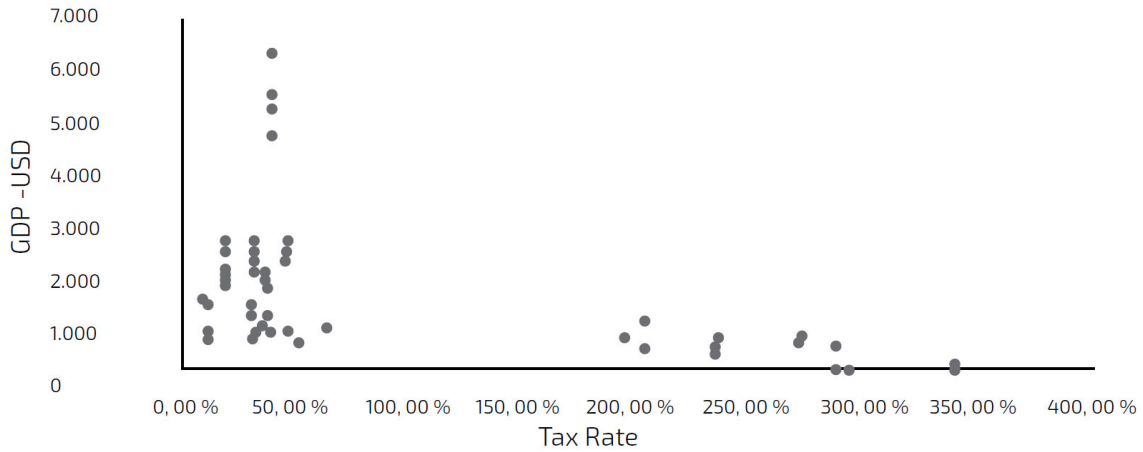
Graph 3 shows the points from 14% to 339.7%. This graph clearly shows that the increase in tax rate will result in a decrease in growth of less developed countries. At the rate of 20% to 40%, it seems that many points are located after the rate of 40%, then the points start to decline. This shows that the optimal tax rate is less than 40% for less developed countries.

Graph 1. Tax on Growth on 10 Developed Countries

Graph 2. Tax on Growth on 10 Developing Countries

Graph 3. Tax on Growth on 10 Less Developed Countries

Conclusion

The discussion about tax rates shows that Ibn Khaldun was not in favour of increases in tax rates to obtain more tax revenue. This is because the higher tax rate will have a negative impact on work motivation of the people as they will lose incentive to work. People will think that if they work hard at all, they will still have to bear the burden of high taxes. Finally, they choose not to work earnestly. And this situation will affect tax revenue. Less income for the people will mean less tax to be collected. Similarly, when a lower tax rate is imposed on the people will cause them to feel motivated to work. The people's income will increase. In such circumstances the government will have the opportunity to earn more tax revenue from the high income. By looking at the tests performed on the 10 developed countries, 10 developing countries and 10 less developed countries, it shows that the theory founded by Ibn Khaldun still practical today. Results of the tests show that increasing tax rates would result in a decrease in the growth. Hence, the combination between Khaldunian and Laffer has spawned a new idea to see growth in a country after the change in tax rates.

References

- Abd al-Rahman bin Muhammad bin Muhammad bin Khaldun. (2007). *Muqaddimah Ibn Khaldun*, Lubnan: Muassasah al-Ma'arif.
- Abd al-Rahman bin Muhammad bin Muhammad bin Khaldun. (2009). *Muqaddimah Ibn Khaldun*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abdul Azim Islahi. (2006). *Ibn Khaldun's theory of taxation and its relevance today*. Organizing institutions: The Islamic Research and Training Institute, a member of the Islamic Development

- Bank Group, in collaboration with Universidad Nacional de Educacion a Distancia (UNED) of Spain, and Islamic Cultural Centre of Madrid , Venue: Madrid, SPAIN. 3–5 November 2006. p. 1–24.
- Abdul Ghafar Ismail. (1987). *Pertumbuhan Perbelanjaan Awam di Malaysia, 1960 – 1986*. Kertas Kerja Kursus Pembiayaan Awam, Fakulti Ekonomi, UKM. Tidak Diterbitkan.
- Arthur B. Laffer. (2004). *The Laffer Curve: Past, Present and Future*, Laffer Associates: Supply-Side Investment Research.
- Campeanu Emilia Mioara & Catarama Delia Florina. (n.d). *Causality between Government Revenues and Expenditures in Romania*. Finance Chair, Academy Of Economic Studies, Piaña Romană, No. 6, Room 1104, Bucharest, Romania, Zip Code 010374, pp. 174–178.
<http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2007/v2-finances-accounting-and-banks/37.pdf>
 [Downloaded on 31 Ogos 2013]
- Christos P. Baloglou. (2012). *The Tradition of Economic Thought in the Mediterranean World from the Ancient Classical Times Through the Hellenistic Times Until the Byzantine Times and Arab-Islamic World*, Chapter 2, In *The European Heritage in Economics and the Social Sciences*.
- Daniel J. Mitchel. (2012). *The Laffer curve shows that tax increases are very bad idea – even if they generate more tax revenue*. <http://www.forbes.com/sites/danielmitchell/2012/04/15/the-laffer-curve-shows-that-tax-increases-are-a-very-bad-idea-even-if-they-generate-more-tax-revenue/2/>, [16 August 2012]
- Daniel K. Moalusi. (2004). *Causal link between government spending and revenue: a case study of botswana*, Department of Economics, Fordham University. pp.1–20.
- Christian Richter & Paparas Dimitrios, (2012). *The Validity of Wagner's law in Greece during the last 2 centuries*, International Network for Economic Research. Working Paper 2012.2 pp.1–19.
http://www.academia.edu/1836930/The_VValidity_of_Wagners_Law_in_Greece_During_the_Last_2_Centuries [Downloaded on 31 Ogos 2013]
- Hailani Muji Tahir. (2007). *Institusi Baitulmal dalam Pembangunan Negara*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Hailani Muji Tahir, Abdul Ghafar Ismail & Anwar Fakhri. (2009). *Maqasid Syariah Pengurusan Ekonomi, Kewangan Dan Pembangunan Negara*. International Seminar on Muamalat, Islamic Economics and Finance. 2009. 20 & 21 Oktober.
- Hang Tuah Jaya Municipal Council. (2010). <http://www.mphtj.gov.my/www/v1/services.php?ref=services6&nav=services&id=bm>. [16 August 2012].
- Hussein Ali Al-Zeaud. *Government Revenues and Expenditures: Causality Tests for Jordan*, Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business Copy Right © 2012 Institute of Interdisciplinary Business Research, November 2012, Vol 4, No 7. pp. 193 – 204
- Jean David C. Boulakia (1971) Ibn Khaldun: A Fourteenth-Century Economist. *The Journal of Political Economy* 79 (5): 1105–1118.
- Local Authority Kulim Hi-Tech Industrial Park, (2012), www.pbtptk.gov.my/web/quest/resources/-circular/guidelines/assessment_fee, [16 August 2012]
- Md. Zyadi Md. Tahir. (1995). *Pengenalan Perbelanjaan Awam*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Milton Friedman. (1978). *The Limitations of Tax Limitations*. Policy Review. pp. 7 – 14. The Board of Overseers of the Leland Stanford Junior University
- Mohd Azlan Saidi & Zulkefly Abdul Karim. (1999). *Pertumbuhan Ekonomi dan Perbelanjaan Awam dan Swasta: Analisis Teori dan Realiti di Malaysia*. Dalam Pascasidang Seminar Fakulti Ekonomi, Pengeluaran Awam dan Swasta: Justifikasi dan Realiti di Malaysia.
- Nur Chamid. (2010). *Jejak Langkah Sejarah Pemikiran Ekonomi Islam*, Yogyakarta: Penerbit Pustaka Pelajar,
- Paparas Dimitrios & Christian Richter. (n.d). *The Validity of Wagner's Law in Greece during the last 2 centuries*. https://editorialexpress.com/cgibin/conference/download.cgi?db_name=res_phd_2012&paper_id=79. pp.1–20.
- Selim Cafer Karatas. (n.d). *Economic Theory of Ibn Khaldun and Rise and Fall of Nations*. <http://www.uned.es/congreso-ibn-khaldun/pdf/11%20Selim%20Karatatas.pdf>. [16 August 2012]
- Suleiman Abbadi. (2004). *Ibn Khaldun Contribution To The Science Economics*, Journal of Al Azhar University–Gaza, Vol. 7, No. 1 P 41–48.
- Surtahman Kastin Hassan & Sanep Ahmad. (2010). *Ekonomi Islam: Dasar dan Amalan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka:
- Syahruil Riza. (2008). *Konsep Pendidikan Islam Menurut Pemikiran Ibn Khaldun : Suatu Kajian Terhadap Elemen–Elemen Kemasyarakatan Islam*, Master Thesis, Science University of Malaysia.
- Syed Hussein Alatas. (2009). *Rasuah: Sifat, Sebab dan Fungsi*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka
- Syed Omar Bin Syed Agil. (2010). *An Inquiry Into The Causes And Costs Of Economic Growth: What Policy Makers Of Today Can Learn From The Muqaddimah Of Ibn Khaldun*. Universiti Tun Abdul Razak.
- The Free Dictionary. (2012). <http://www.thefreedictionary.com/tax+assessment>, [16 August 2012].
- The Laffer Center. (2012). *The Laffer Curve*. <http://www.laffercenter.com/arthur-laffer/the-laffer-curve/>, [16 August 2012].
- Yousef Elyasi & Mohammad Rahimi. (n.d). *The Causality between Government Revenue and Government Expenditure in Iran*, International Journal of Economic Sciences and Applied Research 5 (1): p.129–145.
- Vincent A. Hildebrand, *Optimal Taxation*. (n.d). Glendon College, York University and SEDAP, McMaster University, Lecture 7. pp.1–22.
- Zainol Bin Othman. (18 April 2011). Seksyen Kewangan, Bahagian Kewangan dan Pembangunan, Jabatan Perdana Menteri. <http://www.pajpm.gov.my/userfiles/file/Ucapan%20Yang%20Berbahagia%20Dato'%20TKSUK%20-%20Perhimpunan%20April%202011.pdf>. [16 August 2012]
- Zombie. (2012). *The Lovitz Curve*. <http://pjmedia.com/zombie/2012/05/11/the-lovitz-curve/>, [16 August 2012]
- Zulkefly Abdul Karim. (2006). *Hubungan Antara Hasil Dengan Perbelanjaan Kerajaan Negeri di Malaysia*. Jurnal Ekonomi Malaysia 40. pp 59 – 93.

<http://www.businesspundit.com/12-countries-with-the-highest-lowest-tax-rates/print/> [29 August 2012]

http://www.conservapedia.com/Laffer_curve, [16 August 2012]

<http://www.forbes.com/sites/danielmitchell/2012/04/15/the-laffer-curve-shows-that-tax-increases-are-a-very-bad-idea-even-if-they-generate-more-tax-revenue/2/>, [16 August 2012]

İbn Haldun'un Mukaddime'sinden Pazar Bölümlendirme Stratejilerine Bakış*

Market Segmentation Strategies from Muqaddimah of Ibn Khaldun

Tamer Baran

*Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
tbaran@pau.edu.tr*

Öz: Pazarlama literatüründe pazar bölümlendirme stratejileri kavramı ilk olarak Wendell R. Smith (1956) tarafından kullanılmıştır. Aslında dikkatli bakıldığında İbn Haldun'un eserinde bu stratejileri görmek mümkündür. İbn Haldun yaklaşık 650 yıl önce bu stratejileri ifade etmiş ancak kavramsallaştırmadığından dolayı bu durum hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Bu çalışmanın amacı pazarlama literatüründe geçen pazar bölümlendirme stratejilerinin aslında yıllar önce İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde geçtiğini ortaya koymak ve eserin hak ettiği ilgiyi görmesine katkı sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için ilk bölümde pazarlama literatüründeki pazar bölümlendirme stratejileri belirlenmiş ve bunların bir kısmı açıklanmış, ikinci bölümde İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde pazar bölümlendirme stratejilerine ilişkin ifadeler yer verilmiş, üçüncü bölümde bir karşılaştırma yapılmış ve sonuca ulaşılmıştır.

İbn Haldun eserinde dünyayı kuzey ve güney olmak üzere iki ana parçaya ayırmış daha sonra kuzey kısmı yedi iklim bölgesine göre bölümlenmiştir. Buna göre İbn Haldun birinci, ikinci, altıncı ve yedinci bölgede yaşayanların üçüncü, dördüncü ve beşinci bölgelerden farklı gereksinimlerinin olduğunu ifade etmiştir. İbn Haldun birinci grup için "Yapıları çamurdan ve kamıştandır bunların. Besinlerini, yiyeceklerini darıdan ve ottan edinirler. Giysileri ağaç yapraklarından ya da işlenmemiş deridir." ve ikinci grup için "Söz konusu bölgelerin halkı, daha eksiksizdirler. İçinde buldukları hava normal olduğu için. Bu nedenle, son derece normal bulursun onları. Konutlarında, giyim-kuşamlarında, yiyecek ve içeceklerinde, iş-uğraş ve sanatlarında daha yeterli bulursun." ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler farklı bölgelerde yaşayanların iklim koşullarından dolayı farklı gereksinimlerinin olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu durum pazarlama literatüründe Coğrafi Bölümlendirme olarak ifade edilmektedir. Çalışma sonucunda coğrafi bölümlendirme, psikografik bölümlendirme, coğrafi-demografik bölümlendirme ve sosyo-ekonomik bölümlendirme stratejilerinin İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde geçtiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pazar Bölümlendirme Stratejileri, İbn Haldun, Mukaddime.

* Bu çalışma, 28-29 Eylül 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "III. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu" adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Abstract: *The concept of market segmentation strategies was firstly used by Wendell R. Smith (1956) in marketing literature. However, if we look carefully at the work of Ibn Khaldun, it is possible to see these strategies already in his Muqaddimah. Ibn Khaldun discussed these strategies nearly 650 years ago but because he didn't conceptualize them, his analysis has not been given an adequate attention. The purpose of this study about market segmentation strategies is to present marketing literature and compare it to the Muqaddimah of Ibn Khaldun. For implementing this purpose, in the first section market segmentation strategies which are mentioned in marketing literature are determined and some of them are explained in detail. In the second section statements about market segmentation strategies are included from Muqaddimah of Ibn Khaldun and in the third section a comparison is done followed by a conclusion.*

In his work Ibn Khaldun argues that the world can be segmented into two main parts, the north and the south. The northern part of the world is further segmented into seven climate areas. He indicates that for example people who live in the first, second, sixth and seventh areas have different requirements as those people from the third, fourth and fifth areas. He argues for the first group "Their houses are from mud and bamboo. They acquire their nutrients, millet and grass. Their clothes are from tree leaves or pelt." For the second group, he also argues that "People of these areas are richer than the first group because of the climate condition. Their houses are from stone and their clothes, foods are more sufficient than the first group". These terms show clearly that people who live in different areas have different requirements because of the climate conditions. This situation explains marketing literature as geographic segmentation. At the end of this study a conclusion is made that geographic segmentation, psychographic segmentation, geo-demographic and socio-economic segmentation strategies were already found in the Muqaddimah of Ibn Khaldun.

Keywords: *Market Segmentation Strategies, Ibn Khaldun, Muqaddimah*

Giriş

"Kavramsallaştırma" akademik çalışmalar için son derece önemli bir konudur. Akademisyenler, uygulamada var olan, ancak kavramsallaştırmamış konuları çalışarak, bir nesnenin ya da düşüncenin okuyucuların zihninde genel bir tasarım oluşturmaya çalışır. Böylece, aynı konuda çalışan/çalışacak akademisyenler açısından aynı nesne ya da düşünceye ilişkin bir birlik oluşacaktır. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda kavramların içi doldurulmasına rağmen adı konulmadığından bu çalışmaların gözden kaçması durumu söz konusu olabilir. Mukaddime de bu çalışmalardan birisidir. 1375 yılında İbn Haldun tarafından oluşturulmuş bu eserde birçok pazar bölümlendirme kavramının içeriğine ilişkin bilgi olmasına rağmen, bu içerikler kavramsallaştırılmadığından eser hak ettiği ilgiyi görmemektedir. Bu çalışmanın amacı, pazarlama literatüründe geçen pazar bölümlendirme stratejilerinin, İbn Haldun'un Mukaddime isimli eserinde yıllar önce ifade edildiğini ortaya koymak ve bu eserin hak ettiği ilgiyi görmesine katkı sağlamaktır.

Bu amacı gerçekleştirmek için birinci bölümde pazarlama literatüründe geçen pazar bölümlendirme stratejileri belirlenmiş ve bu stratejilerimden bazıları açıklanmış, ikinci bölümde İbn Haldun'un Mukaddime isimli eserinde pazar bölümlendirme stratejilerine ilişkin ifadeler yer verilmiş, üçüncü bölümde bir karşılaştırma yapılmış ve sonuca ulaşılmıştır.

1. Pazarlama Literatüründe Pazar Bölümlendirme Stratejisi

Klasik ve neoklasik teori ekonomik analiz için faydalı bir çerçeve geliştirirken, tam rekabet ve tam tekel teorileri çağdaş işletmeciliğin alanına girmektedir. Tam rekabet piyasası pazarın hem arz hem de talep tarafının bileşenleri arasında benzerlik olduğunu varsayar. Ancak bu bileşenlerdeki değişkenlik beklenenden daha hızlı bir şekilde kural haline gelmiştir. Arzda değişkenliğin nedenleri olarak benzer ürünlerin dizaynının farklı üreticileri tarafından kullanılan üretim araçları ve yöntemlerindeki değişiklikler, tüketiciler tarafından özelleştirilmiş kaynaklar, ürünün dizaynı ve gelişimde rakipler arasındaki farklı süreçler, bazı endüstrilerde kalite kontrol tekniklerinin uygulanması aracılığıyla ürün çeşitliliğinin önüne geçmede üreticilerin yetersizliği ve fiyat duyarlılığı, renk, hammadde ya da ambalaj büyüklüğü gibi pazar talebi türünün üreticilerin tahminindeki değişkenlikler ifade edilebilir (Smith, 1956).

Eksik rekabet koşullarında pazarlama yöneticileri firmaları için en uygun pazarlama stratejisini ya da stratejilerin kombinasyonunu belirlemeyi hedeflemektedir. Bu noktada pazarlama yöneticileri uygunluk ve değişkenlik olmak üzere iki stratejiden faydalanabilir. Uygunluk stratejisinde bireysel tüketicilerin taleplerindeki değişkenlikler minimize edilmek istenir. Değişkenlik stratejisi ise pazarlama yöneticisinin ürün hattını ve pazarlama stratejisini pazarın karakteristiğine uygun olarak çeşitlendirmesini ifade eder. Bu strateji tüketicilerin farklı özellikler gösterdiği pazarda firma ürününün bir ya da daha fazla pazar bölümünün gereksinimlerini tatmin etmeye odaklanır. Bu durum pazardaki tüketici ihtiyaçlarının farklı olmasından dolayı talebin benzerliğinin zayıf olması temeline dayanır (Smith, 1956).

Tüketicilerin pazarda farklı özellikler göstermesi firmaları, pazarın tümünde rekabet etmek yerine pazarda nispeten benzer özellikler gösteren tüketici gruplarını belirleyerek, bu gruplara daha etkili pazarlamaya imkân veren pazar bölümlendirme stratejisine yönlendirmiştir (Richards ve Sturman, 1977). Literatürde pazar bölümlendirme stratejisine ilişkin farklı tanımlarla karşılaşılmaktadır. Barnett (1969) ve Lease vd. (1976) pazar bölümlendirme stratejisini farklı ürün ya da pazarlama karmasına gereksinim duyan farklı alıcı gruplarının tanımlanması olarak ifade etmiştir. Smith (1956), Longman

(1971) ve Thomas (1980) Craven (1991)'e göre pazar bölümlendirme stratejisi, pazarda birbirinden farklılık gösteren tüketicilerin nispeten benzer özellikler gösteren daha küçük gruplara ayrılması sürecidir. Bowman ve McCormick (1961), Dickson ve Ginter (1987) ve Assael (1992a: 330) ise pazar bölümlendirme stratejisini bir pazarda benzer ihtiyaçları olan ve bu ihtiyaçların her bölüm için benzer pazarlama karmasıyla karşılanabileceği tüketicileri ayırma olarak tanımlamışlardır. Blattberg ve Sen (1974) pazar bölümlendirme stratejisini, pazardaki farklı tüketici grupları için farklı pazarlama programlarının geliştirilmesi ve uygulanması olarak tanımlamıştır. Doyle ve Saunders (1985), pazar bölümlendirme stratejisini tüketici pazarları ve endüstriyel pazarlar açısından farklı değerlendirmiş ve tüketici pazarlarında pazar bölümlendirmeyi benzer gereksinimleri olan tüketici grupları olarak, endüstriyel pazarlarda pazar bölümlendirmeyi ise tüketicilerin sağladıkları faydaya göre oluşan gruplar olarak ifade etmişlerdir.

Literatürde pazar bölümlendirme stratejilerine ilişkin genel kabul görmüş bir yaklaşımdan söz etmek mümkün değildir. Kotler (1997: 257), pazar bölümlendirme stratejilerini coğrafi bölümlendirme, demografik bölümlendirme, psikografik bölümlendirme ve davranışsal bölümlendirme olmak üzere dört başlık altında incelemiştir. Dibb vd. (2001: 211) pazar bölümlendirme stratejilerini tüketici karakteristiğine göre bölümlendirme ve davranışsal karakteristiklere göre bölümlendirme olmak üzere iki başlık altında değerlendirmiştir. Bu yaklaşımda tüketici karakteristiğine göre bölümlendirme demografik bölümlendirme, sosyo-ekonomik bölümlendirme, coğrafi bölümlendirme ve kişilik ve yaşam tarzına göre bölümlendirme olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmıştır. Davranışsal karakteristiklere göre bölümlendirme ise satın alma davranışına göre bölümlendirme, satın alma nedeni, fayda bölümlendirme, tüketici davranışı ve kullanıcı statüsü ve ürüne karşı tutuma göre bölümlendirme olmak üzere beş alt başlıkta ele alınmıştır. Zikmund ve D'Amico (1995: 192), pazar bölümlendirme stratejilerini coğrafi bölümlendirme, demografik bölümlendirme, sosyo-ekonomik bölümlendirme, psikografik/yaşam tarzına göre bölümlendirme ve davranışsal bölümlendirme olmak üzere beş başlık altında toplamıştır. Boone ve Kurtz (1992: 262-277), pazar bölümlendirme stratejilerini coğrafi bölümlendirme, demografik bölümlendirme, psikografik bölümlendirme ve fayda bölümlendirme olmak üzere dört başlık altında ele almıştır. Evans ve Berman (1992: 204) pazar bölümlendirme stratejilerini, coğrafi bölümlendirme, demografik bölümlendirme ve yaşam tarzına göre bölümlendirme olmak üzere üç başlık altında değerlendirmiştir. Thomas (1980), pazar bölümlendirme stratejilerini farklı bir bakış açısıyla ele almış ve bu stratejileri, coğrafi bölümlendirme, dağıtım bölümlendirme, medya bölümlendirme, fiyat bölümlendirme, demografik bölümlendirme, zaman bölümlendirme ve psikografik

bölümlendirme olmak üzere yedi başlık altında değerlendirmiştir. Schiffman ve Kanuk (1994: 53), pazar bölümlendirme stratejilerini coğrafi bölümlendirme, demografik bölümlendirme, psikografik bölümlendirme, sosyokültürel bölümlendirme, kullanımla ilgili bölümlendirme, kullanım durumuna göre bölümlendirme, fayda bölümlendirme ve karma bölümlendirme olmak üzere sekiz başlıkta değerlendirmiştir. Engel vd. (1992) pazar bölümlendirme stratejilerini coğrafi bölümlendirme, demografik bölümlendirme, psikografik bölümlendirme, kullanım durumu ve davranışsal bölümlendirme olmak üzere dört başlık altında ele almıştır. Assael (1992b: 560), pazar bölümlendirme stratejilerini fayda bölümlendirme, davranışsal bölümlendirme ve tüketici karakteristiğine göre bölümlendirme olmak üzere üç başlık altında değerlendirmiştir. Tüketici karakteristiğine göre bölümlendirmeyi ise demografik bölümlendirme, bölgesel bölümlendirme, yaşam tarzına göre bölümlendirme ve kişiliğe göre bölümlendirme olmak üzere dört alt başlıkta ele almıştır.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda pazarlama literatüründe pazar bölümlendirme stratejilerine ilişkin farklı yaklaşımların varlığından söz edilebilir. Bu yaklaşımlarda aynı stratejilerin farklı kavramlarla ele alındığı da görülmektedir. Bu bilgiler ışığında bu çalışmada pazar bölümlendirme stratejileri coğrafi bölümlendirme, psikografik bölümlendirme, sosyo-ekonomik bölümlendirme ve fayda bölümlendirme olmak üzere dört başlık altında değerlendirilecektir.

1.1. Coğrafi Bölümlendirme

Belki de firmaların pazarı bölümlendirmede en fazla kullandığı strateji pazarı coğrafi bölümlere göre ayırmaktır. Örneğin firmalar, markaları için belirli ülkeleri kendilerine pazar olarak seçebilir, bazılarını ise seçmez. Bir marka Türkiye'nin yalnızca bir eyaletinde, bir bölgesinde ya da bir pazarında satılabilir. Bazı restoran zincirleri kaynakları daha etkili kullanmak için sınırlı bir coğrafi bölgeye odaklanabilir (Thomas, 1980, Andreasen, 1966).

Tüketicilerin tercihlerinde bölgesel farklılıklar vardır ve bu sıklıkla coğrafi bölgeye özel ürün ve hizmet geliştirmek için bir temel oluşturur (Young vd., 1978). Örneğin bir firma ürünlerinin tutundurma ve dağıtımını ülkenin yalnızca güneydoğusuna ya da güney batısına yapabilir. Coğrafi bölümlendirme, kırsal kesime ya da kente, kuzeye ya da güneye, deniz kıyısına ya da iç kesime, sıcak ya da soğuk bölgeye, nemli ya da kuru bölgeye vb. değişik biçimlerde yapılabilir (Thomas, 1980).

1.2. Psikografik Bölümlendirme

Yaşam tarzının nicel ölçümleri psikografik olarak bilinir (Zikmund ve D'Amico, 1995: 196), bu nedenle bu çalışmada psikografik bölümlendirme yaşam tarzı üzerinden değerlendirilecektir. Yaşam tarzı kavramı ilk olarak Max Weber tarafından ortaya atılmış (Berkman ve Gilson, 1974) ve William Lazer tarafından pazarlamayla ilişkilendirilmiştir (Plummer, 1974). Yaşam tarzı, bir toplumu ya da toplumun bir bölümünü diğerlerinden toplu olarak ve geniş bir biçimde farklılaştıran karakteristiklerdir (Richards ve Sturman, 1977, Plummer, 1974). Diğer bir deyişle yaşam tarzı, bir grubu ya da kültürü diğerlerinden ayıran karakteristikleri ifade eder (Berkman ve Gilson, 1974).

Yaşam tarzına ilişkin yapılmış çalışmalarda aktiviteler, ilgiler ve görüşler üzerinde durulmuş (Berkman ve Gilson, 1974), araştırmalarda bireylerin vakitlerini nasıl geçirdikleri, nelerle ilgilendikleri, dünya görüşleri ve yaşam döngüleri, gelirleri, eğitimleri vb. bir takım karakteristikleri ölçülmüştür (Plummer, 1974). Firmalar faaliyet gösterdikleri pazardaki tüketicileri yaşam tarzlarına göre bölümlere ayırabilir ve bu doğrultuda pazarlama programı geliştirebilir (Richards ve Sturman, 1977).

1.3. Coğrafi–Demografik Bölümlendirme

Bu bölümlendirme stratejisi, belirli bir bölgede yaşayan grubun benzer demografik özellikler göstermesi üzerine kuruludur (Zikmund ve D'Amico, 1995: 198, Evans ve Berman, 1992: 204). Amerika'da belirli bir bölgede yaşayan halkın kırsal kesimde ya da kentte yaşamasına, hanenin aylık ortalama gelir düzeyine, yaş grubuna, ten rengine, eğitim düzeyine vb. karakteristiklerin göre bölümlere ayrılması bu stratejiye örnek olarak verilebilir (Schifmann ve Kanuk, 1994: 75–80).

1.4. Sosyoekonomik Bölümlendirme

Sosyoekonomik bölümlendirme stratejisi, bireylerin toplum içerisindeki sosyal ve ekonomik konumlarını yansıttığı özel karakteristiklerdir. Bu bölümlendirme stratejisinde tüketiciyi tanımlamak için sıklıkla birtakım sosyoekonomik faktörler diğer demografik faktörlerle birlikte değerlendirilir (Zikmund ve D'Amizco, 1995: 194). Diğer bölümlendirme stratejilerinde olduğu gibi bu stratejide de genel kabul görmüş faktörlerden söz etmek mümkün değildir. Assael (1970), sosyoekonomik bölümlendirmede, cinsiyet, bireyin yaşadığı bölge (kırsal kesim–kent), meslek, eğitim, gelir, yaş, ırk, hane halkı sayısı olmak üzere sekiz değişkenden faydalanılabileceğini ifade etmiştir. Dibb vd. (2001: 211) ve Zikmund ve D'Amico (1995: 192) ise sosyoekonomik bölümlendirme stratejisini meslek, eğitim, gelir ve sosyal sınıf olmak üzere dört değişkenle ele almışlardır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında pazar bölümlendirme stratejileri topolojisi Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Pazar Bölümlendirme Stratejileri Topolojisi

Bölümlendirme Stratejileri	Yazar / Çalışma Yılı			
Coğrafi Bölümlendirme	Andreasen (1966)	Young vd. (1978)	Thomas (1980)	
Psikografik Bölümlendirme	Berkman ve Gilson, (1974)	Plummer, (1974)	Richards ve Sturman (1977)	Thomas (1980)
Coğrafi/Demografik Bölümlendirme	Assael (1992)	Evans ve Berman (1992)	Schiffman ve Kanuk (1994)	
Sosyoekonomik Bölümlendirme	Assael (1970)	Zikmund ve D'amico (1995)		

2. Mukaddime'de Bölümlendirme Stratejisi

2.1. Coğrafi Bölümlendirme

İbn Haldun Mukaddime adlı eserinde (1977: 153) dünyayı öncelikle kuzey ve güney yarım küre olmak üzere ikiye ayırmış daha sonra kuzey yarım küreyi de kendi içinde yediye ayırmıştır. İbn Haldun'un dünyayı coğrafi olarak bölümlendirmesi Şekil 1'de verilmiştir. İbn Haldun Mukaddime'de coğrafi bölümlendirmeyi şu ifadelerle ele almıştır.

“Bilesin ki, bu bayındır kara kesimlerini düşünürler, yukarıda anlatıldığı gibi, yedi bölüme ayırmışlardır. Kuzeyden güneye hepsini bölüp ayırmışlar ve her bölüme de “iklim” diye ad vermişlerdir.”

Örneğin birinci bölgede yaşayanlar için:

“Çöllerde ve mağaralarda yaşarlar. Ot yerler, tane yerler. Hem de yenecek duruma getirmek için bir emek vermeden, çaba harcıyıp hazırlamadan yerler.”

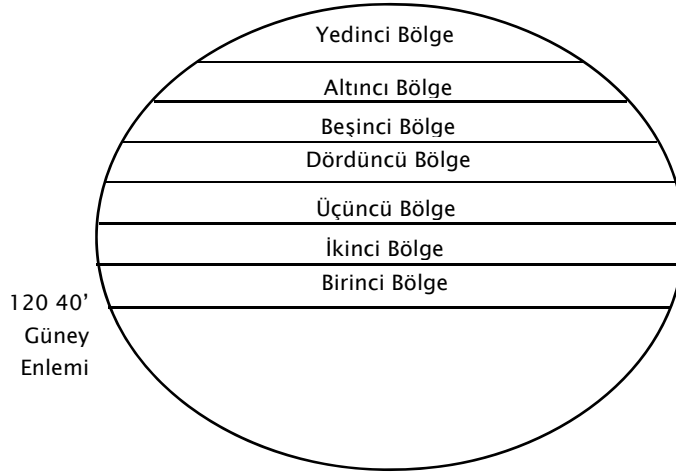
Diyerek farklı bölgelerde yaşayan insanların ihtiyaçlarının farklı olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde “Normal, Sıcak, Soğuk Hava ve Havanın İnsanların Renklerine ve Çeşitli Durumlarına Olan Etkileriyle İlgili” başlıklı üçün giriş kısmında (1977: 215),

“Birinci ve yedinci bölgelerse, bölgeler içinde, normal havadan en uzak olanlardır. Onun için, bilimler, sanatlar, yapılar, giysiler, yiyecekler, meyveler ve hatta öteki canlılar, sözü edilen üç orta bölgede oluşan ne varsa hepsi, normal hava özelliğine dayalı olarak oluşmuştur. Bu üç bölgenin insanları da daha normal yapıda, normal renkte, normal ahlakta ve normal inanıştadır.”,

“Söz konusu bölgelerin halkı, daha eksiksizdirler. İçinde buldukları hava normal olduğu için. Bu nedenle, son derece normal bulursun onları. Konutlarında, giyim kuşamlarında, yiyecek ve içeceklerinde, iş-uğraş ve sanatlarında daha yeterli bulursun. Bunlar taşlarla örülüp yükseltilmiş, sanat ve ustalıklarla işlenmiş evler-binalar yapıp edinirler kendilerine.”,

“Gelelim birinci, ikinci, altıncı ve yedinci gibi normal havadan biraz daha uzak olan bölgelere: Bu bölge halkları da, havaları gibi normalden uzaktırlar öteki bölgelerin halklarına göre. Tüm durumlarında normalden, yeterlilikten uzaktırlar. Yapıları çamurdan ve kamıştandır bunların. Besinlerini, yiyeceklerini darıdan ve ottan edinirler. Giysileri ağaç yapraklarındandır. Üzerlerine bağladıkları kat kat ağaç yapraklarından.. Ya da işlenmemiş deridendir giysileri.”,

Diyerek, coğrafi bölgeye bağlı olarak değişen iklimin bireylerin istek, ihtiyaç ve beklentilerini değiştirdiğini açık bir şekilde ifade etmiştir.

Şekil 1. İbn Haldun'un Coğrafi Bölümlendirmesi*

2.2. Psikografik Bölümlendirme

İbn Haldun (1977: 216), üçüncü, dördüncü ve beşinci bölge halkları için: “Bu halklar, tüm tutum ve durumlarında yanlışa sapmadan uzaklaşma eğilimi gösterirler. Şam, Hicaz,

* İbn Haldun'un Mukaddime isimli eserinden uyarlanmıştır

Yemen, Acem ve Arap Irak'ı, Hindistan, Sind ırmağının geçtiği yöreler ve Çin halkları, bu özellikte olan halklardır. Endülüs ve yakınındaki Frank illeri, Galler ülkesi, Rum ve Yunan illeri ve öteki Frank yörelerinin halklarını da, bu bunlarla birlikte yaşayan ve bunlara yakın olan, söz konusu normal havalı bölgelere yakın bulunan halkları da aynı özellikteki halklardan saymak gerek.”

İbn Haldun (1977: 217), birinci, ikinci, altıncı ve yedinci bölüm halkları için, “Aşırı soğuk ve aşırı sıcak kesimlerin ortasında yer alan ve havası normal olan üç bölge halklarına gelince: Bu bölgelerin halkları, yapılarında, huylarında, yaşamlarında ve tüm doğal durumlarında normaldirler.”

“Huyları–yaşayışları da dilsiz hayvanlarınkine yakındır.”

“Bunların böyle yabancı olmalarının nedeni, normal havalı çevreden uzakta oluşlarıdır. Huyları, iç ve dış yapıları, konuşmayan hayvanlarınkine yakın bir görünümüdür. Bu denli yabancı oldukları için, o denli de insansı tutum ve yaşamdan uzaktırlar.”

Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölge halkları için ise,

“Havalarının doğal sonucuna bağlı olarak yapılarında ve huylarında da görülür bu normallik.”

İfadeleriyle, belirtilen coğrafi bölümlerde yaşayan halkların kişilik ve yaşam tarzlarının diğer bölgelerinkinden farklı olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca,

“Sudan halkı da, sıcak bölgede yaşadıkları ve ısı canlarına, kanlarına işlediği için ve herkesin vücut yapısına, yaşadığı yöreye göre daha oluşum ve gelişme dönemlerindeyken sıcaklık ruhlarında etki yapar olduğu için, sıcakkanlı olurlar. Bunların ruhları, dördüncü bölge halklarına oranla daha sıcak olur. Bu yüzden hızlı bir rahatlık ve sevinç oluşur. Bu durumdaki kişi, çok geniş ruhludur. Bunun bir sonucu olarak da amaçsızlık belirir.”

“Batı Afrika ülkelerinden Fas'taki hava buraların tersine soğuk ve yüksek yörelerin havasını içerdigi için, Fas halkını bak nasıl bir aşırı kaygı içinde buluyorsun. Faslılar geleceklerini öylesine düşünüyorlar ki, onlardan bir kişi, tahıldan iki yıllık yiyeceğini bile hazırlayıp koyuyor bir yana.”

İfadeleriyle, bu bölgelerdeki halkların tutum ve davranışlarında diğer halklara göre belirgin bir farklılığının olduğunu vurgulamıştır.

2.3. Coğrafi/Demografik Bölümlendirme

İbn Haldun (1977: 218), coğrafi bölgenin kişilerin demografik özelliklerine etkisini ifade etmek için birinci, ikinci, altıncı ve yedinci bölge halklarına ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

“Peygamberlik diye bir şey tanımazlar. Herhangi bir şeriata göre yaşamazlar.” “Bunlar için din, bilinmeyen şeydir.”

Orta bölgelerde yer alan halklarda, iklimin demografik özelliklere olan etkisini ortaya koymak için İbn Haldun (1977: 221):

“Bu halklarda peygamberlikler, mülk, devlet, şeriat hükümleri, bilimler, iller-kentler, yapılar, bağlar-bahçeler ve üstün sanatlar, daha başka uygun durumlar vardır.”

ifadelerini kullanmıştır.

2.4. Sosyo-Ekonomik Bölümlendirme

İbn Haldun (1977: 228-229),

“Batı Afrika’daki taşralılarla kent kasaba halkı arasında da fark var. Kentliler, katıklık gibi besinleri çokça bulup tüketirler, taşralılara göre bolluk içinde yaşarlar. Ama kentliler, özel pişirme yöntemi uyguladıktan sonra alırlar besinlerini. İçine karıştırdıkları şeylerle “nefisleştirirler”.

İfadesiyle, toplumdaki farklı sosyoekonomik kesimlerin, birbirinden farklı ihtiyaçları olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.

3. Pazarlama Literatüründe ve Mukaddime’de Geçen Pazar Bölümlendirme Stratejilerinin Karşılaştırılması

İlk iki bölümde verilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, pazarlama literatüründe geçen pazar bölümlendirme stratejilerinin kavramsal olarak yeni olmakla birlikte, içeriklerinin bundan yaklaşık 650 yıl önce İbn Haldun tarafından ifade edildiği görülmektedir. İbn Haldun özellikle coğrafi bölümlendirme, psikografik bölümlendirme, coğrafi/demografik bölümlendirme ve sosyoekonomik bölümlendirme stratejilerinin içeriğini ortaya koymuş ancak bu içerikleri kavramsallaştırmamıştır. Son dönem pazarlama literatüründe ise bu stratejiler kavramsal olarak ifade edilmiştir. İbn Haldun’un Mukaddime’sinde geçen ve günümüz pazarlama literatüründe kavramsallaştırılan bölümlendirme stratejilerinin karşılaştırması Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Pazarlama Literatüründe ve Mukaddime'de Geçen Pazar Bölümlendirme Stratejilerinin Karşılaştırılması

Mukaddime'de Pazar Bölümlendirme Stratejileri	Pazarlama Literatüründe Bölümlendirme Stratejisi
Coğrafi Bölümlendirme	Andreasen (1966)
	Young vd. (1978)
	Thomas (1980)
Psikografik Bölümlendirme	Berkman ve Gilson (1974)
	Plummer (1974)
	Richards ve Sturman (1977)
	Thomas (1980)
Coğrafi/Demografik Bölümlendirme	Assael (1992)
	Evans ve Berman (1992)
	Schiffman ve Kanuk (1994)
Sosyoekonomik Bölümlendirme	Assael (1970)
	Zikmund ve D'Amico (1995)

Tabloya bakıldığında, günümüz pazarlama literatüründe kavramsal olarak ifade edilen pazar bölümlendirme stratejilerinin, 1375'te İbn Haldun tarafından ortaya konan Mukaddime'de yer aldığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle, aslında bu kavramların içeriklerinin yeni olmadığı ve uzun yıllar önce İbn Haldun tarafından ifade edildiği söylenebilir.

Sonuç

Akademik çalışmalar açısından büyük önemi olan "kavramsallaştırma" ile bir nesnenin ya da düşüncenin zihinde genel bir tasarımı oluşturulmaya çalışılır. Kavramsallaştırma ile akademik çalışmalarda bir ifade birliğinin sağlanması amaçlanır. Akademisyenler, ifade birliğini oluşturmak için uygulamada var olan ancak kavramsallaştırılmamış konuları çalışabilmektedirler. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda kavramların içerikleri anlatılmakla birlikte, bu içerikler kavramsal olarak ifade edilmeyebilirler ve bu durum söz konusu çalışmaların hak ettiği ilgiyi görmesine engel olabilir. İbn Haldun'un 1375'te ortaya koyduğu Mukaddime isimli eseri de bunlardan biridir. Bu çalışma söz konusu eserin hak ettiği ilgiyi görmesine katkı sağlamak amacıyla yapılmış ve bu amacı gerçekleştirmek için, pazarlama literatüründe geçen pazar bölümlendirme stratejileri belirlenerek bunlardan bazıları açıklanmış, Mukaddime'de geçen pazar bölümlendirme stratejilerine ilişkin ifadelere yer verilmiş daha sonra pazarlama literatürü ile Mukaddime'de geçen bölümlendirme stratejileri arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.

Tüm bunların sonucunda, pazarlama literatüründe geçen bazı bölümlendirme stratejilerinin içeriklerinin yeni olmadığı, bunların Mukaddime’de geçtiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, pazarlama literatüründe geçen bölümlendirme stratejileri kavramsal olarak yeni olmakla birlikte, bunlardan bazılarının içerikleri yaklaşık 650 yıl önce ortaya konulan İbn Haldun’un Mukaddime isimli eserinde yer almaktadır. Eserin, dikkatli bir şekilde incelenmesi halinde pazarlama literatüründe geçen başka birçok kavramın içeriğinin de eserde bulunma ihtimali yüksektir. Bu nedenle eser ilgi gösterilmeyi ve dikkatle incelenmeyi hak etmektedir.

References

- Assael, H. (1992a). *Marketing principles & strategy*. Second Edition. The Dryden Press.
- Assael, H., (1970). Segmenting markets by group purchasing behavior: an application of the AID technique. *Journal of Marketing Research*, Vol. 7, No. 2, pp. 153–158.
- Assael, H., (1992b). *Consumer behaviour & marketing actions*. Pws Pub Co.
- Barnett, N.L., (1969). Beyond market segmentation. *Harvard Business Review*, Vol. 47, pp. 152–166.
- Berkman, H.W., Gilson, C.C., (1974). Consumer life styles and market segmentation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, pp. 189–200.
- Blattberg, R.C., Sen, S.K., (1974). Market segmentation using models of multidimensional purchasing behavior. *Journal of Marketing*, Vol. 38, No. 4, pp. 17–28.
- Boone, L.E., Kurtz, D.L. (1992). *Contemporary marketing*. Seventh Edition. The Dryden Press
- Bowman, B.F., McCormick, F.E., (1961). Market segmentation and marketing mixes. *Journal of Marketing*, Vol. 25, No. 3, pp. 25–29.
- Craven, D.W. (1991). *Strategic marketing*. Third Edition. Richard D. Irwin Press.
- Dibb, S., Simkin, L., Pride, W.M., Ferrel, O.C. (2001). *Marketing Concepts and strategies*. Fourth European Edition. Houghton Mifflin.
- Dickson, P.R., Ginter, J.L., (1987). Market segmentation, product differentiation, and marketing strategy. *Journal of Marketing*, Vol. 51, No. 2, pp. 1–10.
- Doyle, P., Saunders, J., (1985). Market segmentation and positioning in specialized industrial markets. *Journal of Marketing*, Vol. 49, No. 2, pp. 24–32.
- Engel, Blackwell, Miniard, (1992). *Consumer Behaviour*, Dryden Press.
- Evans, J.R., Berman, B. (1992). *Marketing*. Fifth Edition . Macmillan Publishing Company.
- İbn-i Haldun, (1977). *Mukaddime*, (Çeviren: T. Dursun). Ankara: Onur Yayınları.
- Kotler, P. (1997). *Marketing management analysis, planning, implementation and control*. Ninth Edition. Prentice Hall International.
- Lease, R.C., Lewellen, W.G., Schlarbaum, G.G., (1976). Market Segmentation: Evidence on the Individual Investor, *Financial Analyst Journal*, Vol. 32, No. 5, pp. 53–60.

- Longman, K.A., (1971). Marketing science: market segmentation vs. segmented marketing. *Interfaces*, Vol. 1, No. 4, pp. 38–40.
- Plummer, J.T., (1974). The concept and application of life style segmentation. *Journal of Marketing*, Vol. 38, No. 1, pp. 33–37.
- Richards, E.A., Sturman, S.S., (1977). Life–style segmentation in apparel marketing. *Journal of Marketing*, Vol. 41, No. 4, pp. 89–91.
- Schiffman, L.G., Kanuk, L.L., (1994). *Consumer behavior*. Fifth Edition. Prentice Hall.
- Smith, W.R., (1956). Product differentiation and market segmentation as alternative marketing strategies. *The Journal of Marketing*, Vol. 21, No. 1, pp. 3–8.
- Thomas, J.W., (1980). Market segmentation, *Quarterly Review of Marketing*. 6(1), 25–28.
- Young, S., Ott, L., Felgin, B., (1978). Some practical considerations in market segmentation. *Journal of Marketing Research*, Vol. 15, No. 3, pp. 405–412.
- Zikmund, W.G., D'Amico, M. (1995). *Effective marketing creating and keeping customers*. West Publishing Company.

Market Segmentation Strategies from Muqaddimah of Ibn Khaldun*

İbn Haldun'un Mukaddimesinden Pazar Bölümlendirme Stratejilerine Bakış

Tamer Baran

*Pamukkale University, Turkey
tbaran@pau.edu.tr*

Abstract: The concept of market segmentation strategies was firstly used by Wendell R. Smith (1956) in marketing literature. However, if we look carefully at the work of Ibn Khaldun, it is possible to see these strategies already in his Muqaddimah. Ibn Khaldun discussed these strategies nearly 650 years ago but because he didn't conceptualize them, his analysis has not been given an adequate attention. The purpose of this study about market segmentation strategies is to present marketing literature and compare it to the Muqaddimah of Ibn Khaldun. For implementing this purpose, in the first section market segmentation strategies which are mentioned in marketing literature are determined and some of them are explained in detail. In the second section statements about market segmentation strategies are included from Muqaddimah of Ibn Khaldun and in the third section a comparison is done followed by a conclusion.

In his work Ibn Khaldun argues that the world can be segmented into two main parts, the north and the south. The northern part of the world is further segmented into seven climate areas. He indicates that for example people who live in the first, second, sixth and seventh areas have different requirements as those people from the third, fourth and fifth areas. He argues for the first group "Their houses are from mud and bamboo. They acquire their nutrients, millet and grass. Their clothes are from tree leaves or pelt." For the second group, he also argues that "People of these areas are richer than the first group because of the climate condition. Their houses are from stone and their clothes, foods are more sufficient than the first group". These terms show clearly that people who live in different areas have different requirements because of the climate conditions. This situation explains marketing literature as geographic segmentation. At the end of this study a conclusion is made that geographic segmentation, psychographic segmentation, geo-demographic and socio-economic segmentation strategies were already found in the Muqaddimah of Ibn Khaldun.

Keywords: Market Segmentation Strategies, Ibn Khaldun, Muqaddimah

* This article is a review of the paper presented at the "3rd International Ibn Khaldun Symposium" organized on 28-29 September 2013 in Istanbul.

Öz: Pazarlama literatüründe Pazar bölümlendirme stratejileri kavramı ilk olarak Wendell R. Smith (1956) tarafından kullanılmıştır. Aslında dikkatli bakıldığında İbn Haldun'un eserinde bu stratejileri görmek mümkündür. İbn Haldun yaklaşık 650 yıl önce bu stratejileri ifade etmiş ancak kavramsallaştırmadığından dolayı bu durum hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Bu çalışmanın amacı pazarlama literatüründe geçen pazar bölümlendirme stratejilerinin aslında yıllar önce İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde geçtiğini ortaya koymak ve eserin hak ettiği ilgiyi görmesine katkı sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için ilk bölümde pazarlama literatüründeki pazar bölümlendirme stratejileri belirlenmiş ve bunların bir kısmı açıklanmış, ikinci bölümde İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde pazar bölümlendirme stratejilerine ilişkin ifadeler yer verilmiş, üçüncü bölümde bir karşılaştırma yapılmış ve sonuca ulaşılmıştır.

İbn Haldun eserinde dünyayı kuzey ve güney olmak üzere iki ana parçaya ayırmış daha sonra kuzey kısmı yedi iklim bölgesine göre bölümlenmiştir. Buna göre İbn Haldun birinci, ikinci, altıncı ve yedinci bölgede yaşayanların üçüncü, dördüncü ve beşinci bölgelerden farklı gereksinimlerinin olduğunu ifade etmiştir. İbn Haldun birinci grup için "Yapıları çamurdan ve kamıştandır bunların. Besinlerini, yiyeceklerini darıdan ve ottan edinirler. Giysileri ağaç yapraklarından ya da işlenmemiş deridir." ve ikinci grup için "Söz konusu bölgelerin halkı, daha eksiksizdirler. İçinde buldukları hava, normal olduğu için. Bu nedenle, son derece normal bulursun onları. Konutlarında, giyim-kuşamlarında, yiyecek ve içeceklerinde, iş-uğraş ve sanatlarında daha yeterli bulursun." ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler farklı bölgelerde yaşayanların iklim koşullarından dolayı farklı gereksinimlerinin olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu durum pazarlama literatüründe Coğrafi Bölümlendirme olarak ifade edilmektedir. Çalışma sonucunda coğrafi bölümlendirme, psikografik bölümlendirme, coğrafi-demografik bölümlendirme ve sosyo-ekonomik bölümlendirme stratejilerinin İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde geçtiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pazar Bölümlendirme Stratejileri, İbn Haldun, Mukaddime.

Introduction

"Conceptualization" is a rather important subject for academic works. Scholars try to create a general visual of an object or an idea in readers' minds by working on areas that exist in application but are not yet conceptualized. This way, a unity about the same object or idea will form among scholars that work/will work on the same area. The fact remains, that even though some concepts are explained, studies about them might be overlooked because they are not clear enough. Muqaddimah, written by Ibn Khaldun in 1375, is one of these overlooked studies. Even though the piece includes the content of many market segmentation concepts, these contents were not conceptualized and the work did not get the attention it deserved. Main aim of this study is to show that the market segmentation strategies used in marketing literature were given a definition in Ibn Khaldun's Muqaddimah years ago. Therefore, this study aims to give this work the attention it deserves.

In order to fulfill this goal, first section of this study defines the market segmentation strategies mentioned in marketing literature and gives detailed information on some of these strategies. Second section of this study includes expressions quoted from Ibn Khaldun's Muqaddimah regarding market segmentation strategies. Third section of this study conducts a comparison and summarizes a result.

1. Market Segmentation Strategy In Marketing Literature

Classical and Neo-classical theory provides a useful frame for an economic analysis while atomistic and pure monopoly theories enter the field of modern business administration. Atomistic market assumes that there is a similarity between the components of supply and demand. However, the instability between these components formed itself into a rule faster than expected. Reasons for the instability in supply can be listed as following: the differences between the means and methods of production of the same product used by different manufacturers, sources privatized by consumers, different procedures in the design and development of the product for different manufacturers, incompetence of the manufacturers to get ahead of the product range through using quality control techniques in some industries and price sensitivity, color, raw material or package sizes (Smith, 1956).

In cases of an imperfect competition, marketing managers aim to define the best-fit marketing strategy or combination of strategies for their companies. At this point, marketing managers can use two different strategies; conformance or variability. Conformance strategy aims to minimize the varieties in individual consumers' demands. Variability strategy on the other hand forces the marketing manager to diversify the product line and marketing strategy according to the market's characteristics. This strategy focuses on satisfying one or several market segments, in which the consumers demonstrate different characteristics. This strategy is based on a weak demand similarity due to different consumer needs in the market (Smith, 1956). Consumers showing different trends in the market canalize the companies to determine relatively similar consumer groups in the market and to use a market segmentation strategy, which enables them to create a more effective marketing towards these groups instead of competing in the whole market (Richards and Sturman, 1977). There are different definitions about market segmentation in literature. Barnett (1969) and Lease and others (1976) defined market segmentation strategy as "defining different buyer groups that need different products or a combination of marketing strategies". According to Smith (1956), Longman (1971), Thomas (1980), and Craven (1991) market segmentation strategy is the process of dividing a big group of consumers with different

needs into smaller groups of consumers with relatively similar needs. Bowman and McCormick (1961), Dickson and Ginter (1987), and Assael (1992a: 330) however, defined market segmentation strategy as distinguishing between consumer groups with similar needs, which can be fulfilled by a single marketing strategy combination in a market. Blattberg and Sen (1974) define market segmentation strategy as developing and applying different marketing programs for different consumer types in the market. Doyle and Saunders (1985), took market segmentation strategy in different considerations as consumer markets and industrial markets and defined market segmentation as “consumer groups with similar needs” for consumer markets and as “groups formed in accordance with the advantages caused by the consumers” for industrial markets.

It is almost impossible to talk about a generally accepted approach for market segmentation strategies in literature. Kotler (1997: 257), examined market segmentation strategies in four different subcategories: geographic segmentation, demographic segmentation, psychographic segmentation and behavioral segmentation. Dibb et al. (2001: 211) consider market segmentation strategies in two subjects according to consumer characteristics and behavioral characteristics. There are four different subcategories in the consumer characteristics segmentation of this approach: demographic segmentation, socio–economics segmentation, geographic segmentation and segmentation in accordance with personality and life style. Segmentation according to behavioral characteristics however, has five further different subcategories: buying reason, benefit segmentation, consumer behavior, consumer status, and consumer attitude towards product. Zikmund and D’Amico (1995: 192) group market segmentation strategies in five subcategories: geographic segmentation, demographic segmentation, socio–economic segmentation, psychographic/life style segmentation, and behavioral segmentation. Boone and Kurtz (1992: 262–277) examine market segmentation strategies in four subcategories; geographic segmentation, demographic segmentation, psychographic segmentation and benefit segmentation. Evans and Berman (1992: 204) evaluate market segmentation strategies under three subcategories; geographic segmentation, demographic segmentation and segmentation according to life style. Thomas (1980) examined market segmentation strategies from a different viewpoint and created seven subcategories; geographic segmentation, distribution segmentation, media segmentation, price segmentation, demographic segmentation, time segmentation, and psychographic segmentation. Schiffman and Kanuk (1994: 53) however, mark eight subcategories; geographic segmentation, demographic segmentation, psychographic segmentation, socio–cultural segmentation, segmentation according to usage, segmentation according to usage status, benefit segmentation, and

mixed segmentation. Engel and others (1992) use four different subcategories for market segmentation strategies; geographic segmentation, demographic segmentation, psychographic segmentation, and usage status and behavioral segmentation. Assael (1992b: 560) divides market segmentation strategies into three as benefit segmentation, behavioral segmentation, and segmentation according to consumer characteristics. He also divides segmentation according to consumer characteristics into four as demographic segmentation, regional segmentation, segmentation according to life style, and segmentation according to personality.

In accordance with the information given above, it can be said that there are different approaches for market segmentation strategies in marketing literature. It can also be seen that same strategies are approached with different concepts. In light of aforementioned information, this study will approach market segmentation strategies in four subcategories as geographic segmentation, psychographic segmentation, socio-economic segmentation, and benefit segmentation.

1.1. Geographic Segmentation

Geographic segmentation is probably the most common strategy used by companies to segment the market. For instance some companies may rather be active in specific countries while excluding other countries as target markets. A brand can be sold in a single city, a single region or a single market in Turkey. Certain chain restaurants may focus on a single geographic region to effectively use their resources (Thomas, 1980; Andreasen, 1966).

Consumers have regional preferences and this usually constitutes the basis for developing a product or a service specific to that region (Young et al., 1978). For instance, a company can only focus on a country's southwest or southeast to distribute their products. Geographic segmentation can be in different forms in accordance with the geography it needs to fit in according to whether the region is rural or urban, coastland or hinterland, located in the north or the south, has a cold or hot, or humid or dry weather (Thomas, 1980).

1.2. Psychographic Segmentation

Quantitative measurements of a person's lifestyle are also known as "psychographic segmentation" (Zikmund and D'Amico, 1995: 196). Consequently, psychographic segmentation will be evaluated via lifestyle. The concept of 'Lifestyle' was first used by Max Weber (Berkman and Gilson, 1974) and then associated with marketing by William Lazer (Plummer, 1974). 'Lifestyle' consists of the characteristics that differentiate a

community or a part of a community from others as a whole (Richards and Sturman, 1977, Plummer, 1974). In other words, 'Lifestyle' points out to the characteristics that differentiate a group or a culture from others (Berkman and Gilson, 1974).

Studies on lifestyle have mainly focused on activities, hobbies and opinions (Berkman and Gilson, 1974). These studies tested certain characteristics such as how people spent their time, what they were interested in, what was their world view and life cycle, how high was their income, what kind of an education level did they have etc. (Plummer, 1974). Companies can segment consumers into groups according to their lifestyles and develop a marketing program in accordance with group characteristics (Richards and Sturman, 1977).

1.3. Geographic – Demographic Segmentation

This segmentation strategy is predicated on a group of people living in a certain area showing similar demographic features (Zikmund and D'Amico, 1995: 198; Evans and Berman, 1992: 204). For instance, a community living in a certain area in the United States was segmented into groups according to their location (urban or rural), approximate income levels of the household, age groups, race, education levels, etc. (Schifmann and Kanuk, 1994: 75–80).

1.4. Socio–Economic Segmentation

Socio–economic segmentation strategy considers the special characteristics of individuals in a community that reflect their social and economic statuses. In this segmentation strategy, certain socio–economic factors are usually taken into consideration along with other demographic factors to define the consumer type (Zikmund and D'Amizco, 1995: 194). Just like the other segmentation strategies, it is almost impossible to talk about generally accepted factors in this strategy. Assael (1970) stated that eight factors – gender, location (urban/rural), profession, education, income, age, race, and household member number – can be used in socio–economic segmentation. Dibb et al. (2001: 211) and Zikmund and D'Amico (1995: 192) however, mentioned four variables – profession, education, income, and social status – in socio–economic segmentation.

In light of the aforementioned information, market segmentation strategies topology is given in Table 1.

Table 1. Market Segmentation Strategies Topology

Segmentation Strategies	Writer / Study Year			
Geographic Segmentation	Andreasen (1966)	Young and others (1978)	Thomas (1980)	
Psychographic Segmentation	Berkman and Gilson, (1974)	Plummer, (1974)	Richards and Sturman (1977)	Thomas (1980)
Geographic/ Demographic Segmentation	Assael (1992)	Evans and Berman (1992)	Schiffman and Kanuk (1994)	
Socio-economic Segmentation	Assael (1970)	Zikmund and D'amico (1995)		

2. Segmentation Strategy in Muqaddimah

2.1. Geographic Segmentation

In Muqaddimah (1977: 153), Ibn Khaldun divided the Earth into two as the northern hemisphere and the southern hemisphere. He then divided the northern hemisphere into seven parts. Ibn Khaldun's geographical segmentation of the World is given in Figure 1. Ibn Khaldun gave the following statement on geographical segmentation:

"For you to know, they think about these developed hinterlands, and as mentioned above, they divided it into seven parts. They divided it all from north to south and they called each one of them a 'region'."

He used the following expression for those who live in the first Region:

"They live in deserts or caves. They eat grass, they eat grains. They eat them without making any effort, without any labor to make them edible,"

and expressed that people living in different regions have different needs. Similarly, he used the following statements in the Introduction of part 3 called "About Normal, Hot and Cold Weather and Its Effects on Peoples Colors and Various Conditions" (1977: 215):

"First and seventh regions are the farthestmost regions from normal weather. Consequently, sciences, arts, structures, clothes, foodstuffs, fruits and other living creatures, in fact, everything that has been created in the three middle regions have been created there

because of the normal weather features. People of these three regions consequently are in normal structure and normal color with normal morals and normal beliefs,”

“People of these regions are more complete. Because the weather conditions they live in are normal... Thus you find them extremely normal. You find them more adequate in their housing, clothes, foods–beverages, works–hobbies, and arts. These people make themselves good houses of fine stone, imprinted with art and craftsmanship,”

“Let’s talk about first, second, sixth and seventh regions, which are a little further to the normal weather conditions: People of these regions are far from being normal just like their weather when compared to the people from other three regions. They are far from being normal, being adequate in all things possible. Their buildings are from mud and cane. They make food out of grains and grass. Their clothes are from leaves. They make clothes out of layers of leaves tied to each other. Or they wear unprocessed animal skin or pelt,”

As can clearly be understood from his aforementioned statements, he expressed that the geographic region (and the weather conditions accordingly) one lives in, directly affects that individual’s desires, needs and expectations.

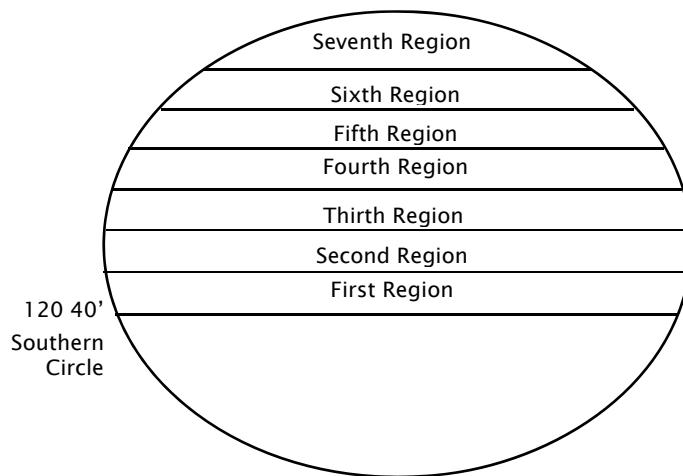

Figure 1. Ibn Khaldun’s Geographic Segmentation*

2.2. Psychographic Segmentation

For people living in third, fourth and fifth regions, Ibn Khaldun (1977: 216) used the following expressions:

* Adapted from Ibn Khaldun’s Muqaddimah.

“These communities tend to stay far away from wrong in all attitudes and events. Damascus, Hejaz, Yemen, Persian and Arabian Iraq, India, regions that the Sindh River passes through, and Chinese communities carry these features. Andalusia and close by Frank regions, Wales, Greek regions and other Frank countries are also among these aforementioned mid-region people.”

Ibn Khaldun (1977: 217) used the following expressions for first, second, sixth and seventh region people:

“When talking about the people of the three mid-regions located between the extremely hot and extremely cold regions with normal weather conditions, this can be said: People of these regions are normal in their structures, habits, lives and all other situations.”

“The others, their habits and life styles are close to speechless animals.”

“They tend to be wild because they are far away from normal weather conditions. Their habits, inside and outside structures are in a close manner with the speechless animals. Because they are this wild, they are far away from a humane attitude and lifestyle.”

He used the following expression for third, fourth and fifth region people:

“As a natural result of their weather conditions, they are normal in their structures and habits.”

With the afore cited expressions, he draws attention to the differences between habits and personal features of different region’s communities.

Besides, the following expressions

“Sudan’s community also lives in a warm region. Since the warmth touched their soul, and since the weather conditions touch everybody’s soul living in that region while they are adolescent and still growing, Sudan’s people are warm-blooded people. Their souls are warmer compared to fourth region people. Thus they are filled with ease and happiness. Which makes them very comfortable in life and cause in purposelessness.”

“A Western African country, Morocco has a comparatively colder weather to its region. Morocco’s weather conditions are closer to higher and colder regions, which resulted in Moroccan people to be in a constant anxiety. Moroccan people think so much about their future that even one of them prepares 2 years’ worth of food from grain to keep in a secret place.”

were used by Ibn Khaldun to emphasize the significant differences between these communities' attitudes and behaviors when compared to other regions.

2.3. Geographic/Demographic Segmentation

Ibn Khaldun (1977: 218) used the following expressions about the first, second, sixth and seventh region people to demonstrate how the geographical location affected people's religion:

"They know no Prophecy. They live according to no religion."

"Religion is unknown for these people."

Ibn Khaldun (1977: 221) used the following expressions to demonstrate the climate's effect on demographic features among the mid-region peoples:

"These communities know Prophecy, property, state, religious laws, sciences, cities/counties, buildings, gardens-yards and superior arts along with other suitable habits."

2.4. Socio-Economic Segmentation

With his following expression, Ibn Khaldun (1977: 228-229) clearly stated that the different socio-economic groups in a community have different needs:

"There is even a difference between the countryman and those living in an urban area in Western Africa. People living in urban areas have more food to consume; they live a more luxurious life than countryman. But in urban areas, they use special cooking techniques to eat. They make their food "delicious" by adding special things into it."

3. Comparison of Market Segmentation Strategies in Marketing Literature and in The Muqaddimah

When the information given in first two chapters are considered, it can be said that even though the marketing segmentation strategies are new concepts in marketing literature, their contents were used by Ibn Khaldun about 650 years ago. Ibn Khaldun especially created the geographic segmentation, psychographic segmentation, geographic / demographic segmentation, and socio-economic segmentation contents but never conceptualized them. Recent marketing literature however, conceptualized these strategies. The comparison of the segmentation strategies between the ones given in Ibn Khaldun's Muqaddimah and recent marketing literature are given in Table 2.

Table 2. The Comparison of the Segmentation Strategies between the Ones Given in Ibn Khaldun's Muqaddimah and Recent Marketing Literature

Market Segmentation Strategies in Muqaddimah	Market Segmentation Strategies in Marketing Literature
Geographic Segmentation	Andreasen (1966)
	Young and others (1978)
	Thomas (1980)
Psychographic Segmentation	Berkman and Gilson (1974)
	Plummer (1974)
	Richards and Sturman (1977)
	Thomas (1980)
Geographic/Demographic Segmentation	Assael (1992)
	Evans and Berman (1992)
	Schiffman and Kanuk (1994)
Socio-economic Segmentation	Assael (1970)
	Zikmund and D'Amico (1995)

When the table above is analyzed, it can be seen that the market segmentation strategies conceptualized in modern-day marketing literature were first mentioned by Ibn Khaldun's Muqaddimah written in 1375. In the light of this information, it can be said that these concepts are not new and were expressed by Ibn Khaldun centuries ago.

Conclusion

Through "conceptualization", which has a remarkable importance in terms of academic studies, scholars try to create a general design for an object or an idea in people's minds. Conceptualization aims to provide a unified expression in academic studies. Scholars sometimes work on subjects that exist in application but are not yet conceptualized to form a unified expression. In addition to this, some studies may mention the content of these concepts but never conceptualize the contents. This fact remains an obstacle between studies and their well-deserved attention. Ibn Khaldun's Muqaddimah written in 1375 is one of these works. This study however, was conducted in the hope of helping Muqaddimah to receive its well-deserved attention. In order to fulfill this goal, this study included the explanation of certain market segmentation strategies, the expressions used in Muqaddimah about these market segmentation strategies and a comprehensive comparison between the market segmentation strategies in Muqaddimah and modern-day marketing literature. As a result, it was determined that some market segmentation

strategies used in our modern-day marketing literature are not new concepts and that they were used in Muqaddimah centuries ago.

As a result, it can be concluded that even though the marketing segmentation strategies are new concepts in marketing literature, their contents were used by Ibn Khaldun about 650 years ago in his work called Muqaddimah. If the Muqaddimah is examined in a more detailed way, it is possible to find the contents of many more concepts used in our modern-day marketing literature. This is why this work deserves attention and a throughout examination.

References

- Assael, H. (1992a). *Marketing principles & strategy*. Second Edition. The Dryden Press.
- Assael, H., (1970). Segmenting markets by group purchasing behavior: an application of the AID technique. *Journal of Marketing Research*, Vol. 7, No. 2, pp. 153–158.
- Assael, H., (1992b). *Consumer behaviour & marketing actions*. Pws Pub Co.
- Barnett, N.L., (1969). Beyond market segmentation. *Harvard Business Review*, Vol. 47, pp. 152–166.
- Berkman, H.W., Gilson, C.C., (1974). Consumer life styles and market segmentation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, pp. 189–200.
- Blattberg, R.C., Sen, S.K., (1974). Market segmentation using models of multidimensional purchasing behavior. *Journal of Marketing*, Vol. 38, No. 4, pp. 17–28.
- Boone, L.E., Kurtz, D.L. (1992). *Contemporary marketing*. Seventh Edition. The Dryden Press
- Bowman, B.F., McCormick, F.E., (1961). Market segmentation and marketing mixes. *Journal of Marketing*, Vol. 25, No. 3, pp. 25–29.
- Craven, D.W. (1991). *Strategic marketing*. Third Edition. Richard D. Irwin Press.
- Dibb, S., Simkin, L., Pride, W.M., Ferrel, O.C. (2001). *Marketing Concepts and strategies*. Fourth European Edition. Houghton Mifflin.
- Dickson, P.R., Ginter, J.L., (1987). Market segmentation, product differentiation, and marketing strategy. *Journal of Marketing*, Vol. 51, No. 2, pp. 1–10.
- Doyle, P., Saunders, J., (1985). Market segmentation and positioning in specialized industrial markets. *Journal of Marketing*, Vol. 49, No. 2, pp. 24–32.
- Engel, Blackwell, Miniard, (1992). *Consumer Behaviour*, Dryden Press.
- Evans, J.R., Berman, B. (1992). *Marketing*. Fifth Edition . Macmillan Publishing Company.
- İbn Haldun, (1977). *Mukaddime*, (Çeviren: T. Dursun). Ankara: Onur Yayınları.
- Kotler, P. (1997). *Marketing management analysis, planning, implementation and control*. Ninth Edition. Prentice Hall International.
- Lease, R.C., Lewellen, W.G., Schlarbaum, G.G., (1976). Market Segmentation: Evidence on the Individual Investor, *Financial Analyst Journal*, Vol. 32, No. 5, pp. 53–60.
- Longman, K.A., (1971). Marketing science: market segmentation vs. segmented marketing. *Interfaces*, Vol. 1, No. 4, pp. 38–40.

- Plummer, J.T., (1974). The concept and application of life style segmentation. *Journal of Marketing*, Vol. 38, No. 1, pp. 33–37.
- Richards, E.A., Sturman, S.S., (1977). Life–style segmentation in apparel marketing. *Journal of Marketing*, Vol. 41, No. 4, pp. 89–91.
- Schiffman, L.G., Kanuk, L.L., (1994). *Consumer behavior*. Fifth Edition. Prentice Hall.
- Smith, W.R., (1956). Product differantiation and market segmentation as alternative marketing strategies. *The Journal of Marketing*, Vol. 21, No. 1, pp. 3–8.
- Thomas, J.W., (1980). Market segmentation, *Quarterly Review of Marketing*. 6(1), 25–28.
- Young, S., Ott, L., Felgin, B., (1978). Some practical considerations in market segmentation. *Journal of Marketing Research*, Vol. 15, No. 3, pp. 405–412.
- Zikmund, W.G., D'Amico, M. (1995). *Effective marketing creating and keeping customers*. West Publishing Company.

Abdullah Şerit'in Perspektifinden İbn Haldun'un Siyaset Düşüncesinin Önemi ve Eleştirisi*

Critical Review on Ibn Khaldun's Political Thought and Relevance: The Perspective of Abdallah Sharit

Fadila Grine⁽¹⁾, Ouassila Khezzar⁽²⁾

⁽¹⁾ Malezya Üniversitesi, Malezya, ⁽²⁾ Yüksek Eğitim Okulu, Cezayir

⁽¹⁾ drfadilagrine@gmail.com

Öz: İbn Haldun'un düşünceleri hem Arap dünyasında, hem de Batı'da fikri tartışmalar yaratmaya devam etmektedir. İbn Haldun'un devlet kavramı, yönetimin temelleri, devletin yükselmesinin ve çöküşünün dâhili nedenleri hakkındaki görüşleri, Arap toplumunun bugünkü ve gelecekteki emarelerini ziyadesiyle taşımaktadır. İbn Haldun devletin gerilemesinin kesin sebebi olarak daha çok iç amillerle alâkadar olmuştur. Bununla birlikte, devletin zayıflamasında yabancı istilaların ve harici faktörlerin etkisini de kabul etmektedir. Öte yandan, İbn Haldun dış taarruzların ancak toplumdaki parçalanma belli bir seviyeye ulaştıktan sonra etkili olduğuna inanmaktadır. Başka bir deyişle, asabiyet anlayışının sosyal ve siyasi güçleri bir araya getirmekte zorlandığı veya harici saldırılara karşı bu güçleri harekete geçiremediği durumlarda harici saldırılar devletin zayıflamasında müessirdirler. Abdullah Şerit'e göre, günümüz Arap toplumunun sosyal, siyasi ve kültürel bakımdan eleştirel değerlendirmesi; İbn Haldun'un devrinden bu yana değişen çok bir şey olmadığını ve Mukaddime'de yaptığı teşhislerin günümüzde de geçerli olduğunu göstermektedir. Asabiyet halen Arap toplumlarının temelidir ve siyasi otorite uğruna mücadele hâkim davranış kalıbıdır. Arap toplumları milliyetçiliğe yönelmişlerdir ancak bu alanda başarısız olmaları keskin bir şekilde asabiyeti yeniden diriltmişti. Bu durum, daha evvel İbn Haldun tarafından öne sürülen kavramların ne kadar önemli ve kayda değer olduğunu açıklamaktadır. Şerit, İbn Haldun'un ortaya koyduğu anlayışın bugünkü Arap devletlerinin ihtiyaçlarına cevap verebilir nitelikte olduğuna inanmaktadır. Ayrıca günümüz çatışmaları açısından İbn Haldun'un fikirlerinin hayati bir önem kazandığını düşünmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, Şerit'e göre İbn Haldun'un bilhassa siyaset düşüncesinin günümüze uygun olduğunun göstergelerinin ve emarelerinin ortaya çıkarılmasıdır. Ayrıca bu çalışma Arap ülkelerindeki güncel sosyo-politik değişimlerin ışığında İbn Haldun'un siyaset düşüncesinin uygulanabilirliğini değerlendirmektedir. Şerit yaptığı çalışmalarla Arap toplumunun bugünkü şartlarının yorumlanmasında ve anlaşılmasında İbn Haldun'un görüşlerinden yararlanılabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, bu makale günümüz ile ilgili dersler çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Şerit, İbn Haldun, Devlet, Yönetim, Siyaset

* Bu çalışma, 28-29 Eylül 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "III. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu" adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Abstract: *The thought of Ibn Khaldun's thought continues to generate highly intellectual debate in the Arab and Western world. His thought on the state and the foundations of government, as well as the factors inherent within their rise and collapse are highly reflective of some of the contemporary and future tracks of Arab society. Ibn Khaldun was greatly intrigued and interested in internal factors as being the most decisive reasons of decline, while nonetheless acknowledging the impact of foreign invasions and externalities on the decline of states. He holds however that foreign invasion is only effective to the degree of disintegration reached by society, or alternatively where it is difficult for the sense of 'Asabiyyah to unite existing social and political powers, or consequently fails to awaken those forces in the face of external aggression. The critical evaluation of the contemporary socio-politico-cultural context of Arab societies in accordance with Abdallah Sharī's probes show little change since Ibn Khaldun's times, and are no different from what is found in his own diagnosis within the Muqaddimah. Arab societies are still based on Asabiyyah, and the struggle for political authority continues to be their governing pattern. Though they made inroads towards nationalism; their failure sharply revived the aforementioned Asabiyyah. explains and highlights the relevance and credibility of concepts raised earlier by Ibn Khaldun. Sharī is of firm belief that the insight offered by Ibn Khaldun can meet the dire needs of present-day Arab states. Within this context, Sharī finds that the ideas of Ibn Khaldun have become critically relevant to the existing conflict. This inquiry seeks to explore the manifestations of and implications of Ibn Khaldun's relevance to the present-day according to Sharī, especially regarding the pertinence of his political thought. This study also assesses the relevance of Ibn Khaldun's political thought in light of contemporary socio-political changes taking place in Arab countries. This study intends to derive relevant lessons pertinent to our times; precisely on what Sharī attempted to do in his study of Ibn Khaldun, specifically seeking to emphasize Ibn Khaldun's relevance to the interpretation and understanding of contemporary Arab conditions.*

Keywords: *Abdallah Sharit, Ibn Khaldun, State, Administration, Politics*

Giriş

İbn Haldun'un düşünceleri hem Arap dünyasında, hem de Batı'da fikri tartışmalar yaratmaya devam etmektedir. İbn Haldun'un düşüncesi çok geniş kapsamlıdır ve günümüzdeki önemli mesele ve ihtilafli konulara değinmektedir. Bu nedenle çok dikkat çekmiştir, ayrıntılı olarak incelenmesi ve üzerinde daha derin düşünülmesi gerekmektedir. Ölümünün üzerinden altı yüzyıldan fazla geçmiş olmasına rağmen İbn Haldun'un düşünce ve teorileri üzerine halen çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Sunduğu öneriler ve kavramsal yapılarla zaman ve mekânın ötesine geçen İbn Haldun sosyolojinin ve sosyal bilimlerin takdire şayan öncülerindedir.

İbn Haldun'un yazılarında ihata ettiği konuları tümüyle kapsayacak bir çalışma yapmak hayli zor. Bu tarz girişimlerin buluşacağı ortak nokta, başlıca teorisi olan devlet ve devletin dayandığı esas temellerdir. Ayrıca bu tarz çalışmalar devletin ilerlemesine ve

çökmesine neden olan etkenleri de ele almalıdır. Bunun yanı sıra, bu mevzular bugünkü Arap toplumlarında vuku bulanları açıklamaktadır. Daha önemlisi ise ileride atılacak gelişim adımları için önemli dersler sunmaktadır.

Bu çalışmada İbn Haldun'a müracaat edilmesinin amacı İbn Haldun'un kendi dönemi ve öncesindeki Arap toplumu hakkındaki çalışmalarını nakletmek değildir. Bu çalışmada yapılmak istenen, onun dönemine ait olanları ayırarak modern bir okumayla bunlardan dersler ve bilimsel sonuçlar çıkarmaktır. Burada bu özel çalışma alanında uzmanlaşan Cezayirli düşünür Abdullah Şerit'in adını zikretmek gerekir. Şerit, günümüz Ortadoğu'sunda göze çarpan durum ve şartların açıklanmasında İbn Haldun'un fikirlerinin önemini vurgulamak için elinden gelen gayreti göstermiştir. Şerit, Arap dünyasını betimleyen en önemli olguların siyasi bozulma ve geçmiş zaferleri diriltme duygusunun derin eksikliği olduğunu düşünür. Siyasi, kültürel ve iktisadi tüm boyutlarıyla Arap toplumunu etkin ve sistemli olarak düzelterek bir ideolojinin temellerini oluşturmak için İbn Haldun'un bilimsel ve uygulamalı düşüncesinden yararlanmaktadır.

Bu noktada, mevcut çalışma şu temel soruyu sormaktadır: Abdullah Şerit'in perspektifinden İbn Haldun'un siyaset düşüncesi günümüz için neden önemlidir ve son zamanlarda yaşanan Arap sosyal devrimlerinin gidişatını daha iyi anlamamızı ve yorumlamamızı sağlar mı? Daha da önemlisi, talihsiz sosyal ve siyasi gerçekliklerini düzeltebilir mi?

1. Ana Hatlarıyla Abdullah Şerit'in Kültürel Yolculuğu

Abdullah Şerit, Cezayirli entelektüel elitler önemli bir üyesidir. Önceleri, Cezayir'deki sömürgeci güçlerin ve onların sindirme politikalarının demir pençesinden kurtulmasıyla başlayan, sonrasında toplumu geri kalmışlığın ve kültürel tabiiyetin yerleşik prangalarından kurtarmaya çalışan bir toplumsal uyanışı hedefleyen reformda Şerit, fikir ve eylemi birleştirmeyi başarmıştır. İdeoloji ve gelişme, Arap dilinin ulusal kimlikle olan nedensel ilişkisi, gelenek-modernite ve onların Cezayir toplumunun gelişmesi üzerindeki etkisi, Arap milletinin kırılabilirliği ve yetersizliği, Arap Ümmeti'nin geçmişin sınırlandırmaları veya Batı modernitesini koşulsuz kabullenmesi ile olan ilişkisi gibi konular Cezayirli aydınların zihinlerini yarım yüzyıldan fazla meşgul etmiştir. Şerit'in tezleri, statükoya karşı yürütülen bu fikri kampanyayı devam ettirmesindeki etkin gücünden dolayı, okuyucunun ilgi ve saygısını hak etmektedir.

Abdullah Şerit 1921’de Cezayir’in Em El Buvaki Vilayeti’nde bulunan Meskiana dairesinde doğmuştur. Köyün yaşlılarından ders alarak Kur’an hafızı oldu ve ilkokul eğitimine Meskiana’daki bir Fransız okulunda 1927’de başladı. Akabinde, 1932’de Tebessa kentine taşındı ve Cezayir Ulema Cemiyeti’ne bağlı ‘Tahzīb al-Banīn’ okuluna (Erkek Çocuklarının Yetiştirilmesi) devam etti. 1940’ların sonuna kadar Şeyh el-Arabi al-Tibsi’den eğitim aldı. Ardından Tunus’a giderek burada bir yıl kaldı. Sonra İstanbul’a geçti ve burada bazı okullarda öğrenim gördü. 1945’te İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, bir kez daha Tunus’a döndü ve 1946’da Zaytuna Üniversitesi’nden mezun oldu. Muhammed Kadir’in yardımıyla, Şam ve Beyrut’a gitti ve Arap Edebiyatı eğitimi almak için 1947’de Suriye Üniversitesi’ne girdi. Ancak kısa bir süre sonra Felsefe Bölümü’ne geçerek mezun olana kadar burada kaldı. 1951’de Felsefe Bölümü’nden mezun oldu ve Cezayir’e döndü. Sonrasında 1952’de tekrar Tunus’a, 1946’da Zaytuna Üniversitesi tarafından kurulan Psikoloji ve Felsefe Enstitüsü’ne eğitmen olarak döndü. Cezayir Devrimi’nin patlak vermesinin ardından, Başkan Habib Burgiba’nın Genel Sekreteri’nden – Tunus’un bağımsızlığından sonra – Başkanlık Meclisi’nde yer alması için bir teklif aldı. Bu teklifi Başkan Burgiba ile yaptığı samimi bir görüşme sonrasında kabul etti. Meclis’teki görevi sadece birkaç ay sürdü, akabinde psikoloji hocalığına geri döndü. Buna ilaveten, Cezayir’deki devrimle ilgili olarak yabancı basın için yorumculuk yaptı. Bu dönemdeki yazıların koleksiyonu Mücahitler Bakanlığı tarafından ciltler halinde yayımlandı. Yazıları, Cezayir devrimiyle ilgili o dönemde yayımlanan başlıca gazetelerin görüş ve yorumlarının güvenilir yazılı tarihsel kayıtları olarak sayılmaktadır. O yıllarda, aynı zamanda “Cezayir’in Sesi” çalışmalarına baş makaleler yazarak katkıda bulundu. Bu yazıları daha sonraları son ‘İsa Mes’udi tarafından yayınlanacaktı. Cezayir’in bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Şerit Cezayir’e döndü. Cezayir Eğitim Bakanı ondan ders kitaplarının iyileştirilmesini talep etti. Bir süre sonra, üniversiteye onu edebiyat hocası olarak atadı. 1972’de “Abdurrahman İbn Haldun’a göre Ahlak Düşüncesi” konusundaki doktora tezini tamamladı. Ayrıca, 1974’te Arap Yazarlar Birliği’nin kurulmasına da yardım etti. Abdullah Şerit, toplumsal ve düşünsel mirası ile göze çarpan 89 yıllık uzun bir hayatın ardından 2010’da vefat etti.

Abdullah Şerit’in farklı alanlarda kabiliyetleri vardı; şair ve edebiyatçıydı, eleştirmen ve eğitimciydi, yazar ve akıllı bir çevirmendi. İleri düzeyde Arapça ve Fransızca biliyordu. Çok sayıda kitap yazdı ve kitaplarıyla Cezayir ve Arap Edebiyatı’nın zenginleşmesine katkıda bulundu. Bunlar arasında:

- Ebu Kasım Muhammed Crowe ile beraber oluşturdukları, Doğu ve Batı’nın Edebi Şahsiyetleri.
- Cezayir’deki İdeolojik Sorun ve Gelişme Meseleleri.
- Tarihe Yansıtılmış Cezayir.

- Çöl Meselesi ve Filistin Davası üzerine İdeolojik bir Diyalog.
- Uluslararası Basında Cezayir Devrimi 1954 – 1956; iki cilt.
- Kavramlar Savaşı.
- Cezayir'deki Sosyalist Düşüncenin Felsefi Kökenleri
- Batı Cezayir'de Etik.
- Kül
- Eğitim Politikası ve Yerelleştirme Teorisi.
- Muhammed el-Mili ile Cezayir'in Siyasi, Kültürel ve Sosyal Boyutlarının Kısa Tarihi.
- İbn Haldun'un Ahlak Düşüncesi.
- İnsan Mutluluğu için.
- Doğunun Kültürel Tarihi.
- İbn Haldun Felsefesinden Seçme Metinler.
- Cezayir'de Modern Siyasi Düşünce ve İdeolojik Mücadele.
- Cezayir Kültüründen Gerçekler.

Şerit, Cezayir Rönesansı'nın lideri, Şeyh Abdülhamîd Bin Bâdîs'ten, Allah'ın rahmeti üzerine olsun, etkilenmiştir. Şerit'in yazıları, öğretisi ve konuşmaları Bâdîs'in kendisinde önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Bâdîs'in Arap dilinin ve Müslüman inancının yayılmasına dayalı olarak birey davranışlarından başlayarak olumlu değişime ve buna bağlı olarak toplumun ilerlemesine yönelik reform fikri Şerit'i etkilemiştir. Şerit bu konuda şöyle der: "Benim düşüncem, devrimci Bâdîs'in reformcu fikirlerinin yayılmasından başka bir şey değildir".¹ Buna ilaveten; "Bâdîs'in neslinden olduğum için onun projesini düşünsel alanda tamamlamaya çalışan sosyal bir reformcu olmak fazlasıyla iyidir."² Ayrıca, Şerit ile Malek Bennabi'nin arasında benzerlikler görülmektedir. Bennabi, Ortaçağ İslâm Medeniyeti'nin tarihi boyunca uyguladığı genişlemeci modelden faydalı sonuçlar çıkarmıştır. Bennabi, aynı zamanda, dönemin Müslümanlarının sefil şartlarına bakarak gelecekteki rönesans için kesin şart ve gereklilikleri belirlemiştir. Buna ilaveten, Bennabi Arap toplumunun yetersizliğinin ve geri kalmışlığının bertaraf edilemez olmadığını, hatta etraflarını saran talihsiz gerçekliklerin özel şartlar ile atlatılabileceğini vurgulamaktadır. Şerit de konuşmalarında, yazılarında ve makalelerinde bu noktanın altını çizmektedir.

¹ Derviş Abdulhamîd, İbn Bâdîs ve Arauhu el-İşlahiyye beyne el-Nazariyye ve al-Taṭbik. Cilt. 1. Mısır: el-Kitab al-Cami'i. Ed. 1. 1995, s. 59.

² Baghurah al-Zavavi. Hıvar ma'a el-Mufekkir al-Cezeyri 'Abd Allah Shariṭ fi el-Siyase ve al-Tarih va el-Felsefeh. Majallah al-Hıvar al-Fikri. No. 2, 2001, s. 20.

Şerit, İbn Haldun'nun sosyolojik düşüncesiyle yakından ilgilenmiştir. İbn Haldun'u Arap-İslâm kültürünün en önemli âlimi olarak görece kadar ondan etkilenmiştir. Eserlerinin büyük bir bölümünü de İbn Haldun'a ayırmıştır. Ayrıca doktora tezini İbn Haldun'un Ahlak Düşüncesi üzerine yazmıştır. Daha sonraları, sosyal meseleler ve mücadeleler ile olan meşguliyetlerinde tezinden esinlenmesi bunun en büyük göstergesidir. Şerit, İbn Haldun'un - o zamana kadar benimsenen ve maziden kalma bilimsel metotlarından devrim niteliğinden bir sapma olarak görülen - araştırma yöntemibilimine olan hayranlığının yanı sıra, daha sonraları onun sosyal reform ve ilerleme yöntemlerine gösterdiği ihtimamdan da etkilenmiştir. İbn Haldun'un sosyolojik yaklaşımı hem gözleme hem de karşılaştırmaya dayanmaktaydı. İncelemeye ve toplum yararına sonuçlar çıkarmaya çalışmaktaydı. Bu Abdullah Şerit'in bağlı olduğu normatif ideal ile dengelenmiş realizmdir. Şerit, akademik araştırmaları Cezayir toplumuna bağlayarak bunun Cezayir Üniversitesi'nde uygulanmasını talep etmiştir.

Şerit'in eleştirildiği ve onunla ilgili ihtilafli konulardan biri, hayatının bir döneminde sosyalizmden etkilenmiş olmasıdır. Ancak, sosyalist fikirler ideolojisine yerleşecek kadar Şerit'i etkilememiştir. Diğer yazıları ve hakiki reformcu duruşu bunu göstermektedir. 'El-Müşkile el-İdiolûciyye ve Kadaya el-Tanmiye' (İdeolojik Sorunlar ve Gelişme Meseleleri) adlı eserinde Şerit, Cezayir'in sosyal adaleti sağlayacak kadar sosyalist doktrini benimsemesinin yeterli olacağını iddia eder. Geri kalmışlık ve yabancı egemenliğine direniş mitlerini reddeder. Onun yerine İslâm'ın özüne aykırı olmadığı sürece, Müslümanların Avrupa'da uygulanan iktisadi, siyasi, etik ve sosyal sistemlerin tüm avantajlarından yararlanma ihtiyacında olduğu realitesini ortaya koyar. Bu bakımdan, şöyle der: "Sosyalist doktrini benimsemek için hareket edeceğimiz ilk prensip(...) iki hedefin gerçekleşmesinin sağlanmasıdır: birincisi medenileştirme, bu sayede mevcuttaki geri kalmış durumumuzdan sıyrılıp gelişmiş ulusların arasına katılmak (...) ve insanî olmak, bu sayede toplumumuzdaki alt sınıflara iktisadi eşitlik vasıtasıyla toplum olma derecesini bahşetmek."³ Şerit: "kültürel reform" anlayışını sosyalizmden almaktadır. En sonunda toplumun farklı katmanları arasındaki iktisadi ve sosyal farklılıkları ortadan kaldırmak için sosyalizm aracılığıyla kültürel farklılıkların yok edilmesi çağrısında bulunur. Burada Şerit'e eleştirilmesinin nedeni onun sosyalist ideallere olan ilgisi değil, İslâmi reformun geniş vesayetinde olduğu gibi, araçların nihai hedefe uygun olmasına çok fazla paye vermesidir. Bununla beraber, sosyal eşitsizlik kavramına olan ilgisinde haklıydı ve hatta bilinçlendirme niteliğindedi. Öte yandan, el-Bâdîsi'nin reformcu düşüncelerinin etkisiyle örtüşen ve tabiatında var olan fikri eğilimleri, sosyalist düşüncenin etkisini önemsiz kılıyordu. Çünkü Şerit, daima açık

³ Şerit, Abdullah. El-Müşkile el-İdiolûciyye ve Kadaya el-Tanmiye. Cezayir: Divan el-Matbu'at al-Cami'iyya. 1982, s. 52.

fikirliydi ve farklı düşünceleri kabul etmeye kapalı değildi. Aksine, farklı fikirlere daha çok faydacı bir tutum içindeydi. Bu da sömürgecilikten kalan realitelerin dağıtılması ve mücadele edilmesi için o zamanki Cezayir'in ihtiyaç duyduğu düşünce kalıplarını desteklemekteydi.

2. Abdullah Şerit'e Göre İbn Haldun'un Siyaset Düşüncesi

İbn Haldun o kadar çok çalışıldı ki artık akademisyenlerin onun söyleminde yeni bir şey keşfedemeyecekleri düşünülür. Bunun aksine, Abdullah Şerit 'el-Fikr el-Ahlâkî indel'Ibn Haldûn' (İbn Haldun'da Ahlak Düşüncesi) adlı titiz ve derin çalışmasında İbn Haldun'un halen ortaya çıkarılacak boyutlarının olduğunu göstermiştir. Pek çok düşünür asabiyet kavramını kestirilemez çift tarafı keskin kılıç gibi düşünmüşlerdir. Devletin kurulmasından önce aşiretçilik komşu kabilelere karşı himaye, yardım ve gıda temini açısından önemli yapı taşlarından birisiydi. Aşiretçiliğin küçülmesi ve tahrip olmasıyla beraber çözülme ve çatışmalar başlamıştır. Bölünme ve çatışmaların yayılması ise devletin yıkılmasını hızlandırmıştır. Buna karşılık Şerit bunun ötesine geçmeyi başarmıştır. Şerit'in İbn Haldun düşüncesini derinlemesine incelemesi, İbn Haldun'un aslında İslâm tarihinin farklı aşamalarındaki Arap otoritelerinin İslâmî ahlak noksanlığına işaret ettiğinin fark edilmesini sağlamıştır. Arap milletinin illeti asabiyetin önemini kaybetmesinde değildir. Bundan ziyade, bu hastalık, devletin temeline İslâmî etik ilkelerinin koyulmamasından, bunun yerine cahil aşiret kibrinin kontrolüne bırakılmasından, sonrasında halkın öfkesine ve hükümdarların ölümüne yol açan devlet kaynaklarının kullanımında yöneticilerin ahlâkî sapkınlıklarından kaynaklanmaktadır.

Şerit, İbn Haldun'un yegâne çalışmasını tanıtırken çok dikkatli davranmaktadır. Düşüncelerini bölümlere ayırarak tanıtır:

Arap Devleti: İlkeler ve Realite

İbn Haldun, Arap devletini sosyal felsefesinin esası olarak görmüştür. Şerit'e göre İbn Haldun Arap devletini ulaşılabilecek ideal ütopyik bir model ışığından ziyade kendi tarihsel gerçekleri içinde gören tek Müslüman düşünürdür. Bu noktada Şerit İbn Haldun'un teşhis ve olaylara dayanan bilimsel yaklaşımı sayesinde, felsefeciler tarafından tasavvur edilen ve arzu edilen teorik devlet anlayışı ile herhangi bir şekilde böyle bir modele göre yaşanmayan gerçekliği birbirinden ayıran uçuruma düşmekten kendini kurtaran tek düşünür olduğu görüşündedir. Hâlbuki pek çok düşünür bu tartışmanın içine düşmüşlerdir; Fârâbi, Plato, Gazâli ve Maverdi.⁴

⁴ Şerit, Abdullah. el-Fikr el-Ahlâkî'inde İbn Haldun. Cezayir: al-Şarikah el-Vaṭaniyye lil nashr va al-Tevzi. Ed. 2. 1975, s. 243.

Ayrıca, Aristo ve hatta Hegel'den bu yana Batılı düşünürler devleti sadece yetkili bir kurum olarak değil de toprakları, vatandaşları, hayatlarını yönlendiren kanunları, düzenlemeleri ve gelenekleriyle bir bütün olarak ele alan devlet anlayışını belli bir ölçüde kabul etmişlerdir. Buna rağmen, birey ve topluluk arasındaki ilişkinin tabiatı açısından önem teşkil eden ahlâk konusunu mütalâada başarısız olmuşlardır. Bu bağlamda, bu düşünürler odak noktasının bireyin devlete karşı olan sorumluluklarına ve göz ardı edilen bireysel haklara çekildiği modern döneme kadar kayda değer bir ilerleme sağlamaksızın yerinde saymışlardır. İstismar ve baskıya yönelik sistemlerinin yanı sıra başkalarını hor gören Batı'daki devlet anlayışı çocuk ve kadın haklarını tanıyarak gelişim göstermiş olsa da, Grek ve Roma geleneklerinin karakteristik özelliğini muhafaza etmiştir.⁵

Öte yandan, Şerit yalnızca İslâm'ın bu sarmal denklemi çözmeye muktedir olduğunu vurgular çünkü İslâm bireyin topluma karşı görevlerine dikkat çektiği gibi toplumun da bireylere karşı olan sorumluluklarının üzerinde durur. Bununla beraber, bilfiil İslâm'ın bu alandaki muvaffakiyeti, Hz. Muhammed'in yaşamı ve Hulefa-i Raşid'in dönemi hariç bu bütünlüğü tecessüm ettiren siyasal sistemlere dönüşmemiştir.⁶ Doğu (Maşrik) tarihini birinci Abbasiler döneminin sonuna kadar meşgul eden temel problem yönetimdir. Yalnız şu var ki, tartışmanın odak noktası kim idare etmeye istidatlı ve seçilebilir veya kim değil konusu etrafından gezmeye devam etmiştir. Bu dönemde çıkan başka bir tartışma da halifeliğe kim varis olabilir veya olamaz sorusuydu. Maalesef, Arap siyasi düşüncesinde bu soru hiç sorulmamıştı, buna nasıl hüküm vereceğiz?

Şerit'in bakış açısına göre siyasi gerçekliği tanımlayan, yöneticilerin İslâmi ilkelerden sapmasından ziyade, ne teoride ve ne de uygulamada siyasi sistemlerin ve işleyen yapıların bulunmamasıdır. Hâlbuki İslâm gelişime, geçen zamana ve yeni kuşaklara uyum sağlama potansiyeli olan yönetim sistemlerini tekâmül ettirebilecek genel ilkeleriyle bunu getirmektedir. Maalesef bu genel ilkeler hayata geçmedi. Onun yerine, siyasi tarihi niteleyen başka bir şey ortaya çıktı; doğaçlama ve disiplin eksikliği, görev ve haklar, otorite ve kanun, dolayısıyla devlet, ulus ve yönetim şekli arasındaki ayrımların bulanıklaşması ile beraber istişareye dayanmayan yönetimler kuruldu.⁷

Devlet ve idare arasındaki uçurumu aşmaya çalışan İbn Haldun'un Arap devleti kavramı bu yüzden önem teşkil etmektedir. Devlet ve idare arasındaki ayrım, ister Doğu ister Batı'daki ülkelerde olsun, yöneticiler ile tebaanın çıkarlarının uyuşmaması sebebiyle

⁵ Age. s.247.

⁶ Age. s.249.

⁷ Age. s.250.

ihtilafa neden olmaktadır. Halbuki İbn Haldun bunları tek devlet kavramı potasında eriterek birleştirmektedir. Bunun yanı sıra, Şerit'e göre İbn Haldun, zamanındaki Arap devletinin temelinde bulunan farklı hataları göstererek, tahliline geniş yer verdiği ahlâkî, sosyal ve iktisadi sorunların teşhisinde büyük ölçüde başarılıydı. Ama bir kusuru vardı. Şerit'e göre, o da diğer Müslüman düşünürler gibi, "nasıl hüküm vereceğiz?" sorusunu cevaplayamadı.

Şerit'e göre, İbn Haldun üzerinde çalıştığı ve tecrübe ettiği siyasi kötülüklerden yola çıkarak yakinen bildiği İslâm hukukuna dayanan daha iyi ve daha uygun bir siyasi anayasa türetememiştir. Böyle bir anayasa yöneticinin otoritesini, tebaanın hak ve görevlerini, aynı zamanda halkın savunmasız kaldığı talan, tahrif ve hak mahrumiyeti gibi yönetici muamelelerine karşılık denetleme mekanizmalarını tanımlamalıydı. Böyle bir anayasa daha sonraları Grek ve Roma anayasalarının çizgisinde geliştirilecekti.⁸

İbn Haldun, devletin temelini din olduğu anlayışını reddeden temel ilkeyi desteklemiştir. Buna cevaben sosyal hayatın kendi doğasının hakiki esas olduğunu vurgulamıştır. İnsan beraber yaşamak ve ilişki kurmak için yaratılmıştır. Öte yandan, kötü heveslere eğilimi olması bakımından herkes adına güvenliği ve huzuru sağlamak amacıyla sorumlulukları temin eden ve hakları gözetken vicdana (otoriteye) ihtiyaç duyar. Kutsal kitabı olmayıp buna rağmen ilahi bir dinin rehberliğine ihtiyaç duymadan devletler kurmayı başarmış ve arkalarında kayda değer bir kültürel miras bırakmış olan Mecusîler bu iddiasının en belirgin kanıtıdır.⁹

Bu, dinin ulusun kurulmasında belirleyici bir rolü olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. İbn Haldun asabiyetin hükümdarlığın hem direği hem de temeli olduğu görüşündedir. Hükümdar tebaasının karşısında durumunu sağlamlaştırmadığı sürece otoritesini dayatamaz. Tersine, hükümdar devamlılığını sürdürmek için sağlam güvenceler vermek zorundadır. Cömertlik, bağışlayıcılık, zorluklara karşı sabır, halkın haklarının temini, adaleti sağlamak, anlaşmalara riayet etmek, onuru korumak ve kanunlara bağlı kalmak hükümlerinin temelini oluşturur. Eğer bir hükümdarda bunlar yoksa egemenliği biter. Bununla beraber, din inancın, şuurun ve ahlâkî bilincin yerleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. İbn Haldun bunu "içsel zapt" olarak adlandırmıştır. Ancak, bu zapt akla dayanan siyasi sistemler ile desteklenmediği sürece devlet kurmak için yeterli değildir.¹⁰

⁸ Age. s.259.

⁹ Age. s.251.

¹⁰ Age. s.257.

Şerit, Batı'dakinin aksine siyasi yapısında yasal, rasyonel veya ikisini birleştiren aslî bir sistem benimsememesinden dolayı İbn Haldun'un Arap devleti tarihindeki zayıflığa dikkat çekemediğini düşünmüştür. Onun yerine, sadece bir noktaya bağlı kalmıştır; kişisel çıkarlar ve yöneticinin arzuları. İlk İslâm devleti güzeldi ama gelecekteki Arap devletlerinin siyasi gerçekliğinin üzerinde etkisi olmayan kısa süreli bir rüyaydı. Hz. Ebu Bekir es Sıddîk ve Hz. Ömer bin Hattab'ın teşkil ettiği ahlâkî örnekler, bugün farklı ulusların ve kültürlerin yanı sıra farklı dilleri, gelenekleri ve göreneklere içeren Müslüman topluluğun karmaşıklığını karşılayacak şekilde gelişmemişlerdi. İslâmî ilkeler büyük sistemler ve hususi siyasi anayasalar şeklinde tedvin edilmemiştir. Bu yüzden, siyasi olarak gelişmesi beklenen, aşiret eğilimlerinin ve asabiyetin hâkimiyetine dayalı İslâm öncesi devletlerine döndü. "Bu gerileme geçici olmak yerine, İbn Haldun'un düşüncesinde sosyal determinizm seviyesine çıkartılan popüler bir alışkanlığa dönüştü."¹¹

Şerit anayasal düzenlemelerden ve İslâmî ilkelere bağlılıktan yoksun Arap devletlerinin nasıl büyük ve ulvi bir medeniyet kurmayı başardığı sorusuna cevap verir. Bu başarının sırrının, ruha nüfuz eden ve onu canlandıran İslâmî inanışta yattığına inanır. Ayrıca, eski Doğu medeniyetlerinin kalıntılarının ve sağlam kültürel geleneklerinin Müslümanlar tarafından miras alındığına işaret eder. Bu ikilemin, İslâm medeniyetinin hem büyüklüğü hem de zayıflığı olduğunu düşünür. Büyüklüğü, kökeni İslâmî inanış ile ruhu yenilenen yabancı kültürel mirastan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, zayıflığı ise, Peygamber'in (S.A.V.) ve ilk halifelerin hiç terk etmedikleri İslâmî siyasi ilkelere göre yasal ve anayasal olarak yapılanan medeniyeti yöneten politik sistemlerin kaybedilmesine bağlıdır.¹² Gerileme sosyal hayatı çökerttiği için İslâmî devletin üzerine kurulduğu parametreler bulanmıştır. Böylelikle, Arap bedeviliği devlet yönetimini sardı. Sonuç olarak, Arap devleti bugüne kadar özünde Bedevi, görünüşte ise medenileşmiş olarak varlığını sürdürmektedir.¹³

Felsefecilerin birçoğu bu sert gerçek ile yüzleşmekten kaçınmışlardı. İbn Haldun hariç tamamıyla ideal ütopya bahsetmektedirler. İbn Haldun Arap devletinin noksanlıklarını göstermek için çok uğraşmıştır. Çabası onu, bu hastalıkların Arap devletinin doğal yasaları olduğunu düşünmeye vardırmasıdır. Arap olmayan devletlerin (İran ve Bizans) doğasının süreklilik ve uyum, bunun tersine Arap devletinin tabiatının

¹¹ Age. s. 259-260.

¹² Age. s.261.

¹³ Age. s.262.

dağınıklık ve bölünmüşlük olduğuna kanaat getirmiştir.¹⁴ Buradaki hastalığın, hakların korunduğu ve görevlerin ifasının temin edildiği anayasal düzenin eksikliği olduğu sonucuna varmıştır.

Bugüne kadar Arap devleti entelektüel yönden zayıflık, sığ ahlâk, birey ve toplum arasında kopukluk, kaotik yönetim, zayıf ekonomi, önüne geçilemeyen fakirlik, Şûrâ'nın (danışma) en temel kurallarına riayet etmeme, ölene kadar iktidarda kalma ve yöneticiyi korumanın ülkenin dış güvenliğinin önüne geçmesinden zarar görmüştür. Yunanlılar köleliği meşrulaştıran ve toplumdaki sınıfsal farklılıkları yerleştiren ahlâki standartların bozulmasına rağmen, siyasi meselelerini onlarca veya yüzlerce üyeden oluşan konsey ve cemiyetlerde büyük bir ağırbaşlılıkla, rasyonel, şeffaf ve özgür bir ortamda tartışabiliyorlardı. Buna karşılık, aynı dönemde Müslümanların kaderi siyasi olarak bireylerin kişisel akli, kabiliyeti, karakteri ve ahlakına bağlıydı.¹⁵ İslâm Müslümanlara, Batı'nın ancak modern zamanlarda gerçekleştirebildiği insani ilkeleri sağlamıştır. Ancak, bu prensipleri devleti yöneten kanunlara dönüştürebilecek yasal bir çerçeve ve düzenleyici kurumlar geliştirememişlerdir. Dahası bu prensipleri değişen koşul ve durumlara uygulanabilir ve uyarlanabilir bir hale getirememişlerdir. Bu noktadan hareketle, Arap devleti birbirine zıt iki gruba dönüşmüştür. Bir tarafta, yönetici tebaasının hayatlarını ve geçimlerini kolaylaştırmaktadır. Diğer tarafta ise, halk yöneticiyi açık bir düşman olarak görmektedir. Yönetici, fırsatı geldiğinde ancak devrilmeyi hak etmektedir. Bu anlamda, İbn Haldun bu karşılıklı husumeti Arap devletinin kaçınılmaz sosyal yasası olarak görmektedir.¹⁶

Arap Devletinde Hizipçilik

Arap devletinde asabiyet başlıca konudur; Arap devleti bu kavram üzerinden işler ve bu alanda öne geçmiştir. Asabiyet aynı zamanda Arap devletini yok eder, birleştirir ve böler. Böyle olması hasebiyle, İbn Haldun olumsuz ve olumlu yönlerini tanımlayarak asabiyet ile özel olarak ilgilenir. İbn Haldun'a göre Arapların hayatını farklı kılan Arapların kendilerini herhangi bir anavatan, şehir veya toprak parçası ile tanımlamaya direnmeleridir. Bundan ziyade, Araplar için gerçek yuvaları kendilerini gururla özdeşleştirdikleri aşiretleridir. Ayrılmaktan dolayı üzüntü duyacakları bir anavatanları olmadığından, onlar için ayrılık hissi olmaksızın bir evden diğerine, bir memleketten diğerine geçmek kolaydır.

¹⁴ Age. s.263.

¹⁵ Age. s. 274-275.

¹⁶ Age. s.278.

Asabiyet savaşçı olduğu kadar himayeyi de beraberinde getirir. Bunun yanında, lidere de ihtiyaç duyulur. Bu durum şu iki şartın yerine gelmesini gerektirir: biri aşiretin sayıca üstünlüğü, diğeri siyasi ve ahlâkî güç. Ahlâkî zaruret, İslâm'dan sonra yavaşça önemini kaybetmiş ve ilk şart aşiret veya devlet başkanlığı için yeterli hale gelmiştir.¹⁷

İbn Haldun, aşiret reisliği ve siyasi krallık arasındaki farkın ikincisinin birincisinin amacı olduğunu belirtmektedir. Asabiyet ile ilgili olarak hükümdarın tüm arzusu saadet içinde yaşamak ve hükmetmektir. Bu da hükümdarın tutkusunun tamamını teşkil ettiği için hükümdarlığını uzun süre koruyamamaktadır, taleplerin ve arzuların çokluğuna bağlı olarak kimseyi mutlu edemediğinden dolayı egemenliği sona ermektedir. Buna karşılık, bir grup devleti ele geçirmeye çabalamaktadır. Bu grup, çabalarına iştirak edenleri nimetlerin paylaşılmasından mahrum bırakmaktadır. Bu anlamda, asabiyet kozasını dokuyan ve metamorfozunu tamamladıktan sonra yok olan, durmak bilmeyen bir ipek böceği gibidir.¹⁸ Bu suretle, devletin kurulması sadece büyük başarılarla gerçekleşmekte ve başarı da ancak asabiyet ve emre âmâde topyekûn muvafakat sayesinde kazanılmaktadır. Sonrasında ise, maddi mutluluğun derhal amaç haline gelmesiyle beraber kendine değer atfetmekten ve gururlanmaktan ötürü kibir duygusu gelişmektedir. Talepler farklılaşır, bu da asabiyetin maddi çıkarlar sebebiyle bölünmesine sebep olmaktadır. Bu perspektif, İbn Haldun'un devlet hakkında şu sonuca varmasına neden olmuştur: Araplar için devlet, nüfuzu en geniş olan tarafından ele geçirilecek bir meyveden başka bir şey değildir. Onu da ele geçiren hızlıca tüketerek bozulmasına ve çökmesine sebep olmaktadır. Sonra önceki ölü gövdenin üzerine başkası yeni bir meyve diker ve başkaları... Her devlet meyveden faydalanmak için gelir ama hiç biri ağacı beslemez. Böylelikle süreç içinde kurur; tüm Arap medeniyetinin küçülmesine ve solmasına etkin şekilde neden olmaktadır.¹⁹

Şerit, İbn Haldun'un hizipçiliği Arap devletinin nükseden bir gerçekliği olduğu görüşünü eleştirmektedir. Bu büyük olasılıkla halifelik otoritesine benzer akla dayalı, yasal sistemin yeniden canlandırılmasının mümkün olmadığına dair İbn Haldun'un muhalif düşüncesinin bir yansımasıdır. Daha ziyade, Şerit hizipçiliği, parçalanmanın karşısında onları birleştiren ve Cahiliyeye dönmekten koruyan İslâmî ilkelerden sapma olarak görmektedir. Şerit'e göre Arap devletlerinin kısa sürede dağılmasının sebebi ve onu diğer yabancı devletlerden ayıran özelliği, başlangıçta devletin ahlâkî, etik ve dini değerler üzerine kurulmamasıdır. Devlet, sorumluluk temeline dayalı şanlı bir medeniyet kurma

¹⁷ Age. s.283.

¹⁸ Age. s.285.

¹⁹ Age. s.286-287.

arzusu ile oluşturulmadı. Bundan ziyade, yöneticinin maddi zevklerini tatmin etmek amacıyla teşekkül etti. Şerit iddiasını, asabiyetten değil ama dinselikten kaynağını alan, güç ve istikrarını Hz. Ebu Bekir es Sıddîk ve Hz. Ömer bin Hattab'ın zamanında gerçekleştiren Peygamber'in (S.A.V.) Devleti'ne atıfta bulunarak ispatlamaktadır. Buna ilaveten, fikrini desteklemek amacıyla, Arap devletlerinden daha uzun süre var olmuş yabancı uluslardan bahsetmemek için, uzun vadeli istikrar sağlayan²⁰, tarihin belli dönemlerinde yabancı egemenliği altında kendini aşiret ruhundan kurtarabilmiş Doğu uluslarından örnek vermektedir.

İbn Haldun devletin yıkılmasının sorumluluğunu, göçebelere aksine, maddi rahatlık ve sadece kendi gelişmelerini düşünen şehir ve kırsalda yaşayanlardan oluşan şehirlilere yüklemekteydi. Buna karşılık, Şerit ise sorumluluğu eşit olarak hem Arap şehirlilerde hem de göçebelere görmekteydi. Bu sebeptendir ki, fiziksel hâkimiyet gerekçelerine tutunarak göçebelikte inat eden ve kralın rahatını korumak için silah taşıyabilecek en çok insanı toplamaktan başka amacı bulunmayan Araplar ile medenileşme sürecini hızlandıran aynı kişilerdir. Ona göre şehirleşme, sadece çalışma ve emek olmaksızın duyuşal zevklere dayanmaktadır ve bu yüzden iki kat zararlıdır: birincisi devleti ele geçirir ve otoriteyi zapt eder, ikincisi ise zevk peşindedir ve bir medeniyet kurmak yerine kralı güçlendirmeye çalışır.²¹ Araplara göre devletin kendisi bir amaçtır, sosyal örgütlenme aracı değildir. Hiçbir devlet bu kaideden sapmamıştır, devleti İslâm'ın dünyaya yayılmasını sağlayan ağır bir sorumluluk olarak gören Peygamber (S.A.V.) ve ilk halifeleri hariç. Devlet kavramı bu anlamını yitirdi ve enkaz haline geldi. Bu kavram halen günümüzde de önemlidir. Modern devletin hukuk devleti olarak tanımlanması doğrudur ama gerçekte devleti istediği gibi yöneten, bazen de kanunsuz olarak, hukukun da üstünde bir devlettir. İktidarın gölgesi altında olmadıkça varlığını sürdüremez.

Şerit'e göre İbn Haldun'un değeri yönetim meselesini ele almaktaki cesaretidir. Bu cesareti sayesinde İbn Haldun Arap siyaset düşüncesi tarihinde müstesnadır. Arap devletinin kırılmasını açıkça belirtmiş ve göstermiştir. Bununla beraber, İbn Haldun'un eksikliği hastalığı teşhis ettiği halde reçetesini yazmamış olmasıdır.²² Şerit'in görüşüne göre, İbn Haldun Arap devletinin çocukluktan çıkıp olgunlaşarak yetişkinliğe geçmesi gerektiğinden bahsetmeliydi. Ayrıca, yöneticinin ve tebaanın eşit şekilde riayet edeceği açık bir İslâmî anayasaya dayalı siyasi bir sistem oluşturmalıydı. İbn Haldun'a göre tarih

²⁰ Age. s.288.

²¹ Age. s.292.

²² Age. s.308.

bir ders olduğuna göre, Şerit İbn Haldun'un bu alandaki çalışmasının, çağdaş devletlerin hukuka dayalı bir yönetime olan talebi yarattığı görüşündedir.

Şerit, genel yol gösterici ilkelerini İslâm'dan alan ve bunlardan sapmayan bir anayasa oluşturulması için siyasi nazariyecilikte uzmanlaşmış fikrî aydınlar ihtiyacımız olduğunu düşünmektedir. Bu ihtiyacı karşılamak için İbn Haldun'a başvurursak elimiz boş dönmeyiz. Zira İbn Haldun idarenin ve adlî sistemin hizmetinde geçirdiği senelerde bozulmanın, ahbapçılığın ve aydınların eksikliğini bizzat tecrübe etmiştir. Şerit'e göre, bu anayasanın günümüze uygun olması için ince detayları güncel olaylara ve çağdaş trendlere dayanmalıdır. Ayrıca, Arap dünyasındaki şehirli ile Bedevi ayrımını yok etmelidir. Bu da, göçebelerin köylerini terk edip şehirlere göç etmelerini engellemek için onlara iş sağlanarak yapılmalıdır. Zira kendilerini üretken yapan yağmacı adetleri kaybedeceklerdir. Ayrıca dışardan gelen yardımı kabul etmekten dolayı utanç duymaları engellenmelidir. Öte yandan, yorucu işleri, sert sporları ve organize askerî hayatın sorumluluğunu üstlenmiş olan çetin şehirliler, alışkın oldukları rahat yaşamdan uzaklaşmıştır. Bu ulusların ve toplumların tarihinde geçici bir tutum değildir; ama göçebeler ve şehirliler arasındaki farklılaşmanın temelini oluşturur. Bu ikilem organize bir Arap devleti ve bütünleşmiş bir medeniyet kurmaktan bizi alıkoyar.²³

Buradan yola çıkarak, Şerit İbn Haldun'un çalışmalarının kusursuz olmadığı sonucunu çıkarmaktadır. Arap devletinin zayıflığını ve bertaraf edilemez sosyal gerçekliğini kontrol etmek hususundaki acziyetini ortaya koymuştur. Fakat eğer bu doğru olsaydı, Peygamber (S.A.V.) Ümmet'in durumunu değiştirmeyi başaramazdı. İbn Haldun bunu fark edememiştir. Aynı şekilde, halifeleri de Körfez'den okyanusa uzanan güçlü bir İslâm devleti kuramazlardı. İbn Haldun, Arap devletinin tutarsızlığının asabiyetin dağılmasına, yasaya dayalı yönetimden saparak kılıç ile hükmedilmesine, şehirlilerin zayıflığına ve ahlâkî bozulmalarına bağlı olduğunu gösterebilmiştir. Ancak, İslâm'dan ruhunu alan yenilenmiş bir siyasi anayasa oluşturamamış Müslüman aydınların zaafının altını çizememiştir. Onlar yöneticilere vaaz ve nasihat vermekle veya mistisizm ve inzivalarıyla yetinmişlerdir.²⁴

Şerit, günümüz dünyasındaki eğitimli aydınların siyasi nazariyecilikteki eksikliklerini sürdürmelerinin arkasındaki sırrı araştırmıştır. Bu, Arap atalarımızdan kalan entelektüel bir alışkanlık mıdır? Veya zalim yöneticileri sorumlu göstermekten duyulan korku mudur? Sebep ne olursa olsun, Şerit konunun güncelliğini koruduğunu düşünmektedir. Siyasi

²³ Age. s.312.

²⁴ Age. s.314.

sorumluluğunun bilincinde aydın kuşaklar yetiştiğinde, nüfusun homojenliği sağlandığında; daha açık olarak nüfusun içindeki yıkıcı göçebeler ve bozulmuş şehirliler kalmadığında ve eylem düzgün oluşturulmuş bir doktrine dönüştüğünde yöneticilerin tiranlığı kaybolacaktır. Şerit'e göre, ancak o zaman yöneticinin tebaasını ezmeye cüret edemediği kanun ile yönetilen bir devlet kurulabilir. Çünkü yönetici vatandaşlarından sorumludur ve yoldan çıkmaması için onlar tarafından denetlenir. Buna karşılık, vatandaşlar da devleti denetler ve tehditlere karşı korur. Böyle bir devlette, vatandaşlar yönetim sistemi ile devletin oluşumuna katkıda bulunurlar.²⁵

Finans Problemi ve Devletin Ahlakı

İbn Haldun devletin vatandaşlarına yaptığı haksızlıklar hakkında isabetli teşhisler yapmıştır ve haksızlıkların üç temel sebebini tanımlamıştır. Bunlardan birincisi, asgari tutarlar hariç borcu yasaklayan İslâmî yasanın ilkelerinden devletin sapmasıdır. İkincisi ise, devletin, hayatın temel ihtiyaçlarla sınırlı olduğu basit göçebe tabiattan sapması ve sınır tanımayan lüks, eğlence ve zevke dalmasıdır. Üçüncü sebep ise, devletin aşiret ruhu zayıfladığında askerî harcamaların genişlemesidir. Bu durumda, yönetici ticareti, tüccar ve çiftçilerin sermayelerini vergiye tabi tutar. Böylelikle, ticaret ve tarım verimli olmaktan çıkar ve geriler. O zaman da devlet vatandaşları için ticaret ve tarımı üstlenir. Bu şekilde, piyasa tükenir ve geçim zora girer. Yönetici, eğer kendi çevresinin serveti için uğraşırsa ve her biri kendi mevkiine göre serveti talan ederse, medeniyetin yıkılması kolaylaşır. İbn Haldun, finansal krizleri bir yandan şeriat, kanunlar ve ahlâk; diğer yandan medeniyet ve şehirleşme ile ilişkilendirir. Medeniyetin ilerlemesini sağlayan her şeyin şeriatın emrettiklerinin yan ürünü, akıbetin akışını engelleyen her şeyin şeriatın yasaklamaları olduğunu iddia etmektedir.²⁶

Şerit, İbn Haldun'un finansal problemlere emsalsiz yaklaşımını övmektedir. Çünkü İbn Haldun sığ söylemlerin ortak yaklaşımından kaçınmıştır. Bu araştırma metodunu, eğer kendinden öncekiler veya sonrakiler takip ederlerse, yöneticiler ve Arap tebaa nezdinde siyasi düşünce olgunluğu sağladığını belirtmiştir. Günümüzde, bu konular akademik kurumlarda öğretilen ortak meseleler haline gelmiştir, siyasi kültürümüze ve düşünce geleneklerimize yavaşça gireceklerdir. Dahası, toplumumuzu tiranlık ve baskıya karşı mücadele etmeye sevk edeceklerdir. Bununla beraber, Şerit'in bu değerlendirmesi İbn Haldun'un bu tehlikeli ahlâkî sapmanın Arap devletinin tarihinde bulunan bertaraf edilemez sosyal kaçınılmazlığı olduğu görüşünü eleştirmesine mani değildir. İslâm'ın öngördüğü üzere işsizliğe değil, çalışmaya teşvik eden, devletin servetinden

²⁵ Age. s.316.

²⁶ Age. s.346.

eksiltmeyen, aksine gelirini ikiye katlayan Ömer bin Abdülaziz örneğini gözden kaçırmıştır. Hayır veya zekât (sadaka) verilebilecek bir tek kimsenin bulunmaması insanlık tarihinde daha önce karşılaşılan bir durum değildir.

Süregelen tartışma, Şerit'in finansal problemlerin kökeni olarak dini ilkelerin eksikliğini vurgulamasına neden olmuştur. İslâmî fetihler artık putperest toplumlara İslâmîyet'in yayılmasının aracı olmaktan çıkmıştı. Bundan ziyade, kâr, rahat yaşam tarzı, likör, câriye, köle ve ipek elde etme vesilesi olmuşlardı. İslâmî fetihler Cahiliye durumuna gerileyerek İslâmî devletleri devirmek ve gasp etmek için kendi insanlarına karşı yöneltildi. Millet için rızık kazanma vazifesi, yerini yavaşça aynı ülke ve bazen bir aşiret ve bir aile içindeki rekabete bıraktı. İslâm'ın yayılması sırasında para, birliğin sebebi iken devletlerin bölücüsü haline geldi. İslâm'da kamu servetinin yönetiminin ahlâkî prensibi Kur'an ve Hadis tarafından güvence altına alınmaktadır ve ilk halifeler buna bağlı kalmışlardır. Bu ilke yönetici ve halkı aynı şekilde bağlayan resmi kanunlara dönüşmemiştir. Şerit, finansal meseleler hakkında İslâm düşünce tarihini incelediğinde, bireysel fikirlerden ve kişisel fikri çabalardan ibaret olduğunu ve bunların zorunlu olmadıklarını gördü.²⁷

Bu da tarih boyunca Arap devletlerin karşılaştığı finansal krizlerin anayasal problemlere bağlı olduğu anlamına gelmektedir. Caydırıcı güçler, bağımsız denetim yapıları gibi yasaların eksikliği, hak ve görev konusundaki halkın bilinçsizliği, yöneticileri sorumsuzca ve yağmacılıkla hareket etmeye sevk etmektedir. Şerit burada bir not düşmektedir: "Din, müessesenin temeline yerleştirilmişti, buna rağmen kurucuları Arap devletinde hiçbir yerde bulunamayacaktı."²⁸

Sadelik ve Lüks Arasındaki Arap Devleti

Şerit, Arap devletinin hızlı bozulmasının lüks yaşama alışkın olmamasına bağlanmasını sorgulamaktadır. İbn Haldun'un iddia ettiği gibi, kıt ve basit bir yaşamdan onun tam aksine ani bir dönüşüm yapması iştahını kontrol etme isteğini kaybeden aç bir varlığa benzemesine mi neden olmuştu? Veya gerçek sebebi belki de zayıf içyapısı, dinsel vaaz aşamasından devletin saygınlığını ve düzgün işlemesini sağlayacak olan kanuni örgütlenme aşamasına geçememesi miydi? Bütün tarihini kanunsuzluk durumunda geçirmişti ve bu sebepten ötürü mü gerçek bir devletten çok silahlı bir sürü kavramına daha yakındı?

²⁷ Age. s.346.

²⁸ Age. s.327.

Sebebi ne olursa olsun Şerit, İbn Haldun'u Arap devletinin doğuşunu ve hızlı bozulmasını doğal insani olaylar olarak görmesini manidar bir şekilde eleştirmektedir. Lüksü aslen hükümdar ile bağdaştırmaktadır, eğlence hayatına ve rahatlığa karşı ihmallerini değişmez sosyal bir yasa gibi tasvir etmektedir. Ayrıca, devletlerin çöküşünü normal olarak algılamaktadır; İbn Haldun'a göre, devletlerin insanlar gibi uzatamayacakları, belirlenmiş bir yaşam süreleri vardır. İbn Haldun tezini felsefi argümanlarla ve tarihi kanıtlarla desteklemeye çalışmıştır.

İbn Haldun, asabiyyetin şan ve hükümdarlığı gerçekleştirmeye yönelik çabaları birleştiren ahlâkî birlik teorisine, mertlik, cesaret ve cüretkârlık pahasına yiyecek, giyinme, barınma ve alet-edevata eğilimli maddi dürtüler kısa süre üstün gelmiştir. Gurur, küçük düşürmeye; öz-denetim, ahlaksızlığa; teslimiyet, zevke dönüşmüştür. Bu durum köklerin kuruması ve dallarının çürüyüp parçalanması vasıtasıyla devletin yapısına yansımaktadır.²⁹ İbn Haldun'un perspektifine göre, uzun tarihi boyunca Arap devletinin çökmesinin nedeni harici ihtilaller veya yabancı istilalar değildi. Çöküşe iç bozulma neden olmaktadır. Dış etkenler sadece çöküşü tamamlamaktaydı.

Şerit'e göre, İbn Haldun şehiriliği tarif etmede büyük ölçüde başarılıydı. Tahlilleri Karl Marx tarafından sadece kişisel mutluluğunu ve iyiliğini önemseyen ve devletin çıkarlarından çok uzak olan burjuvalar hakkından yazdıkları ile örtüşmektedir. "İnsanların krallarının dinini takip etmesi sebebiyle yönetici sınıfa bulaşan çürümenin hızla toplumun diğer sınıflarına indiğini belirtirken haklıydı. Entelektüel hayat ve ahlak, dini ve siyasi, ekonomik ve sosyal göstergelerle beraber çürür, ta ki pisliğin ateşe verilmesi kaçınılmaz olana kadar, bu da gelişen devletin zorunluluğudur."³⁰

Şerit bu konuda İbn Haldun'un bilgeliğinin altını çizerek devam eder. İbn Haldun'dan asırlar sonra gelen Gustave Le Bon, Karel, Durant ve Toynbee gibi düşünürlerin fikirlerinden bahseder. Bu fikirlerin vurgusu bir medeniyetin çökmesi Allah'ın bir fiili değildir, ne de dış düşmanların saldırılarına bağlanabilir. Yıkılmış medeniyetler, ölüm ile bir katilin elinden yüzleşmezler. Daha ziyade yıkılmanın tek nedeni intihardır.³¹

Bununla birlikte, Şerit İbn Haldun'un duruşuna şaşırılmaktadır. Ona göre, devletlerin yıkılması bilinmeyen nedenlere bağlı değildir. Daha ziyade, insan işçiliğinin objektif etkenleri tarafından kontrol edilmektedir. İlginç bir şekilde, buna rağmen, insan

²⁹ Age. s.361.

³⁰ Age. s.363.

³¹ Age. s.365.

hatalarına insani çözümler olduğunu fark edememiştir. Dünyanın belirlenmiş olduğunu belirtmiş, toplum ve birey üzerinde lüksün tehdidini tanıyan Sûfilerden farkı kalmamıştır. Bu bakımından, tutkuların kapılarını kapatmak için lüksü yasak olarak düşünmekten ve lüksten kaçınmaktan başka herhangi bir şey yapmamışlardır.³² Böylelikle, İbn Haldun, yolun yarısını tamamlamıştır ve geri kalanını bize bırakmıştır. Eğer Roma devletinin tarihini düzenleyici politikalarıyla beraber inceleyecek olsak, asırlar süren istikrarının sırrını keşfederdik, bu da hukuki bilimler, devlet politikaları ve anayasal modeller açısından Batı'yı ilk önce talim edeceğimiz bir okul haline getirmektedir.

İbn Haldun'da yönetim meselesini yönlendirmek için felsefeden kaynaklanan bir umutsuzluk görülmektedir. Buna benzer olarak, Arapların durumunun, geçmişin şu ana ve geleceğe dayatması olduğunu belirtirken, geçmişte olanın kaçınılmaz olarak gelecekte vuku bulacağı ve insanın değişimi için hiçbir umut olmadığı fikrini ifade etmektedir. Bu sebeple, Gaston Bouthoul, İbn Haldun'un teorilerinin aşırı determinizme dayandığını belirtmiştir. Gerçekten de, İbn Haldun'un ender dehası ve büyük cesareti sayesinde Arap devletlerinde yüzyıllar boyu süregelen bozulmayı anlamaktayız. Ama buna rağmen, bu ümitsiz gerçeği değiştirebilecek bir şeyin arayışı için çağrıda bulunamamıştır.³³

Bu noktada, Şerit bir kez daha, yöneticinin uygulamalarını kolaylaştıran ve bugüne kadar Arap devletinin ahlâkî doktrininin mustarip olduğu ciddi karışıklıkların müsebbibi olan siyaset düşüncesinin zayıflığına dönmektedir.

Dönemlere Ayırma ve Gelişim Arasındaki Arap Toplumu

Şerit, İbn Haldun'un metodunun gelişim konusunu şekillendirip şekillendirmediğini ve bu konunun boyutlarını kavrayıp kavramadığını sorgular. Ayrıca, gelişim konusunun başka konuları araştırdığı sırada kaynakları elden geçirirken çalışmalarına dâhil olup olmadığını da sorar. Şerit sorduğu sorulara kendisi cevap vererek, İbn Haldun'un gelişim konusunu modern düşünürlerin aldığı şekilde özel bir araştırma konusu olarak aldığını varsaymanın keyfi olduğunu belirtir. Buna rağmen, İbn Haldun örneği olmayan yeni bir şey ile ortaya çıkmayı başarmıştır.³⁴

Her ne kadar Aristo, İhvân-ı Safâ, Miskeveyh, İbn Tûfeyl ve el-Kazvinî mahlûkatı canlı organizmalar skalasında farklı derecelerde sıralamış olsalar da, fikirleri gerçek bir gelişim düşüncesine dönüşmemiştir, İbn Haldun hariç. Ona göre, canlı organizmalar

³² Age. s.371.

³³ Age. s.386.

³⁴ Age. s.389.

yaratılışın farklı derecelerinde bulduklarında büsbütün duraklamazlar. Bundan ziyade, kendilerini bir dereceden diğerine dönüştürürler. İbn Haldun gelişim fikrine bu hareket unsurunu katar. Gerilemediği gibi, herhangi bir yöne ve istediği şekilde hareket etmez ama sürekli olarak daha üst bir duruma doğru yükselir. Bu formdaki gelişim, objektif sebeplerden beslenir ve hayal edilebilecek en detaylı sıralama sistemine tabidir. Sonuç olarak, bu gelişim tasavvuru beş unsurdan oluşmaktadır: hareket, ilerleme, nedensellik ilkesine uygunluk, sistem ve son olarak hiç durmama özelliği.³⁵ Şerit, bu gelişim kavramlarının devletin sosyopolitik organizmasına uygulanıp uygulanmayacağını sorgular.

İbn Haldun, göçebe ve şehirleşme aşamalarını incelerken, göçebe toplumun ilerlemesinin şehir üzerinden olduğunu kabul eder. Çünkü köyler medeniyetin kökenidir ve buradan şehirler ortaya çıkar. Ayrıca, tüm davranışların özünde ihtiyaçlar vardır ve bu nedenle bunu tamamlayan her ne varsa onun bir dalıdır. İbn Haldun'a göre bu öncelik masumane bir şekilde gerçekleşmez, insan burada açık olarak müdahale eder. Şehirleşme göçebelerin peşinde oldukları amaçtır. Buna karşılık şehirli geçmişe dönmeyi kabul etmez.³⁶

İbn Haldun'a göre, bu suretle devlet asabiyet tarafından yönetilen ve sayı, güç bakımından daha zayıf olan komşu aşiretleri boyun eğdirmeye muktedir göçebe aşamasından (liderlik aşamasından) şan-şeref tekelleştirilmesi aşamasına (hükümdarlık aşaması) geçer. Bu aşamada, hükümdar desteklenir ve yönetim, ilk muharriki olan asabiyet ile sağlanır. Bu dönem, müsriflik ve israf döneminin başlamasıyla ile sona erer. Bu senaryo içerisinde, devletin yıkılmasına neden olacak şekilde yönetici kendinden önceki hükümdarların topladıklarını heba eder ve yaptıklarını tahrip eder (çöküş aşaması).

İbn Haldun devlet ahlâkını sunmakta çok başarılı olmuştur. İbn Haldun, her bir aşamanın şartları gereği kazanılan ahlâkî değerlerin diğer aşamalara uymadığını göstermiştir. İlk önce devlet, yöneticiden güç ve otoritenin alındığı aşamadan şan-şeref tekelleştirme aşamasına geçer. Sonra da yöneticinin meyveleri topladığı bolluk ve uysallık dönemine, oradan da kendinden önce gelenlerin adetlerine tabi olmakla yetinme aşamasına girer. En sonunda da müsriflik ve israf aşamalarında gelişimini tamamlayarak çöküşünü hızlandırır.³⁷ Buna karşılık, Şerit, gelişimin gerçek anlamıyla bir aşamadan diğer bir üst

³⁵ Age. s.391.

³⁶ Age. s.396.

³⁷ Age. s.399.

aşamaya ilerleme olmadığını düşünür. İbn Haldun'un devlet kavramı devleti insan hayatının bir özelliği olan olgunlaşma döngüsü içinde ele alır (çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlanma ve yaşlılık). Bu kaçınılmaz bir döngüdür ve kasdî olarak takip edilen bir gelişme değildir. Doğrudur, İbn Haldun bir aşamadan diğer aşamaya doğru yapılan hareketi, bütünlüğe doğru ilerlemesi, asabiyetin hükümdara yönelmiş olması hasebiyle bunun nedensellik ilkesiyle uygunluğunu ispatlamak için çok çalışmıştır. Sistemin bir aşamadan diğerine geçerken sürekli olarak kendini tekrar etmesi değil, hükümdarın ahlâkî değerleri ve sonuçlarının bizi yok olmaya sürüklediğini göstermiştir. Buna karşılık, bu gelişim meselesi aslında ileriye doğru bir terakki değil, ahlâkî bir bozulma ve gerilemedir. Devlet hükümdarlık aşamasından sonra sürekli değişim prensibine bağlı kalmaktadır ama daha iyi bir geleceğin vasıtaları olan akli olgunluk ve mükemmelliğin aksine, ahlâkî açıdan, bozulma ve gerileme bu aşamayla beraber devreye girer.³⁸

Bu şekilde, Şerit İbn Haldun'un dönemsellik kavramının entelektüel ve idrak bakımından değeri olduğunu düşünür. Zira yirminci yüzyıl düşünürlerinin zihinlerini meşgul etmiştir. Bilim adamları İbn Haldun'un devletin çıkışı, ilerlemesi, zayıflaması ve çöküşüne dair yaptığı gözlemleri fiziksel evrende incelemeye devam etmektedirler. İbn Haldun'un teorileri sayesinde öngörüler ve buna bağlı olarak kontroller yapabiliyoruz. Şerit'in İbn Haldun'da eleştirdiği nokta şu; teorilerini dönemsellik kavramına varana kadar geliştirmiş olmasına rağmen, devlet söz konusu olduğunda bunu kaçınılmaz olarak kabul ediyor ve değişikliğe tabi olmadığını iddia etmektedir. Böylece, insanın sürekli iyileşme kapasitesini ve isteğini ve olayların gidişatını değiştirme kapasitesini yok saymaktadır.³⁹

Sonuç

Özetlersek, Abdullah Şerit'e göre İbn Haldun'un siyaset düşüncesini birbirine bağlı beş bölüm halinde tartıştık.

Bu makalede ilk olarak Arap devleti meselesi, ilkelerine ve gerçekliğine göre ele alınmıştır. İslâm, Yunan ve Roma medeniyetlerinde bulunmayan ahlâkî prensipleri, Arap devletine sağlamıştır. Buna rağmen, Arap devleti ne İslâmî, ne de Yunan ve Roma yönünde ilerleyememiştir. İslâm tarihinin ilk kırk senesi hariç, kendini yönlendirecek ilkeleri veya koruyacak yasaları olmayan bir devlet olmaya devam etmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere, İbn Haldun'un çalışmaları yasal boyutuyla Arap devletinin gerçekliğini ve İslâm öncesinden kalma cahiliye uygulamalarına teslim olmasını

³⁸ Age. s.402.

³⁹ Age. s.410.

açıklamaktadır. Arap devletinin bu cahilane uygulamaları İbn Haldun'u Arap devletindeki hizipçiliği müzakereye sevk etmiştir. Toplumdaki sınıfları birleştiren ve tek ses olmasını sağlayan dinî ve akla dayalı ilkelerin bulunmaması bölünmeleri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, asabiyeti benimsemiş olması da bu parçalanmalara sebebiyet vermiştir. Çünkü iktidara gelmeden önceki amaç birlikteliğin ve uyumun yerine, kısa zamanda iktidara saldırılar almıştır ve de iktidarın nimetleri gasp edilmeye başlanmıştır. Bu da bölünmelere ve çatışmalara yol açmıştır. Dolayısıyla devletin çöküşü hızlanmıştır.

Buradan hareketle, İbn Haldun finansal problemin devletin ahlâkî sistemi üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. İslâmî fetihler ve ganimetlerin elde edilmesi, yönetici konumundaki otoritelerin servet elde etmek için mücadeleye girmelerine neden olmuştur. Buna ilaveten, bu durum yönetici ve halk arasındaki uçurumu derinleştiren ekonomik hoşnutsuzluklara yol açtı. Bu da genel olarak iktisadi ve sosyal koşulların bozulmasına önemli ölçüde sebep olmuştur.

İktisadi mesele çerçevesinde, İbn Haldun yerinde bir tespitle yöneticilerin ahlâklarının sadelik ve lüks seviyeleri arasında olduğunu belirtmiştir. İbn Haldun başka ülkelere de sıçrayan ve Arap devletini derin, hızlı ve sürekli olarak hırpalayan lüks konusuna özel ilgi göstermiştir. Ayrıca, Arap devleti ile onun bozulmasında rol oynayan dâhili ihtilallerin patlak vermesi arasındaki bağlantıyı da tahkik etmiştir.

İbn Haldun'a göre, devletin lüksü ve kaotik toplum arasındaki bu diyalektik, gelişmeyi destekleyen bir durum değildir. Bundan ziyade, kısa sürede amaçsız bir döngüsellik neden olmaktadır. Her devlet sadelikten doğar, sonrasında lüks ve gerileme ile sona erer. Onun devamından gelen devlet de aynı kaynaktan çıkar ve aynı kaderle son bulur.

Bu bakış açısından, Şerit şu sonuca varır: Günümüz Arap toplumlarının gerçekliği ve tabiatına eleştirel bir bakış açısı, Arap toplumun unsurlarının İbn Haldun'un Mukaddime'sindeki teşhisleri yaptığı zamandan bu yana çok da değişmediğini göstermektedir. Bu toplulukların temeli halen aşiret, kabile, mezhepçi ve etnik taraftarlığa dayanmaktadır. Benzer şekilde, güç ve hâkimiyet mücadelesi halen kaderini yöneten yasa olmaya devam etmektedir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana, Arap toplumları devleti ve toplumu inşa etmeyi amaçlayan Arap Milleti projesi yolunda ilerlemektedirler. Ama bu proje başarısız olmuştur. İster tek bir ülke veya bölgede olsun, partizanlık tüm gücüyle geri dönmüştür. Olayların gidişatı İbn Haldun'un çalışmalarını haklı çıkardığı için bu durum bir kez daha İbn Haldun'un kavramlarının Arapların zihnini meşgul etmesine neden oldu. Şunu da belirtmek gerekir ki; paralel olmakla beraber, Şerit çağdaşı olan Malek Bennabi'den oldukça manidar şekilde ayrılmaktadır. Her ikisi de aynı

hedefin peşindeydiler ve ikisi de kapsamlı bir reform tasarlıyorlardı. Ama buna rağmen, İbn Haldun teorisinin yorumlanması ve adaptasyonu bakımından birbirlerinden ayrılmaktaydılar. Bu açıdan, Şerit'in İbn Haldun teorisinin yorumlanmasında çok daha fazla yöntemsel olarak analitik ve İbn Haldun'un hayata geçirmek istediği zengin kavramları ihata edecek şekilde kapsamlı olduğunu görmekteyiz.

Bu bakımdan Şerit'in yaklaşımı, toplum, entelektüalizm ve yaratıcı zihniyet odaklı olmakla beraber, İbn Haldun'dan seçme kavramlara dayanan Malek Bennabi'nin entelektüel reform ve siyasi teori yaklaşımından ayrılmaktadır. Malek Bennabi'de Şerit'in söyleminde bulunan katılımcı derinlik bulunmaz.

- Malek Bennabi daha kavramsaldı. İbn Haldun'un çalışmalarından yararlanmıştı. Medeniyet kuramı açısından değerlendirmiştir.
- Şerit sosyal bilimci gözüyle değerlendirmiştir. İbn Haldun'un eleştiriciliğini İbn Haldun üzerinde uygulamaya çalışmıştır. Malek Bennabi ise medeniyet bakımından ele almıştır. İbn Haldun, ulus döngüsü derken, Bennabi medeniyet döngüsü demiştir. Bennabi İbn Haldun üzerine ilaveler yaparak Medeniyet kavramına doğru yönelmiştir. Şerit ise değerlendirmiş ve eleştirmiştir.

İbn Haldun devletin çöküşüne ve sebeplerine geniş yer verir. Şerit'e göre, bu konuda İbn Haldun'un en önemli tezi, devletin çöküşünde en başta dâhili etkenleri ele almasıdır ve bunları çöküş için kanıtlanmış olgular olarak kabul etmesidir. İbn Haldun, yabancı akınları devletin çökme sebeplerinden biri olarak reddetmez. Bununla birlikte, asabiyetin sosyal ve siyasi güçleri toplamasının veya dış saldırıları karşılama zorlaştığı dağılmanın derecesi oranında dış hücumların başarı şansı olabilmektedir. Bu anlamda, Şerit, güncel olayların gidişatı ve Arap dünyasındaki çatışmalara bakarak İbn Haldun'un düşüncelerinin önemini koruduğunu düşünmektedir.

İbn Haldun devletin parçalanmasında ve gerilemesinde zulme, rüşvete, gücün tekelleşmesine ve halka uygulanan vergilere çok önemli bir rol atfetmiştir. İbn Haldun'a göre, kralı korumak için siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel boyutları tümüyle kapsayan reformların sürekli olarak yapılması gerekmektedir. Şerit'e göre, İbn Haldun'un bu tavsiyesine bugünkü Arap devletlerinin onun zamanına kıyasla çok daha acil olarak ihtiyacı vardır. Son Arap devrimleri bunun canlı örnekleridir.

İbn Haldun'un farklı dönem ve farklı coğrafyalarda bulunan Arap toplumunun yönetim sorunları üzerindeki benzeri görülmemiş bilimsel ve metodolojik gözlemleri, Şerit'in gözünde onu sosyal gerçeklerin çalışılması için sosyologları doğru yönlendiren en büyük

düşünür haline getirmiştir. Bu alanda çizdiği yol raslantısallıktan uzaktı ve hiç bir şekilde dayatma veya metafiziksel ve teolojik yorumlar içermemekteydi. Ayrıca, yorumları ve tahlilleri Arap toplumunun içinden gelmekteydi ve dışardan gelen farklı rasyonel veya sosyal çevrelerin etkisinde değildi. Bu aydınları şuna karşı uyardı: Bize özgü problem ve gerçekleri dikkate almadan dışardan ithal ettiğimiz insani bilimler, iş görmek için teorik ve uygulamalı eğitimini almadan dışardan ithal edilen hassas ve karmaşık makinelere benzer. Kendi akli ve kültürel yetkinliklerimiz ile oluşturduğumuz natamam bilim veya makine, dışardan tamamıyla bir bilimi veya karmaşık bir cihazı almaktan daha iyidir.

İbn Haldun bilimsel düşüncedeki noksanlıklarımızı ve zayıflıklarımızı ortaya çıkarmıştır. Bir gün, milletine saldırmak veya mirasına ve medeniyetine sahip çıkmamakla suçlanmaktan korkmadı. Bu bağlamda Şerit, Arap aydınlarını hataları örtmekten vazgeçmeye, gelecek kuşaklar için tarihe milliyetçilik, din, dil, edebiyat ve medeniyet hakkında büyük laflarla renk katmaya, fikri olgunluk sürecini başlatmaya ve utanç verici ama aydınlatıcı gerçekleri açıklamak üzere cesaretlenmeye davet etmektedir. Kaos, zulüm ve çürüme gibi bugünkü Arap devletlerini küçük düşüren ne varsa gerileme veya bir çeşit bozulma olarak düşünülmemelidir. Bundan ziyade, aşılması gereken karanlık tarihin ve medeni geçmişin doğal uzantısı olarak görülmelidir.

Şerit'in İbn Haldun'un siyaset düşüncesini tahkik etmek için harcadığı çaba onu eleştirmekten alıkoymamıştır. Onu büyük bir adam ve deha olarak takdir etmeyi bir kenara bırakarak, ona karşı sivri eleştiriler yapmaktan kaçınmamıştır. Eleştirileri farklı noktalara odaklanmıştır:

İlk olarak, daha iyi bir gelecek için benzeri görülmemiş bir tarzda açıkladığı ve incelediği Arap realitesini sınırlandırırken takındığı tutum. Medeniyetlerinin uzun tarihi boyunca mucizeler yaratmış olan insan iradesine inancı yokmuş gibi fikir beyan ederek, İbn Haldun ancak yolun yarısına kadar gidebilmiştir.

İkincisi, aile meselesi, çok eşlilik, özellikle iktidarda olanların arasında Arap ailesinin dağılması, kölelik problemi gibi yönetim konusu ile bağlantılı sorunları, bunların Arap toplumunun nüfuzlu kesimlerinin ahlâkına zarar veren yönünü ve buna ek olarak bugün halen taşıdığımız siyasetçilerin dokunulamaz olduğu mantığını ihmal etmiştir.

Üçüncü olarak, sorumluluk, erdem, değerler ve bunların siyasetteki rollerini görmezden gelmiştir. İbn Haldun'un ahlak düşüncesine siyasetin maddi yönü hâkim olmuştur. Bu da

onun anayasa konusunu ve anayasanın yönetici kurumların ahlâkî ve etik sapmasındaki ve halkın haklarının korunmasındaki rolünü ihmal etmesine neden olmuştur.

Şerit, İbn Haldun'u eksikliklerinden dolayı eleştirmenin haksızlık olduğunu kabul etmektedir çünkü her şeyden önce kendi döneminin bağlamında ele alınmalıdır ve bugünkü tarihi materyale bakarak yargılanmamalıdır. Bununla birlikte Şerit, İbn Haldun'un insani meseleler hakkında doğru bilimsel araştırmalar yapılması bakımından eşi görülmemiş bir deha olduğunu vurgulamakta ve bu şekilde eleştirisini temize çıkarmaktadır.

İbn Haldun ve Matematik İlimlerden Bir İlim Olarak Mûsikî*

Ibn Khaldun and Music as a Science of Mathematical Sciences

Yalçın Çetinkaya

*İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye
yalcincetinkaya60@gmail.com*

Öz: İbn Haldun (1332-1406) Mukaddime adlı eserinde mûsikîyi aklî (felsefî) ilimlerden bir ilim olarak zikretmektedir. İbn Haldun'a göre aklî (felsefî) ilimler 7 tanedir. Bu ilimlerin başında "Mantık" ilmi gelmektedir. Daha sonra ise sırasıyla ta'limî (riyâzî) ilimlerden aritmetik, geometri, kozmografya, bundan sonra da mûsikî, tabiiyyat ve ilâhiyyat ilimleri gelmektedir. İbn Haldun mûsikî ilmini, seslerin ve nağmelerin birbirlerine olan oranları ve bu oranları sayı itibarıyla tâyin eden ve ölçme usullerini inceleyen bir ilim olarak kabul etmektedir. Faydası ise, şarkı söylerken riâyet edilmesi gereken teganni nağmelerini öğretmektir. İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde mûsikîyi bütün zâviyelerden ele alarak incelemiş önemli bir İslâm düşünürüdür. Onun eserinde mûsikîye dâir hem icrâ ve hem de nazarî açıdan önemli bilgiler bulabilmekteyiz. Özellikle ilerleyen bölümlerde mûsikîyi hikmet ve felsefe ilimleri kategorisine dâhil etmesi, onun kadîm İslâm düşünürlerinin mûsikî hakkındaki düşüncelerine yaklaştığını göstermektedir. Bu da bizlere İslâm düşünce ve medeniyetinin mûsikî düşünce ve yorumlarının genel olarak hikmet ve felsefe temelli olduğunu öğretmektedir. Bu yaklaşımlarıyla İbn Haldun ondördüncü yüzyılın sonları ve onbeşinci yüzyılın başlarındaki mûsikî düşüncesini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Mukaddime, Mûsikî, Akli İlimler

Abstract: *In his book Mukaddima, Ibn Haldun (1332-1406) considers music as a science amongst the other rational (philosophical) sciences. According to Ibn Haldun, there are seven rational (philosophical) sciences and logic (Mantık) is first amongst them. Then follow the sciences of arithmetic, geometry, cosmography of mathematical sciences and music, natural sciences and theology. Ibn Haldun recognizes the science of music as one which determines the correlation of sounds to tunes in terms of numbers and investigates measurement methods. Its benefit is to teach the necessary range of singing tunes. Ibn Haldun is a significant Muslim scholar who studied music from all aspects. In Ibn Haldun's 14th and 15th century work on music theory, one can access to important philosophical and practical information about music. The fact that he includes*

* Bu çalışma, 28-29 Eylül 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "III. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu" adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

music under the categories of wisdom and philosophy is indicative of the position of music among early Muslim thinkers.

Keywords: *Ibn Khaldun, Muqaddimah, Music, Philosophical Sciences*

İslâm düşünürlerini mûsikî ile ilgileri bakımından ikiye ayırmak mümkündür. Birinci kategori; mûsikî ile ilgilenen, mûsikî icrâ eden ve bu icrâ ile birlikte mûsikî hakkında yaklaşım geliştiren düşünürler. Bu tür düşünürlere Ya'kub el-Kindî ve Fârâbî gibi isimleri örnek gösterebiliriz.

Mûsikî icrâ etmeyen, etmediği halde mûsikî konusunda fikir beyân eden, yaklaşım geliştiren düşünürleri de ikinci kategori olarak belirlemek mümkündür. Bu düşünürler kuşağına da İbn Sînâ, İbn Haldun gibi düşünürleri örnek gösterebiliriz.

İbn Haldun'un herhangi bir mûsikî aleti çaldığına, sesiyle icrâ ettiğine veya mûsikî eseri bestelediğine dâir herhangi bir kaynakta bilgiye rastlamak bugüne kadar mümkün olmamıştır. Ama mûsikî ile iştigâl etmediği halde mûsikî konusunda fikir beyân etmiştir. Bu durum, İslâm düşünce dünyasında mûsikînin önemli bir yere sahip olduğunun, Fârâbî'nin ilimler sayımında mûsikîyi yüksek ilimlerden kabul etmesine uygun olarak İslâm düşünürlerinin mûsikî ile icrâ değil ama düşünce düzeyinde ilgili olduklarının göstergesidir. Bilindiği gibi kadîm İslâm kültür ve medeniyetinde, Fârâbî, "İhsâ el-Ulûm (İlimlerin Sayımı)" adlı eserinde mûsikîyi yedi yüksek ilimden bir ilim olarak kabul etmektedir. Yedi yüksek ilimden dört tanesi (yani "Quadrivium") Matematik, Geometri, Astronomi ve Mûsikî olarak kabul edilir. Dört yüksek ilme göre daha alt kategoride olan üç tanesi de (yani "Trivium") Mantık, Belâgat ve Gramer'dir. İslâm medeniyetinde iyi bir mütefekkir olmanın gereklerinden bir tanesi, bu yedi ilme vâkîf olmaktır. İbn Haldun da bu açıdan, mûsikî ilmine dâir az da olsa önemli kabul edilebilecek bir düşünce ortaya koymuştur. "Mukaddime" adlı eserinde belirttiğine göre İbn Haldun'un mûsikî hakkındaki düşünce ve yaklaşımları, daha ziyâde matematikçi-akılcı bir yaklaşımdır ve mûsikîyi matematik ilimlerden kabul etmektedir.

Muhtemelen kendi çağının mûsikî hakkındaki genel yaklaşımı daha ziyâde mûsikîyi matematik bir dil ile izah eden bir yaklaşım olduğu için İbn Haldun da zamanının bu tarz yaklaşımına uygun bir mûsikî görüşü ileri sürmüş olabilir. Safiuddin Urmevî (Ö.1294) ve Abdulkâdir Merâgî (Ö.1435) gibi iki önemli müzik bilimcisi ve icrâcısının ara döneminde yaşayan İbn Haldun'un mûsikîyi matematik ile ilişkilendiren görüş ve yaklaşımlarına, kendisinden sonra Osmanlı'da yaşamış olan Lâdikli Mehmed Çelebi'de de (Ö.1498)

rastlamaktayız ki Lâdikli, Osmanlı'nın önemli müzikbilimcilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

İbn Haldun (1332–1406) Mukaddime adlı eserinde mûsikîyi aklî (felsefî) ilimlerden biri olarak zikretmektedir. İbn Haldun'a göre aklî (felsefî) ilimler 7 tanedir. Bu ilimlerin başında "Mantık" ilmi gelmektedir. Daha sonra ise sırasıyla ta'limî (riyâzî) ilimlerden aritmetik, geometri, kozmografya, bundan sonra da mûsikî, tabiiyyat ve ilâhiyyat ilimleri gelmektedir. İbn Haldun mûsikî ilmini, seslerin ve nağmelerin birbirlerine olan oranları ve bu oranları sayı itibariyle tâyin eden ve ölçme usullerini inceleyen bir ilim olarak kabul etmektedir. Faydası ise, şarkı söylerken riâyet edilmesi gereken teganni nağmelerini öğretmektir. (İbn Haldun, Mukaddime, C:II, s. 566–567, Çev: Zâkir Kâdirî Ugan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İst. 1986) İbn Haldun'un Mukaddime'de mûsikîyi sadece bir veçhesiyle ele almadığını görüyoruz. Hem bir sosyal bilimci ve hem de bir tarihçi gibi, ama İslâm medeniyetinin bu konudaki bütün yaklaşımlarını da göz önüne alarak mûsikî hakkında yorumlar yapmış ve bilgi vermiştir. Mûsikînin bir aheng, sesler arasında tenâsüb sanatı olduğundan tutun, onun Fars ve Arab toplumlarında nasıl kullanıldığına, onun nasıl matematik ve felsefî ilimlerden bir ilim olduğuna, medeniyetin ve sosyal hayatın göstergesi olmasına kadar çok geniş bir zaviyeden bakarak ele almış ve izah etmiştir.

Mûsikî bahsine hayli geniş bir yer ayırdığı Mukaddime'de birinci kitabın 5. Faslının "Şarkıcılık ve Mûsikî" başlıklı 32. Bölümünde mûsikînin sesler arasında bir tenâsüb sanatı olduğunu genişçe izah etmiş ve yine aynı bölümde bazı mûsikî çalgıları ve mûsikînin Arap ve Fars kültürlerindeki yerine de temas etmiştir. Bu bölümde aslında İbn Haldun'un mûsikîyi birkaç bölüme ayırarak bilgi verdiğini söyleyebilmemiz mümkündür. Meselâ Arap ve Fars toplumunda mûsikînin nasıl kullanıldığına yanısıra, daha sonra Abbasilerde mûsikî hakkında da bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgiler kısa olmakla birlikte, bu toplumlarda ve Abbasi sarayında mûsikînin kullanımı hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bununla da yetinmeyerek daha sonra Endülüs'e göç etmiş Musullu Ziryab başta olmak üzere zamanın önemli bazı müzisyenleri hakkında bilgi vermiş, bu bölümde Kur'an'ın nağmeli okunuşu ve İmam Mâlik ile İmam Şafii'den aktarımla fikhî bazı yaklaşımlara da temas etmiştir. Bütün bunlar, İbn Haldun'un Mukaddime'de mûsikîye oldukça geniş bir zâviyeden bakmış olduğunu göstermektedir. Ama genel olarak İbn Haldun'un bu bölümde mûsikî hakkındaki yaklaşımı seslerin tenâsübü konsepti üzerine oturmaktadır. "Aklî İlimler ve Kısımları" başlıklı 13. Bölümde ise El-Kindî ve Fârâbî başta olmak üzere bazı kadîm İslâm düşünürlerinin mûsikî hakkındaki genel yaklaşımına uygun olarak mûsikîyi aklî ve matematik ilimler kategorisine dâhil etmiştir. Fârâbî'nin "İhsâ el-Ulûm (İlimlerin Sayımı) adlı eserinde mûsikîyi yüksek ilimlerden bir ilim olarak

kabul ettiğini ve bu tasnifte onu matematik ilimler kategorisine dâhil ettiğini hatırlamalıyız.¹ İbn Haldun'un mûsikîde tenâsüb (uygunluk) kavramına kadîm mûsikî düşüncelerinde, ilk olarak Hermes ve Hermetik doktrin ile yetişmiş olan Pythagoras'ta rastlıyoruz.²

Mûsikî, medeniyetin önemli bir göstergesidir. Mûsikî sanatının gelişmişliği ve seviyesi, medeniyetin seviyesini ve gelişmişliğini göstermesi bakımından da önemlidir ki İbn Haldun da mûsikînin, medenî hayatın gelişmişliği ile ilişkili olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “Bil ki mûsikî ve mugannîlik (yani şarkıcılık) bir sanat olup, ancak ictimâî (sosyal) ve medenî hayatın gelişmiş olduğu bölge ve şehir ahâlîsi arasında yayılır. Kazanç, yaşamak için gerekli nesnelere ve ihtiyaçlar yerine getirildikten ve medenî hayatın ihtiyaçlarını tatmin etmek devresi geldikten sonra bu sanata karşı meyil ve heves uyanır. Ancak bundan sonra bolluk ve medenî hayatın i'tiyat ve icabları ile nefslerini hoşlandırmak isteyenler, mûsikî ve muganni sesleri işitmek isterler, başka ifadeyle ekonomik halleri bu seviyeye gelenler bu sanata ihtiyaç duyarlar.”

İbn Haldun burada tam bir sosyal bilimci yaklaşımıyla mûsikî ile birey ve toplum; toplumun refah seviyesi arasında bir bağlantı kurmaktadır.³

İbn Haldun mûsikî ve gınâ sanatının, bireyin ve toplumun zarûrî ihtiyaçlarından olmadığını; medenî hayatın i'tiyat ve icablarından olduğu için, medenî hayatta en son ortaya çıkan sanatlardan olduğunu söyler. Medenî hayatın gerilediği ve ekonomik seviyenin düşmeye, bozulmaya başladığı vakit, ilk önce bu sanatın ortadan kalkmaya mahkûm bir sanat olduğunu, çünkü bu sanatın, bolluğun i'tiyatlarından olan eğlence ve hoş vakit geçirmeye mahsus bir sanat olduğunu da ifade eder.⁴

İbn Haldun, mûsikî sanatına ayırdığı Mukaddime adlı eserinin 32. Faslına “Şarkıcılık ve Mûsikî Sanatı” başlığını koyarak giriş yapmıştır. Bu bahiste mûsikî sanatının “vezinli şiir ve şarkıları ses ve nağme ile belli ve mâruf olan mûsikî kâidelerine göre, düzenli bir surette teganni etmekten ibarettir” diyerek, icrâcılık açısından tarifini yapar. Ama bu tarifte de bir “mûsikî kâidesi”ne vurgu yapar.⁵ “Kâide” önemli bir ayrıntıdır İbn Haldun'a göre ve onun düşüncesine göre bu kâideler, sesler ve nağmeler arasında tenâsüb (uyum) meydana getirdiği için bu sesleri işitmek insanlara zevk ve neşe verir. (Çünkü insanın

¹ Fârâbî, İhsâ el Ulûm.

² Yalçın Çetinkaya, İhvân-ı Safâ'da Mûsikî Düşüncesi, İnsan Yayınları, İst.1995.

³ A.g.e.

⁴ İbn Haldun, Mukaddime, Çev: Zâkir Kâdirî UGAN, M.E.B Yayınları, İstanbul 1986, C:II, S.432.

⁵ İbn Haldun, A.g.e., s: 437.

tenâsüblü seslere karşı meyli vardır ve nefsi tenâsüblü seslerden hoşlanır.). İbn Haldun, mûsikî kâideleri sâyesinde mûsikî sanatında bir tenâsüb, bugünkü müzik tabiriyle aheng (veya harmonia) meydana geldiğini ifade eder ki bu düşünce müzik tekniği açısından – kendi zamanına göre– oldukça dikkate değer ve ileri seviyede bir düşüncedir. Batı müzik tarihi içinde armoni kurallarının çok daha ileriki yüzyıllarda ortaya çıkmaya başladığını düşünecek olursak, İbn Haldun’un bu konuda doğru ve ileri düzeyde bir tesbit yaptığını söylemek de mümkün olacaktır. İbn Haldun’un mûsikî bahsinde üzerinde durduğu ana kavram “tenâsüb” yani “uyum” yani “aheng”, yani “harmonia”dır. İbn Haldun sesler arasındaki tenâsüb yani “uyum”u matematik ve geometrik bir uyum ile izah eder. (Bu arada Aristo’nun “güzel”i, “uyumluluklar bütünü” olarak tanımladığını hatırlamamız gerekir). İbn Haldun’un, Mukaddime’nin mûsikî ile ilgili bu bölümünde bazı mûsikî aletleri hakkında bilgi verdiğini de görüyoruz. Ney ve Tanbur’un yanısıra, kendi yaşadığı coğrafyada icrâ edildiğini anladığımız, kamışa delikler açmak suretiyle yapılan ve icrâ edilen “Şebbâbe” adlı bir nefesli sazdan bahseder. Yine ağaçtan üzerine delikler açılarak yapılan “Zulâmî” adlı yerel bir saz hakkında bilgi verir. Batı Afrika’da bakır borudan mamul “Buk” isimli nefesli bir sazdan daha bahseder. Batı Afrika’da bunlardan başka birtakım telli mûsikî aletleri olduğunu da yine İbn Haldun’un Mukaddime adlı eserinden öğreniyoruz. Hatta İbn Haldun bu aletler hakkında bir enstrüman yapımcısını (yani Lûtiye’yi) tatmin edebilecek detaylı bilgiler de verir. Tanbur ve Kopuz adlı sazlara benzerliklerinden söz eder, bazılarının da Kanun ve Santur gibi sazlar misâli dört köşeli olduğunu ifade eder, sazların nasıl çalındıklarını da anlatır. Buradan, İbn Haldun’un, icrâ edilen sazlar hakkında da epey bilgi sahibi bir düşünür olduğunu anlamaktayız.⁶

İbn Haldun’un mûsikî bahsinde ve mûsikî icrâsı hakkında yaptığı açıklamalarda dikkat çekici bir başka ayrıntı da, onu tasavvuf ehlinin mûsikî düşüncesine yaklaştırmaktadır. Bu husus, âhengli ve ruhlara hoş gelen mûsikî icrasından meftun olan âşıkların etkilendiğini ifade ettiği husustur. İbn Haldun, âheng karşısında yâni idrâk edilen şeyin güzellik ve nefasetinin mânâsını ifâde ederken şöyle söyler: “Güzellik ve âheng, hoşluk vasıflarını kendisinde toplayan madde, idrak sahibi olan nefse uygun olur, o şeyin mülâyimliğini idrâk etmekle nefis hoşlanır ve zevklenir. İşte bu sebeble, meftun olan âşıklar aşk ve muhabbetlerinin son dereceye varmış olduğunu, ruhlarının, sevgililerinin ruhları ile intizâc edip kaynaşmış olmasıyla ifâde ederler. Aşk ehlinden isen, sen bunun sır ve hikmetini anlayabilirsin. Bu hikmet ve sır mebdede yani ezelde vücudun mâhiyetinin mümkünattan olan mevcudları arasında müşterektir.”⁷

⁶ İbn Haldun, A.g.e., C: II, s. 425.

⁷ İbn Haldun, A.g.e. , C: II, s: 426-427.

Buna benzer görüşlere Hz. Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve başka tasavvuf ehlinde de rastlamak mümkündür. Tasavvuf ehli bu aşkı “ilâhî aşk” olarak tarif ve izah etmektedir. Ama özellikle Şirazlı Ruzbaha Baqlî’nin söyledikleri bu açıdan mühimdir. Mûsikînin sadece hak âşıklarına câiz ve helâl olduğunu, fâsıklar ve câhiller için ise haram olacağını belirten, Ruzbahân Baqlî’dir. Baqlî “Risâletü’l-Kuds” adlı eserinde mûsikînin öneminden bahsederken, mûsikîyi dinlemeye yetkili olanların ne tür özelliklere sahip olmaları gerektiğine temas eder. Baqlî’ye göre mûsikî Rabbânî sırların uyarıcısıdır. Mûsikî bazıları için günaha teşvik edici olabilir, çünkü o kişi noksan ve câhildir. Diğerleri için ise mûsikî öğüttür, çünkü o kişi mükemmellik yolunda ilerlemektedir. Mânevî mûsikî Hakk’ın mûsikîsidir. Aşk (muhabbet) müridleri mûsikîyi nefslерinden arınarak ve dünyevî benliklerinden uzaklaşarak dinlerler.⁸

İbn Haldun, Mukaddime’nin Birinci Kitabın Altıncı faslı’nın “Akîl İlimler ve Kısımları” başlıklı 13. Bölümünde mûsikî bahsine adeta yeniden dönüş yapar ve bu bölümde mûsikîye kadîm İslâm düşünürlerinin yorumlarıyla paralellik ve benzerlik arzedecek bir zaviyeden bakarak açıklama getirir. İbn Haldun bu bölümde hikmet ve felsefî ilimlerden bahsederek bunları Geometri, Matematik, Mûsikî ve Kozmografya olarak sınıflandırır. Mûsikî İbn Haldun’a göre bu dört ilmin üçüncüsüdür. Mûsikî, seslerin ve nağmelerin birbirine olan nisbetlerini ve bu nisbetleri sayı itibarıyla tâyin etmek ve ölçmek usullerini inceleyen bir ilimdir. Mûsikî ilminin faydası şarkı söylerken riâyet edilmesi gereken gınâ nağmelerini öğretmekten ibarettir.⁹

İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde mûsikîyi bütün zâviyelerden ele alarak incelemiş önemli bir İslâm düşünürüdür. Onun eserinde mûsikîye dâir hem icrâ ve hem de nazarî açıdan önemli bilgiler bulabilmekteyiz. Özellikle ilerleyen bölümlerde mûsikîyi hikmet ve felsefe ilimleri kategorisine dâhil etmesi, onun kadîm İslâm düşünürlerinin mûsikî hakkındaki düşüncelerine yaklaştığını göstermektedir. Bu da bizlere İslâm düşünce ve medeniyetinin mûsikî düşünce ve yorumlarının genel olarak hikmet ve felsefe temelli olduğunu öğretmektedir. Bu yaklaşımlarıyla İbn Haldun on dördüncü yüzyılın sonları ve on beşinci yüzyılın başlarındaki mûsikî düşüncesini yansıtmaktadır.

⁸ İbn Haldun, A.g.e., C: II, s: 427-428.

⁹ Seyyid Hossein NASR, Islamic Art and Spirituality, Golgonooza Press, 1987, s: 154.

Ibn Khaldun and Music as a Science of Mathematical Sciences*

Ibn Haldun ve Matematik İlimlerden Bir İlim Olarak Mûsikî

Yalçın Çetinkaya

*Istanbul Technical University, Turkey
yalcincetinkaya60@gmail.com*

Abstract: In his book Mukaddima, Ibn Haldun (1332-1406) considers music as a science amongst the other rational (philosophical) sciences. According to Ibn Haldun, there are seven rational (philosophical) sciences and logic (Mantık) is first amongst them. Then follow the sciences of arithmetic, geometry, cosmography of mathematical sciences and music, natural sciences and theology. Ibn Haldun recognizes the science of music as one which determines the correlation of sounds to tunes in terms of numbers and investigates measurement methods. Its benefit is to teach the necessary range of singing tunes. Ibn Haldun is a significant Muslim scholar who studied music from all aspects. In Ibn Haldun's 14th and 15th century work on music theory, one can access to important philosophical and practical information about music. The fact that he includes music under the categories of wisdom and philosophy is indicative of the position of music among early Muslim thinkers.

Keywords: Ibn Khaldun, Muqaddimah, Music, Philosophical Sciences

Öz: *İbn Haldun (1332-1406) Mukaddime adlı eserinde mûsikîyi aklî (felsefî) ilimlerden bir ilim olarak zikretmektedir. İbn Haldun'a göre aklî (felsefî) ilimler 7 tanedir. Bu ilimlerin başında "Mantık" ilmi gelmektedir. Daha sonra ise sırasıyla ta'limî (riyâzî) ilimlerden aritmetik, geometri, kozmografya, bundan sonra da mûsikî, tabiiyyat ve ilâhiyyat ilimleri gelmektedir. İbn Haldun mûsikî ilmini, seslerin ve nağmelerin birbirlerine olan oranları ve bu oranları sayı itibarıyla tâyin eden ve ölçme usullerini inceleyen bir ilim olarak kabul etmektedir. Faydası ise, şarkı söylerken riâyet edilmesi gereken teganni nağmelerini öğretmektir. İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde mûsikîyi bütün zâviyelerden ele alarak incelemiş önemli bir İslâm düşünürüdür. Onun eserinde mûsikîye dâir hem icrâ ve hem de nazarî açıdan önemli bilgiler bulabilmekteyiz. Özellikle ilerleyen bölümlerde mûsikîyi hikmet ve felsefe ilimleri kategorisine dâhil etmesi, onun kadîm İslâm düşünürlerinin mûsikî hakkındaki düşüncelerine yaklaştığını göstermektedir. Bu da bizlere İslâm düşünce ve medeniyetinin mûsikî düşüncesi ve yorumlarının genel olarak hikmet ve felsefe temelli olduğunu öğretmektedir. Bu*

* This article is a review of the paper presented at the "3rd International Ibn Khaldun Symposium" organized on 28-29 September 2013 in Istanbul.

yaklaşımlarıyla İbn Haldun ondördüncü yüzyılın sonları ve onbeşinci yüzyılın başlarındaki müzik düşüncesini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İbn Haldun, Mukaddime, Mûsikî, Akli İlimler*

In terms of their interests towards music, it is possible to divide the Muslim thinkers into two categories. The first category of thinkers are those interested in music, who and developed an approach for music. For this category, Ya'kub al-Kindi and Farabi are key examples. The second category of Muslim thinkers consist of those who do not perform music but express their views regarding music and develop new approaches. For this category, Ibn Sina and Ibn Haldun are examples in this line of thinkers.

Until now it hasn't possible to find any information about Ibn Haldun either composing a musical work, playing an instrument or performing with vocals. Although he wasn't occupied with music, he expressed his thoughts in regards to it. This demonstrates the special place of music in the realm of Islamic thought, and the interest of the Islamic thinkers for music on the basis of theory rather than performance. These theorists include Farabi who lists music as a high-ranking knowledge in the order of sciences. Farabi's work called "İhsa al-Ulum (the counting of sciences)" imagines music as one of the seven sciences of highest rank. Mathematic, Geometry, Astronomy and Music are accepted as four of them (i.e. "Quadrivium"). And the three sciences (i.e. "Trivium") that are categorized as lower sciences are Logic, Rhetoric and Grammar. In Islamic civilization, one of the prerequisites of being an efficient thinker was the mastery over these seven disciplines. In this respect, Ibn Haldun puts forth a concise idea regarding music. As it was indicated in "Mukaddima", Ibn Haldun's approach and thoughts are of a mathematical-rational nature and he considers music as a mathematical science.

The tendency of his contemporaries explaining music with a mathematical language may have lead Ibn Haldun to declare a view of music in accordance with his time. Lived in the period between Safiuddin Umevi (D. 1294) and Abdulkadir Meraghi (D. 1435) who were important scholars of music as well as performers, Ibn Haldun's mathematical views and approaches can be seen in Ladikli Mehmet Çelebi (D. 1498) who in later periods lived in the Ottoman State and was considered to be an important musicologist of Ottomans.

Ibn Haldun (1332-1406) also mentions music as one of the rational (philosophical) fields of science. Ibn Haldun recognizes the science of music as one that emphasizes the relationship of sounds to tunes using numbers and he also investigated measurement methods. Its benefit is to teach the necessary singing tunes that should be complied

with when singing. (İbn Haldun, Mukaddime, C:II, s. 566–567, Çev: Zâkir Kâdirî Ugan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İst. 1986).

Ibn Haldun does not handle music from one aspect only. As a social scientist and historian, he takes into consideration all the approaches within the Islamic civilization and makes interpretations that provide information regarding music. He handles and explains the matter by looking at it from a wide angle. For example he examines how music is an art of harmony and examines proportions of sounds. He also looks at how it was utilized in Persian and Arab societies and how it is a science of mathematic and philosophy and how it is an implication of a civilization and social life.

In the fifth chapter of the first book of Mukaddima, in the 32th section titled as “Music and Singing”, he explains music as an art of proportion of sounds and in the same section he touches upon some of the musical instruments and the place of music in Arab and Persian culture. It can be said that Ibn Haldun provides information by dividing music into several categories. For instance, aside from the usage of music in the Arab and Persian society, he later gives some information regarding music in the Abbasids. Although these anecdotes are short, they offer enlightening knowledge on the practice of music in these societies and in the Abbasid court. In addition to that, he introduces some of the significant musicians of his time such as Ziryab of Mosul who later migrated to Andalusia, and in this section he points at the tuneful recitation of Qur’an and some of the jurisdictional approaches transmitted from Imam Malik and Imam Shafi’i. This all shows how Ibn Haldun, in his Mukaddima, looks at music from quite a wide angle. But generally speaking, in this section, Ibn Haldun’s approach to music is placed on the concept of the proportion of sounds. On the other hand, in the 13th section titled “rational sciences and their parts”, he includes music into the category of the mathematical and rational sciences in accordance with the general approaches of early Islamic thinkers such as Farabi and el-Kindi regarding music. It must be remembered that in his work “İhsa el-Ulum” (the counting of sciences), Farabi accepts music as a high rank knowledge and in his classification, positions it in mathematical sciences.¹ In the early musical ponderings, we encounter Ibn Haldun’s concept of proportions in music firstly in Hermes and Pythagoras who has been schooled with a hermetic doctrine.²

Music is a significant manifestation of a civilization. The advancement and the level of music bares a civilizational importance as it points out to the level of development of a

¹ Fârâbî, İhsâ el Ulûm.

² Yalçın Çetinkaya, İhvân-ı Safâ’da Mûsikî Düşüncesi, İnsan Yayınları, İst.1995.

civilization. Ibn Haldun states that the relation of music and the advancement of the civil life with these words:

“Know that music and the act of singing is an art and it only spreads amongst the people of cities and regions of advanced civilized living. After the basic necessary needs and substances are addressed and the phase of fulfilling the needs of a civilized life rises, an interest and a tendency towards this art awakens. Only after this, people who wish to enjoy themselves with the customs and opportunities of the wealth and the civilized life wants to hear sounds of music and singing, in other words, those who have this level of economic advancement feels in need of this art.”

Here, with an approach of a social scientist, Ibn Haldun makes a connections between music, and the individual and society; as well as the welfare level of a society.³

Ibn Haldun states that the art of music and singing is not a vital need of the individual or the society, and being a custom and an offer of the civilized lifestyle it is an art that flourishes in the later phases of a civilized life. He claims that music is an art specific to having fun and enjoyment as the customs and advantages of abundance, it is doomed to disappear if civilized life regresses and if economic activities begin falling behind or getting corrupted.⁴

Ibn Haldun opens the 32nd chapter of Mukaddima which he dedicates to the art of music with the title of “Singing and the Art of Music”. He describes the art of music from the aspect of application by saying: “It is the act of singing poems and songs of certain meters according to certain known musical principles in an organized way”. In this description, he puts emphasis on the “musical principles”⁵. For Ibn Haldun, “principle” is an important note. It provide a harmony of sounds and tunes that gives pleasure and joy to humans who have a tendency towards and an admiration for harmonious sounds. Ibn Haldun explains that a euphony (tenasüp), or as it is said today, harmony in the art of music emerges because of these musical principles. In terms of musical technique, this idea might be considered remarkable and advanced for his time. Within the history of Western music, if we take into consideration the emergence of principles of harmony in the far later centuries, it would be possible to say Ibn Haldun made a remarkable and advanced conclusion in regards to music theory.. The main concept Ibn Haldun focuses

³ A.g.e.

⁴ İbn Haldun, Mukaddime, Çev: Zâkir Kâdirî UGAN, M.E.B Yayınları, İstanbul 1986, C:II, S.432.

⁵ İbn Haldun, A.g.e., s: 437.

on in the section of music is 'tenasüp', i.e. proportion, harmony, accordance. Ibn Haldun explains the concept of musical harmony by relating the sounds with a mathematical and geometrical accordance. This principle is mirrored in how Aristo defines "beauty" as a "sum of harmonies."

We see that Ibn Haldun provides information about some of the musical instruments in the section that is given to music in Mukaddima. Aside from Ney and Tanbur, he mentions a woodwind instrument called "Şabbabe" made by drilling holes in a reed, which we understand to be in use in the region he dwelled. He gives information about another regional instrument called "Zulami" which is made by carving holes in wood. Aside from these, one can learn the existence of ancient stringed instruments found in West Africa. In fact, Ibn Haldun provides detailed information on the design and construction of these old instruments. He says that they are similar to the instruments of Tanbur and Kopuz, and some of them have a rectangular shape as Kanun and Santur, he also explains how these instruments are played. We may as well infer that Ibn Haldun was a thinker with a considerable amount of knowledge regarding these instruments.⁶

Another striking detail is how Ibn Haldun's explanations of performing music positions him closer to the musical ideology of Sufis. It is the time when he points out how the (devoted) lovers who are enamoured by a harmonious, soul-pleasing musical performance are affected by it. On the meaning of realization of beauty and exquisiteness when encountering the harmony, Ibn Haldun says the following; "Beauty, harmony and the substance that gathers the qualities of delightfulness is for the self who is capable of realization, by realizing the temperateness, self or nafs becomes delighted and pleased. For this reason enamored lovers express that only when their souls meet and merge with the soul of the beloved their love reaches the highest level. You may see the wisdom and mystery of this if you are of the people of love. This wisdom and mystery is shared between the existence of those whose nature of being was a possibility in the very beginning."⁷

It is possible to come across to similar views in Mevlana Jelaleddin Rumi as well as other people of Sufism. Sufis define and explain this kind of love as the "divine love". But the statements of Ruzbaha Baqli of Shiraz are especially important for this respect. He is the one who says that music is only permissible to those of divine love and it is thus impermissible to the corrupt and ignorant ones. In his work named "Risaletu'l Kuds",

⁶ Ibn Haldun, A.g.e., C: II, s. 425.

⁷ Ibn Haldun, A.g.e., C: II, s: 426-427.

Ruzbahan Baqli touches upon the necessary characteristics of those who are authorized to listen to music as he explains the importance of music. According to Baqli, music is a stimulator of Divine mysteries (Rabbani). For some, music can be encouraging to committing sins for they lacking and ignorant. And for others, music is a sermon for he proceeds on the road to perfection. Spiritual music is the Divine music. The seekers of love (muhabbet) listen to the music, as they are purified from their self (nafs), and away from their wordly being.⁸

In the 13th section titled as "Rational Sciences and Their Parts" of the sixth chapter of the first book in Mukaddima, Ibn Haldun comes back to the matter of music and in this section he brings an explanation parallel with the commentaries of early Muslim thinkers. For Ibn Haldun, music's benefit is solely to teach the necessary singing tunes that should be complied with when singing.⁹

Ibn Haldun is a significant Muslim scholar who in his book Mukaddime studies music from all its aspects. In his work, we can access important philosophical and practical information regarding music. Especially the fact that he includes music under the categories of wisdom and philosophy in his following chapters indicates his connection with earlier Muslim thinkers on music. This demonstrates how the thoughts and interpretations of music in Islamic thought and civilization were generally based on wisdom and philosophy. By his approach, Ibn Haldun reflects the ideology of music present at the end of the fourteenth and the beginning of the fifteenth century.

⁸ İbn Haldun, A.g.e., C: II, s: 427-428

⁹ Seyyid Hossein NASR, Islamic Art and Spirituality, Golgonooza Press, 1987, s: 154.

Asabiyet Kuramının Sosyolojik Söylemi ve İslâm Dünyası ya da “İbn Haldun Bir Bilinçsizlik Teorisye mi dir?”*

The Sociological Statement of Group Feeling Theory and Islamic World or “Is Ibn Haldun a Theoretician of Unconsciousness?”

İsmail Doğan

Ankara Üniversitesi, Türkiye
idogan0616@hotmail.com

Öz: “Asabiyet kuramı” düşünürün entelektüel kişiliğini anlamada öne çıkan bir terim olduğu kadar sosyolojik çözümler için de anahtar terimdir. İbn Haldun toplumsal yapıyı ve bu yapının temel aktörlerini bu kuram üzerinden anlamaya çalışır. Elbette bu kuram da öncülleri ve örneklerini tanıklık ettiği toplum ve dünyadan alır. Bu bakımdan İbn Haldun öncelikle ait olduğu Müslüman toplumların ve sonra da yaşadığı dünyanın bir tanığı olmuştur. Mukaddime’nin toplumsal tanıklığı, kültür, din ve gelenekleri de içerecek genişlikte yaşayan toplumun sunduğu zengin malzemelere odaklanır. Günlük yaşam ve bu yaşamı belirleyen kültürel ve düşünsel arka plan olanca yoğunluğuyla dikkatlere sunulur. Fransız düşünürler toplumsal aktörlerin daha çok öne çıkarıldığı bu yaklaşım nedeniyle giderek İbn Haldun’a yeni bir entelektüel kişilik izafe ederler. Bu düşünürler (J.F.A./ F. Clémenet) için : “İbn Haldun bilinçsizliklerin teorisyenidir.” Buna göre toplumun temelini oluşturan bireyler günlük yaşamda farkında olmadıkları alışkanlıklar edinirler ve bu durum giderek onların karakteri haline gelir. Yakın planda ise bu karakter esasen aktörlerin bilinçsizce yaptıkları eylemlerinin bir sonucudur. Böylelikle bu tür bilinçsizliklerin belirlediği insanlar, farkında olmadan ait oldukları toplumun da karakteristiklerini oluştururlar. Bu bildiride; a) Söz konusu bilinçsizliklerin genelde tüm toplumlar, özelde ise İslam dünyasındaki etki ve işlevleri, b) Asabiyet teorisinin eğitim sistemleri ve toplumsallaşma süreçleri (kişisel, toplumsal ve küresel süreçler) üzerindeki etkileri, c) İbn Haldun’un Türk ve dünya sosyolojisindeki konumu tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Asabiyet, Mukaddime, Bilinçsizlik Teorisye mi, Müslüman Toplumlar, Batı Dışı Toplumlar, Küresel Süreçler, Bilgi Sosyolojisi

* Bu çalışma, 28-29 Eylül 2013 tarihinde İstanbul’da düzenlenen “III. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu” adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Abstract: “Group Feeling Theory” is a key word for sociological analysis as it is prominent term to understand the intellectual personality of philosopher. Ibn Haldun has tried to understand the social structure and main actors of this structure on this theory. Certainly, antecedents and samples of this theory based on the society and world that it witnesses. In this regard, Ibn Haldun has witnessed to firstly Muslim societies and then the world. Social witnessing of The Muqaddimah focuses on rich materials that societies, including culture, religion and traditions, offer. Daily life and cultural and intellectual background determining this life are presented to attention. French philosophies are attaching an intellectual personality to Ibn Haldun due to the approach in which social actors are put forward. For these philosophies (J.F.A./ F. Clémenet) “Ibn Haldun is a theoretician of unconsciousness”. According to that, individuals forming the basis of society get habits that they are not aware of and this become their characteristics, gradually. But, in close up, this character is a result of unconscious actions of actors. Thus, human that such unconsciousness designate form the characteristics of societies that they belong to, unconsciously. Within this work; a) The effect and functions of these unconsciousness on all societies and Islamic world, b) The effect of Group Feeling Theory on education systems and socialization process (individual, social and global process) c) The position of Ibn Haldun in Turkish and World Sociology has been discussed.

Keywords: Group Feeling, The Muqaddimah, Theoretician of Unconsciousness, Muslim Societies, Non-Western Societies, Global Processes, Information Sociology

Giriş

Çok yönlü bir düşünce ve bilim adamı olan İbn Haldun ‘sosyoloji’de önemli bir yere sahiptir. Ancak gerçekten onun sosyolojideki yeri nedir? Bazıları onu sadece bir tarih filozofu, bazıları da sosyolojinin müjdecilerinden saymaktadır. Hiç kuşkusuz ki bu yaklaşımlar İbn Haldun’u bu yeni alanda gereği gibi konumlamaktan uzaktır.

Her şeyden önce İbn Haldun farklı bir problematik ve alan üzerinde çalışmıştır ve o bunun farkındadır. Yöntemi ve içeriği ile farklı olan bu eseri bizzat kendisi şöyle takdim eder (Ugan, s.91-94):

“Bil ki birinci kitapta inceleyeceğimiz kural ve yöntemler benim tarafımdan icat edilmiş yeni bir ilim olup yararı çok ve kalpleri şiddetle kendine çeken bir ilimdir. Ben bu tartışma metodunu derin araştırma ve incelemelerden sonra gerçekleştirdim.” Bu yeni eser bir hitabet ilmi ya da siyaset ilmi değildir. Daha önceleri birileri bu konuda yazmış olabilirler ama yaptığı araştırmada benzer bir çalışmaya da rastlamadığını belirtir. Aristo’ya atfedilen siyaset adlı eser her ne kadar kendi eserine benziyor olsa da bu eserde kendi ele aldığı konuların yeteri derecede işlenmediği, kanıt ve malzemeler (delil ve

burhanlar)in gereğince dikkate alınmadığı gibi başka sözlerle de karıştırıldığını ileri sürmektedir.

Bu eserinde (Mukaddime) o, toplumsal hayatı meydana getiren günlük ilişki ve etkileşim biçimlerini, alışkanlıkları, toplumu meydana getiren temel öğeleri, toplumun ortaya çıkış ve gelişme evrelerini anlatmaktadır. Eseri yazmaktaki amacını ifade ederken söz konusu içerik ayrıntısına da girmektedir: “Benim bu eseri yazmaktan maksadım, ancak batı yurtlarının ve bu yurtlarda yaşayan kavim, üruğ ve kabilelerin, bu yurtlarda kurulan devletlerin hallerini anlatmaktır (Ugan, 77)”.

Yaptığı çalışmanın yöntem ve içerik olarak farklılığına dikkat çekerken böylesine özgün bir ürünün o güne dek yapılmamış bir deneme olduğunu özellikle vurgulamaktadır: “Bu ilmin yeni ihtira ve yeni baştan benim tarafımdan icat edilmiş bir ilim olduğunu zannederim. Başımın sağlığına ant içerek Tanrı’nın mahlûklarından kimsenin bu mefhumda söz söylemiş olduğunu bilmediğimi teyit edebilirim. Bizden önce gelenler bundan gaflet mi etmişlerdir? Yalnız selefler hakkında bu zanna kapılmak da doğru değildir. Onlar, bu ilme dair ihatalı bir eser yazmış olabilirler. Fakat bu eser elimize geçmeyebilir”(Ugan, 91).

Özetle eleştiri tekniği, gözlem ve değerlendirme yeteneği ile birlikte toplumu söz konusu ayrıntılarda inceleme ve irdelemeye yönelik yaklaşım ve çabalarıyla İbn Haldun, “müstesna bir ilim” diyerek adını koymadığı bu yeni alanın (sosyolojinin) öncüsüdür. Auguste Comte’a da bu alanı adlandırmak kalmıştır. Bu gelişme, Amerika’yı keşfettiği halde adını koymayan Kristof Kolomb’un durumuna benzetilebilir. Amerigo Vespucci kendisinden sonra Kolomb’un daha önce keşfettiği kıtaya adını vermiştir. Sosyoloji alanına ilk kez giren, problematiğini kuran Haldun, yalnızca yaptığı işin adını koymamıştır. Alanın adını koyma ise Comte’a kismet olmuştur.

Asabiyet Kuramı

Asabiyet kuramı, İbn Haldun’un sosyolojiye kazandırdığı en önemli kavramlardan biridir. Bu kavram ile kastedilen anlam, birlik ruhuna dayalı olan kuvettir. Bu bakımdan asabiyet terimi dayanışma ve güçlü olma gibi iki işlevi birlikte kapsar. İbn Haldun asabiyyetin ilk kaynağının akrabalık ve nesep (soy) olduğunu belirtir. Mukaddime’de kavram şöyle tanımlanır: “Asabiyet, bir nesilden gelenlerin bir araya toplanarak kuvvet, kudret ve üstünlük sahibi olmaları ve bir ideal etrafına toplanmalarındır” (Ugan çev., s. 373). Bu tanımda asabiyyetin ayrıca her dönem ve toplumda farklı olarak kendini gösterdiği de belirtilir.

Ancak yine de akrabalık ve nesep ilişkileri kavramın işlevsel olması için yeterli değildir. Asabiyyetin özünde bir birini koruma ve yardımcı olma değeri yer alır. Genlerden kaynaklanan bu bir çeşit soy dayanışmasında nihaî amaç “devlet kurmaktır”(Ugan, 355).

İbn Haldun üzerinde çalışan yazarların “asabiyyet” kavramının tanım ve ele alınışında bir ortaklığa (beraberliğe) gitmedikleri gözlenmektedir. F.Rosenthal, The Muqaddimah çevirisinde “grup duygusu”(group feeling) terimini kullanmıştır. Bir Türk araştırmacısı olarak Z.K. Ugan Mukaddime çevirisinde bu terimi aynen almış; Turan Dursun ise “yakınlar birliği” terimini kullanmıştır. Terimi aynen, yani “asabiyyet” olarak kullananlar özellikle İbn Haldun ve mukaddime üzerinde doktora çalışması yapanlardır. Bunlardan İ.Erol Ümit Hassan, terimi aynen kullanmıştır.

Asabiyyet kavramı yalnız siyaset, yalnız sosyal ve yalnız ekonomik boyutları olan bir kavram değildir. Her üç ögenin kavramı oluşturmada ve anlamlandırmada bir arada düşünülmesi gerekir. Bu çerçevede ele alındığında asabiyyet, “bir topluluğun bütün üyeleri hep birlikte müşterek bir değeri (bir sülâlenin veya bir inanç sisteminin üstünlüğünü) benimsemeli ve bu değer uğruna her türlü fedakârlığa hazır olarak çekinmeden öne atılmaları olduğu halde, ferdi planda, insan olmanın (...) onuruyla ve hayatını anlamlandıran üstün bir değere sahip olmanın verdiği güçle hiçleşme, dağılma ve yabancılaşmadan kendisini koruyan, kendine güven duygusu, başarıya azmi yüksek şahsiyetli ve hür bir insan tipini simgeler” (Kozak, 1984, s.12 0).

İbn Haldun, ‘asabiyyet’i “bir nesilden gelenlerin bir araya toplanarak bir kuvvet, kudret ve üstünlük sahibi olmaları ve bir ideal etrafında toplanmaları” (Ugan çevirisi, s.373) olarak tanımlar. Buna göre asabiyyetin gayesi güçlü ve sağlam bir toplum oluşturmak ve “devlet kurmaktır.” Ancak insanları devlet kurmaktan alıkoyan ise asabiyyetin bozulmasıdır. Bazı temel etkenler vardır ki bunlar asabiyyeti bozmaktadır.

Asabiyyeti Bozan Etkenler

Lüks ve İsrâf

Bolluk ve rahatlığın yol açtığı lüks ve israf asabiyyeti tehdit edip bozulmasına neden olan en önemli etkenlerdir. İbn Haldun’a göre kent hayatının giderek insanlarda oluşturduğu aşırı tüketim özelliği bu insanlardaki asabiyyeti etkilemekte, bir çeşit bozulmaya neden olmaktadır. Çünkü, “bolluk ve rahatlığın arızaları asabiyyetin şiddet ve faydasını giderir, nimetler içine dalma asabiyyetin keskinliğini kırar. Hâlbuki üstünlük asabiyyetin kaynaması (pekişmesi) ve keskinliği sayesinde elde edilir” (Ugan,

357). Bir kere asabiyet kaybolduktan sonra toplum kendini korumaktan aciz olur, diğer toplumlar kolayca böyle bir toplumu egemenliği altına alır.

Sosyal hayat kentleşmeye paralel olarak karmaşık hale gelir. Çünkü uygarlıkta kent hayatı esastır. Üretim düzeyi nicelik ve nitelik olarak yüksektir. Bolluk ve refah egemendir. Bu durum üretimin çokluğundan kaynaklanmaktadır. Bedevî hayattaki sınırlı istek ve eğilimler kent hayatında artar. İhtiyaç ve talep çoğalır, pahalılık artar. Bunun sonucu olarak da sosyal hayat yozlaşır. Lüks ve israf devletin ve toplumun yozlaşma nedenidir. İsrif ve sefahate dayalı hayatı alışkanlık haline getirenler bu doğrultuda zorunlu tüketime yöneleceğinden bunu gerçekleştirebilmek için (israfa dayalı hayatı yaşayabilmek için), "...meşrû geçim yolları dışında gayri meşrû yolları aramaya yönelir. Yalancılık, kumar, aldatma, hırsızlık, yalan yere ant içme ve ihtikâr hüküm sürer. Hırsızlık başlar (...)" (Hassan, 204).

Baskı ve Otorite

Baskı ve otorite asabiyyeti tehdit eden önemli etkenlerdir. Bu hem siyasî hem de sosyal ve pedagojik alanları kapsar. Baskıcı bir devlet, vatandaşların asabiyet duygularını tahrip eder. Bu şekilde onların devlete karşı geliştirdikleri hassasiyet ve heyecanlar tahrip edilmiş olur. Aile içi baskı aile üyelerinin yaşama şevk ve heyecanını zedelerken, baskıcı bir öğretmen öğrencilerin motivasyonlarını, başarıma azim ve isteklerini düşürür. Baskıcı bir aile ve eğitim ortamı asabiyet duygusunun ağır darbe aldığı, zedelendiği ortamlardır.

İbn Haldun, siyasal baskı ve zulmün insanlardaki ekonomik faaliyette bulunma arzusunu körelterek ekonomik kalkınma ve gelişmeyi engellediği görüşündedir. İbn Haldun bunu şöyle açıklar:

"Devletin ilk kuruluş dönemlerinde kişileri, yöneticilerle halkı birbirine bağlayan bağlar, ortak ideal ve değerler çok güçlüdür. Hükümdar ve diğer yöneticiler, halkın hak ve özgürlüklerine saygılıdır, onlara zulmetmezler. İdareciler halka şefkat ve merhametle muamele ederler. Böylece halkın çalışma, başarıma şevk ve arzusu, kalkınma heyecanı, teşebbüs ruhu, tüm ülkeyi sarar, tüm üretici güçler, kaynaklar kalkınmanın hizmetine sunulur (...) Bunun sonucu olarak yurt bayındırlaşır, genişlik meydana gelir, kuşaklar artar ve nüfus çoğalır (...). Zamanla yöneticiler lüks ve savurganlığa (israfa) yönelmeye başladıkça devlet harcamaları da artacağından yönetim halka karşı sert ve zalimce davranmaya başlar. Bu çeşit zulüm ve ağır vergilerden özellikle tarımla uğraşanlar zarar görür. Devlet mal ve mülklere el koyar, son derece ağır vergilerle halk perişan olur. İnsanlık onuruyla bağdaşmayan bu şartlar kişileri zelil ve miskin bir duruma

getirir, onlardaki çalışma ve kazanma azmini azaltır ve yok eder. Halk çalışmayı bırakır, tarlalar ekilmez olur, ülke sosyal ve ekonomik yıkıma uğrar (...) psikolojik bir yıkıma uğrayan bu insanlar, sadece kazanma ve çalışma azimlerini yitirmekle kalmazlar, yaşama sevinçlerini de kaybederler. O kadar ki artık nüfusları artmaz olur, yemekten içmekten bile kesilebilirler. Sonunda yeryüzünde varlıkları silinir” (Ugan, 376 ve devamı; Kozak, 1984, 121-122; Doğan, 1990, 10-21).

İktidardan halka yönelen baskının halk üzerinde meydana getirdiği tahribatın benzeri de eğitsel uygulamaların katı baskı ve disipline dayalı örneklerinde ortaya çıkmaktadır. Baskı ve otoriteye dayalı bir eğitimin çocuktaki “asabiyyet” yeteneğini bozacağını öne süren İbn Haldun bu çerçevede geleneksel eğitime ve geleneksel eğitim yöntemlerine de karşı bir yaklaşımı benimsemiş görünmektedir. Çocuğun ailede ve eğitim sürecinin değişik kademelerinde karşılaştığı koşullar asabiyyet duygusunu etkilemektedir. Aile ve eğitim ortamlarında asabiyyet duygusu zedelene bireylerden oluşan toplumun gerçekte tüm aktivitesini yitirmiş, yaratıcılıktan uzak bireyler toplumu haline geleceğine işaret edilmektedir. Böyle bir toplumsal gelişmenin önlenmesi için İbn Haldun “babaevlat, öğretmen-öğrenci, usta-çırak ilişkilerinde; baba, öğretmen ve ustaların terbiye ve eğitim amacıyla aşırı ölçüde otoriter ve sert davranmaktan kaçınmaları gereği üzerinde” durmakta, ayrıca çocuk eğitimiyle görevli kişiler olarak “öğretmenlerin çocuklara aşırı cezalar verip vermediklerinin kontrol edilmesini devlet görevleri arasında” (Kozak:125) kabul etmektedir. Öğretmen-öğrenci ilişkilerinde İbn Haldun düşüncesinde ortaya çıkan bu duyarlılığın yine İbn Haldun tarafından anlaşılır yanı: “Böyle şartlarda yetişen çocuklar dürüst ve açık fikirli insanlar olmak yerine, cezalandırılma korkusu altında şahsiyetleri ezilmiş, iki yüzlü, zayıf kişilikli ve hilekâr tipler haline gelirler. Zamanla bu davranışlar onlarda bir alışkanlık ve karakter şekline alır” (Kozak:126).

Görüldüğü üzere İbn Haldun toplumun temelindeki bireysel bilinçlerle yakından ilgilidir. Çünkü bireysel bilinçler toplumsal yapıyı meydana getiren bir öneme sahiptir. O nedenle kolektif bilincin sağlam olması her şeyden önce bireysel bilinçlerdeki özgün yeteneklerin korunma ve geliştirilmesi, onlara iyi alışkanlıkların kazandırılması ile mümkün olabilecektir. Burada özellikle söz konusu olan bireydeki asabiyyet duygusudur. Bu duygu ve yeteneğin işlevsel hale gelmesinde siyasal otorite ile toplumsal kurumların doğrudan sorumlulukları bulunduğu işaret edilir.

Sosyal Olaylar

Asabiyyet kuramını tam olarak anlayabilmek için onun “kolektif tasavvurlar” adını verdiği “toplumsal olaylar”dan ne anladığını iyi bilmek gerekir. Ona göre kolektif tasavvurlar

“doğal ve kültürel olmak üzere iki farklı ortamın dolaylı olarak fonksiyonudur” (Clémént 1974, 162).

Doğal Çevrenin İnsan Üzerindeki Etkisi

Doğal ortam iklim koşulları ve toprağın verimliliği ile betimlenir. İbn Haldun böyle bir çevrenin insan ve toplum üzerinde etkili olabileceğini, karakteristik etkilere neden olabileceğini çeşitli örneklerle açıklamaktadır. Buna göre sıcak ve soğuk iklimler insanlar üzerinde farklı etkilere sahiptir. “Sıcak iklim halkı çok çabuk sevinir ve neşelenir. Bunun etkisiyle de bu halkta hafiflik ve düşüncesizlik meydana gelir.” Öte yandan sahil insanların da benzer özellikleri bulunur. Çünkü “Denizin üzeri düz ve yaygın olduğundan güneşin ışın ve aydınlıkları yaşamakta oldukları yurtlarına vurduğunda, etkisi kuvvetli olur ve havasının sıcaklığı artar; bu sıcaklık tesiri ile halkın hayvanî ruhlarını harekete getirir ve bu harekete getirmenin bir sonucu olarak sıcaklık tenlerine yayılır, havanın soğuk olduğu dağlarda ve dağların tepelerinde yaşayanlara nispetle sevinç ve neşeleri fazla olur” (Ugan, 204). İbn Haldun sıcaklık ve insan karakteri arasında bu ilişkiyi hamam örneğinde daha yalın bir biçimde açıklar: Hamama girenler, “havanın sıcaklığı bedenlerine nüfûz ve sirayet ettiğinde, kalpteki lâtif buharı harekete geçirerek bedeninin dışına çıkartır. Hamama girenlerin çoğu bu sevinçlerinin tesiri ile şarkılar söylerler” (Ugan, 204).

Toprakların iklim ve verimliliği toprağı işlemenin kolaylığı ve zorluğu anlamına gelmektedir. Toprağın kolaylıkla işlenmesi ya da bu konuda gerek teknolojik gerekse iklimsel güçlüklerin ortaya çıkışı toplumsal yapı ve kültürü de bu gelişmelere uygun biçimde karakterize etme gücüne sahiptir. Toplumsal psikolojileri belirleyen mutfak ve tüketim alışkanlıklarının temeli böyledir. Kıtık ve yoksulluk, yöre insanlarında daha saf bir zihinsel yetenek oluşturur. Bu yüzden “hububat ve katıktan yoksun olan çöllerin ve çöl sakinlerinin vücut ve ahlâkları bolluk ve genişlik içine dalmış olan verimli yerlerin ahalisinin vücut ve ahlâkından güzeldir. Renkleri saf, tenleri temiz, şekil ve kıyafetleri mükemmel, güzel, ahlâkları itidalden ayrılmamıştır. Akıl ve zihinleri ilim ve maarifi çok güzel kavrar, anlayışları çok iyidir” (Ugan:208). Bol ve bereketli besinlere sahip yörelerde ise “rutubetlerin kötü buharları beyine sirayet ettiği için zihinler ve fikirler körleşir, baharat ve meyvelerin bol olduğu tarım ve hayvancılık yöresinin insanları, genellikle ağır ruhlu olurlar” (Clémént, 76). Bu yüzden “verimli iklimlerin ekinleri, hayvanları, katık ve meyveleri bol olan ülkelerin ahalisi, ekseriyetle zihinleri ve fikirleri zayıf insanlar diye vasıflandırılır” (Ugan, 209).

Toplumsal Çevrenin İnsan Üzerindeki Etkisi

İbn Haldun toplumsal olayların ikinci önemli kaynağı olarak kültürü ve kültürel ortamı daha etkili bir öge olarak ele almaktadır: Bireyi toplumsallaştıran, bireye yöresel ve ulusal karakteri veren kültür ortamıdır. Çünkü ona göre insan “alışkanlıklarının çocuğudur (al-insan İbn-u A'wâ idih), tabiatın ve mizacının ürünü değildir. İçinde yaşadığı –kültür– ortamı tabiatına yerleşir” (Clémént:176). Yine böyle bir ele alışa bağlı olarak, insan ve toplumlar arasında en önemli fark eğitimidir. Bunun dışında önemli farklar yoktur. Çünkü insan tabiatı her yerde aynıdır.

Ancak yaşam biçimleri, bir diğer deyişle kültür böyle değildir. Kültürleri (toplumları) kendi içinde özgün, dışarıya karşı da farklı kılan birtakım özellikler bulunmaktadır. İbn Haldun düşüncesinde bu özellikleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Çalışma biçimleri,
- Tüketim biçim ve alışkanlıkları,
- Yerleşme alışkanlıkları,
- Siyasal örgütlenme biçimleri.

Bilgi ve Sosyal Çevre ya da İbn Haldun'un Bilgi Kuramı

İnsanın serüveni toplumun serüveninden ayrı düşünülemez. Bu şu anlama gelir ki, insanın serüveni bir ailenin, bir köyün, bir kasaba, bir kent ve bir toplumun serüvenidir. Avcı ve toplayıcı bir toplulukta insanın mübadele (değiş-tokuş) ekonomisinin sınırladığı bir yaşam biçimine sahiptir. Aynı şekilde “toplum sanayileşince köylü fabrika işçisi olmakta, feodal bey ise müteşebbis olmakta ya da eriyip gitmektedir.” Bir savaş durumunda sivil yaşamında sigortacı olan kimse bataryacı (roketatar), tezgâhtar radarıcı olmakta; kadınlar kocasız kalmakta, çocuklar da babasız büyümek zorunda kalmaktadırlar. Bizler bilginin her çeşidinde bilinçler arası ilişkilere dayanıyoruz. Çünkü bilgiyi dille, dilin unsurları olan kelime ve kavramlarla ifade ediyoruz. Bu durumda bireyin yaşadığı toplum önem kazanır. Dil ve dilin belirtilen unsurları bütünüyle toplumsal bir olgu olarak bireyi kuşatmaktadır. O nedenle yaşadığı toplum bireyin anlaşılmasında büyük ölçüde önem ve etkiye sahiptir. X ya da Y toplumunun günlük hayata ilişkin entelektüel, kültürel ve siyasal değerleri dili ve her türlü ifade biçimini etkilemektedir.

Şu halde bilginin topluma ve toplumsal çevrelere ‘göreligi’ ortaya çıkmaktadır. Bu durumda bireyin toplumsal çevresi (mikro-sosyal çevre) bilgi üretiminde, bilginin kabulü, değerlendirilmesi ve yaşama geçirilmesinde önemli bir kaynak olmaktadır. İşte

bu kaynak bireyin yaşamdaki mutluluk ve mutsuzluklarının da kaynağıdır. Dil ve dilin unsurlarının çevre, grup ve toplumla kuşatılan yapısı toplumsal koşulları meydana getirir. Nasıl ki psikolojik olaylarla bilginin kendisi değil psikolojik koşulları ortaya çıkıyorsa; sosyoloji de sosyal olaylarla bilginin insanlar arasındaki ilişkilerin koşullarını ortaya koymaktadır. Buna göre hatırlamak, hayal kurmak, düşünmek bilginin kendisi değil psikolojik koşullarıdır. Aynı şekilde kelime ve kavramların anlamları ve bunları hazırlayan toplumsal yapılar, toplumsal kadrolar da bilginin kendisi değil onun toplumsal koşullarıdır. Ama unutulmamalıdır ki bu koşullar bilgiyi seçmekte, ayıklamakta ve mikro-sosyal çevrenin niteliğine indirgemektedir. Bunun en karakteristik örneği 'toplumsal gündem' kavramıyla verilebilir. Bir toplumun ne konuştuğu, hangi sorunları gündemde tuttuğu aslında bilginin topluma indirgenmiş halinden başka bir şey değildir. Toplumsal gündem olası sorun ve konulardan ayıklanmış bir sorun ortaya çıkarır. Bu aşamada bütün bir toplumun gündeme yerleşen bu sorunu konuşup tartışması sağlanmış olur. Olaya dışarıdan bakıldığında bütün bir toplumun neler konuştuğu, toplumu hangi konu ve sorunların meşgul ettiği anlaşılabilir olur.

İşte İbn Haldun toplumsal çevrenin bu gerçeğini aralama çabasıdır. İnsanların yaşamı ve olayları algılayış biçiminin temeline yerleştirdiği bilinçli ya da bilinçsiz yaklaşımların bütün bir toplumu zaman içinde niteleyebilecek işleve dönüştüğü kanısındadır. Ama İbn Haldun'a göre insanların daha çok farkında olmadıkları bilinçsizce davranışları öne çıkmaktadır. Dolayısıyla toplum büyük ölçüde işte insanların bu taraflarıyla şekillenir. İbn i Haldûn'a göre " halk umutla ayakta durur, saflığı sınırsızdır."

İbn Haldun bu önermesini şöyle bir hikâye üzerinden açıklar: Bir gün kazılar esnasında üstü örtülü bir vazo bulunmuştur. Kurşunla mühürlü olan bu vazo parçalandığında içinden bir duman yükselir. Bu olay üzerinde orada bulunanların tümünü büyük bir heyecan ve telaş sarar. İbn Haldun bu olayı insan bilinçsizliğinin ibretlik bir örneği olarak takdim eder. Buna bezer bir olay da 19.yy'da Ankara'yı gezen bir Avrupalı seyyah* (gezgin)ın benzer bir gözleminde izlenir. 1859 yılında Ankara'ya gelerek burada gözlem yapan Mortdman bir cami duvarında gördüğü antik bir kitabenin harflerini kapayan harçları temizlemeğe uğraşırken, düşkün giyimli bir boyacının kendisine

* Bu seyyah, Dr. Andreas David Mordtman (1810-1879)'dır. Kendisi bir Alman olan Mortdman Türkçe bildiği için Hamburg Hansa şehrinin temsilcisi olarak 1845 yılında İstanbul'a gönderilmiştir. 1859 yılına kadar Hansa temsilcisi olarak çalışmış, 1859 yılında bu temsilciliğin kaldırılması üzerine Osmanlı Ticaret Mahkemesi'ne yargıç olmuştur (1860). Türk kültürü açısından önemli bir eseri İstanbul ve Modern Türklük adıyla iki cilt halinde 1877-78 yıllarında yayımlanmıştır.

yardımcı olarak bu temizliği yaptığını belirtir. Bu eylem esnasında oraya toplananların kitabenin altından altın çıkacağına dair merak ve ilgileri seyyah tarafından önemli bir gözlem olarak kaydedilir ve ilginç bulunur.**

Günümüzde insanların akıl ve mantık dışı çözümlere yönelmekte devam etmeleri ise insan bilinçsizliklerinin çağlara rağmen değişmediğini gösterir. İbn Haldun, insanı alışkanlıkların ürünü olarak kabul etmektedir. Ona göre içinde yaşadığı ortam (doğal ve kültürel çevre) insanın tabiatına yerleşir. Günlük alışkanlıklar, kalıcı izler bırakarak zamanla kişi için bir meleke (yeti) hali ne dönüşür. İnsanı alışkanlıklara zorlayan ve hazırlayan işleviyle “ortamların” önemine değinen İbn Haldun, iki çeşit ortamdaki söz etmektedir. ‘İnsan bilincini’ bu iki ortamın tabii bir işlevi olarak görür. “İklim” ve “verimli toprak”la açıkladığı doğal ortam bilincinin oluşumunda doğrudan bir etken değildir. Ancak doğal, ortam insanların ince bir ‘intellect’e (anlık, zihinsellik, kavrayış yetisi) sahip olup olmamaları ile, ağır ruhlu, kıvrak ve devingen (hareketli) oluşlarını etkilemektedir.

“İnsan, Alışkanlıklarının Çocuğudur....”

Doğal ortama nispetle kültürel ortam, insan üzerinde birincil etkiye sahiptir, aynı zamanda daha da önemlidir. Çünkü “insan, alışkanlıklarının çocuğudur. Tabiatının ve mizacının ürünü değildir, içinde yaşadığı ortam onun tabiatına yerleşir.”

Buna göre insanın, günlük yaşam biçiminden icra ettiği mesleğe kadar içinde bulunduğu ‘uğraş alanları’ onun kişiliğinin oluşumunda ayrı ayrı öneme sahiptir. Uğraşlardaki derinlik, incelik, ciddiyet ve kararlılık insanlar arasındaki bilinen kültürel ve toplumsal farklılaşmanın da temelini oluşturmaktadır. Hatta bu durum kültürler (toplumlar) arası farklılaşmanın da sebebi sayılır. Bu nedenle İbn Haldun toplumlar arasında ‘yapısal farklılıklar’ olduğunu kabul etmez. Gerçekte yapısal farklılık adı altında söz konusu olan ‘entelektüel kültür’ dür. Entelektüel bir kültüre sahip olup olmama ile bu konuda ne kadar ve ne ölçüde aşama kaydedilmiş olduğu sorunu toplumlar arası farklılığın asıl ögesidir.

Çünkü ‘insan tabiatı her yerde aynıdır.’ Çalışan, sürekli üreten, bir şeyler ortaya koyan kişi; zamanla uğraşındaki titizlik ve ciddiyete paralel olarak yetkinleşir ve olgunlaşır. Bu yetkinlik ve olgunlaşma zihinsel süreçlerle birlikte olmaktadır. Yani, kendi zanaatını icra eden kişi bir yandan el becerileri ve meslek hünelerini artırırken, öte yandan ‘intellect’i de işlerlik kazanmış olur.’ Zanaat, bilinç (nefs-i nâtika) üzerinde bir etkide

** Semavi Eyice. “1859 Yılında Ankara’da Bir Alman Seyyahı”, Ankara Dergisi, C.1, S. 4, Ekim 1992, s. 14.

bulunur. Bu etki yeni bir hüner ve zanaatın öğrenilmesini kolaylaştırır. Böylece gelişmiş olan aklın bilim ve becerileri çabuk kavrama yeteneği artar.”

Üretken kişinin zihnen kat ettiği bu aşamaya paralel olarak ‘uyanık bir bilinç’e sahip oluşu onu olası (muhtemel) bilinçsizliklerden kurtaracak önemli bir etkidir. Oysa aktiviteden yoksun olan yani “hiçbir şey üretmeyen kişi (işsiz), bilinçsizliklerin zararına engel olamaz.” Böyle bir kişi için başarısızlık, içine düşülen ya da inanılan yanlışın gerçeğine nüfûz edemeyiş ile ilgilidir. Bu durumda başarısızlık, “iyileşmeğe değil, fakat bilinçsizliği sürdüren tâli (ikincil) bir rasyonalizasyona götürür.”

Bilinçsizliklerin temeline alışkanlıkları yerleştiren İbn Haldun, alışkanlıkların birincil etkeni olarak da yukarıda belirtilen ‘aktivite yoksunluğu’nu öne sürmektedir.

Tüketim biçimleri ise alışkanlıkları oluşturan ikinci etkidir. Temel ihtiyaçların çok üstünde bir tüketimin insan karakterini olumsuz yönde etkilemesiyle insanların alabildiğine bireyci, bir anlamda bencil olduklarını ileri süren İbn Haldun, böylesine bir toplumda bireylerin beraberlik ve dayanışmanın gereğine inanmamaları nedeniyle toplumsal çözümlerin başlayabileceğini işaret eder. Bir başka deyişle “doğru yoldan saptıran, aşırı tüketim, lüks ve eğlencedir.” Alışkanlıkların üçüncü etkeni yerleşim biçimidir. Kırsal alanda ya da kentsel alanlarda yaşama, farklı alışkanlık biçimleri oluşturur. İnsanların inançlı ya da inançsız, dindar ya da dinsiz olup olmamaları böylesine bir konumlanışla ilgilidir. Ona göre, “azla yetinen çöl sakinleri çok dindardır, Tanrı’ya tapınmaya daha çok hazırdırlar. Kentlerde dindar insanların –kırsal alanlara göre–az oldukları gözlenir. Zaten aynı kentin içinde oturanlar, kaynakların eşit olmayan dağılımı sebebiyle aynı hayat standardına sahip değillerdir.” Yerleşik hayatı simgeleyen kentlerde insanların cesaretsizlik, lüks, cür’etkârlık, birbirlerine yabancı olma gibi önemli alışkanlıkları ve olumsuz tutumları vardır. Onlar işte bu “alışkanlıklarının köleleri olmuşlardır.” Bu alışkanlıklara bağlı olarak kentlerde yaşayanlar arasında ahlaksızlık, yalan, bozulma, dolandırıcılık, rüşvet gibi olumsuz davranışlar görülebilmektedir.

Siyasal örgütlenme biçimi bir başka alışkanlık etmenidir. “Devlet, ideolojileri oluşturan sosyal talebi (halk istekleri) kuran kolektif hayatı belirler. Her halk tarihin her döneminde kendine özgü alışkanlık ve törelere, sosyal tabakalara ve kültürel ortama sahiptir. İşte halkın gerçeği algılama biçimi buradan kaynaklanır.”

Alışkanlıkların insan hayatındaki önemi birinin diğerini hazırlayışında aramak gerekir. Edinilmiş bir alışkanlık bir başka alışkanlığın da sebebi olabilmektedir. “İnsan bir kez

alışkanlığa yakasını kaptırınca artık doğal durumunda değildir, bir başka alışkanlığı kazanmaya daha çok zorlanmış durumdadır. Bilimler ve zihinsel meleke (yeti)ler için de aynı biçimde alışkanlıklar söz konusudur.”

İbn Haldun’un örneklerle üstünde durduğu bütün bu alışkanlık çeşitleri, kolektif tasavvurları (toplumsal olayları) etkileyen ortamlara göre ortaya çıkar ve biçimlenirler. Bütün bu alışkanlıklar insanların hatalarından meydana gelir. Hatalar ise toplumsal değişimin yasalarının dikkate alınmaması ve insanlar tarafından gerçeklerin çarpıtılmasıyla ortaya çıkarlar. Hataları alışkanlıkların, alışkanlıkları (méditation) bilinçsizliklerin sebebi ve kaynağı olarak gören İbn Haldun, yaptığı bu analoji ile insana özgü hataları bireysel ve toplumsal bilinçsizliklerin kaynağı olarak kabul etmektedir. Ona göre, toplumsal değişimin bilincinde olan insanlar oldukça azdır. Toplumsal değişim bilinci olmayan insanların çoğu “modern dilde schizoides (içe kapanık) olarak adlandırılmaktadır.” Göçebeler bu tür bilinçsizliğin örnekleridir. Çünkü göçebeler toprağa ait hayatın, yerleşik kültürün üstünlüklerini düşünemezler.

Egocentrisme (bencillik) hatanın birinci kaynağıdır. Sınav ve eleştiri ruhunu da öldüren böyle bir özellik (bencillik) birçok bilinçsizliğe yol açabilmektedir. Oysa İbn Haldun kendine özgü üslûbuyla tekrar tekrar yorum yapmanın, özeleştiri geliştirmenin bilinçsizlikleri ortadan kaldıracığını düşünmektedir. Bu yaklaşımıyla İbn Haldun önceki çağlarda ‘dâhi’ olarak kabul edilen, anıtlarıyla bu özelliklerini günümüze taşıyan insanların alabildiğine abartılan yücelikleri karşısında “aynı anıtların tekrar tekrar yorumlanmasını” önerir. İşte bu yorum önerisi İbn Haldun’un bilgiye yaklaşımını ortaya koyan önemli bir boyuttur. Bu boyut bilgi karşısında İbn Haldun’un yöntemini belirlemektedir. Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmanın İbn Haldun’a göre yolu bu yöntemin izlenmesinden geçer.

İbn i Haldûn’a göre tarihin görevi, “dünyanın yaşayabilecek yerlerini toplumlar halinde yaşayarak imar etmekten (ümrandan) ve bu mâmurluğun (bayındırlığın) doğal haline ârız olan vahşilik ve birbirine ünsiyet kespemelerinden (bağışıklık kazanmalarından) ibaret olan asabiyetlerden bahsetmek ve insanların birbirlerine her çeşit saldırganlıklarına ve baskılarına, (tagallüplerine) ve bu baskıların bir sonucu olarak, devletlerin kuruluşuna, bu devletlerin kuvvet ve güçlerinin derecelerine, insanların, çalışarak kazanma ve geçinmelerine, ilimlere, hüner, sanat ve genellikle sanayi ve doğal olarak bu bayındırlıktan meydana gelen medeni eserlere dair bilgiler vermek ve bu konularla ilgili olan haberleri nakil ve rivayet etmektir.”

İnsan ve toplum yaşamına ve bunlardaki değişmelere dair verilen bilgiler zaman zaman yalan ve uydurma haberler (bilgiler) içi içe olabilir. İbn Haldun, yanlış doğrudan, yalanı gerçekten ayırma ile ilgilidir. Bunun için de öncelikle bu karışımın nedenleri üzerinde durur. Haberlere yalanlar karışmasını gerektiren bu nedenler şunlardır (Ugan, 82):

- Fikir ve mezheplere taraftarlık: Bir fikir, mezhep ve inanca taraftarlık karışır ise insan ilk planda kendisine uygun olan haberleri kabul eder. Bir fikir ve mezhebe eğilimi ve taraftarlık, insanın dikkatle düşünerek haberi eleştiri süzgecinden geçirmesine ve incelemesine engel olur.
- Haberleri aktaran, nakil ve rivayet edenlere inanmak: Bir haberin yalan veya doğru olduğunu incelemek, nakledenin adaletli, yani sözüne inanılacak bir kimse olup olmadığını tespit etmekle ve onun kusur ve ayıplarını araştırarak adaletli (sözüne inanılır) bir kişi olup olmadığına hükmetmekle ilgilidir.
- Amaçları Unutmak: Haberleri nakledenlerin birçoğu, gözü ile gör mesinden ve işitmesinden amacın ne olduğunu bilmez. Haberi zannına ve tahmi nine göre naklederek yalana katlanır.
- Haberin doğruluğu vehmine (yanılgısına) kapılmak: Bu yanılgı genellikle hab eri nakledene inanmaktan ileri gelir.
- Olguları (halleri) olaylarla karşılaştırma keyfiyetini bilmemek: Çünkü hal ve haberler karıştırılarak belirsiz bir hale getirilmiş ve başka ş ekle sokulmuş olduğu için haberci hali gördüğü gibi nakleder. Hâlbuki şekli değiştirilmiş olduğu için ortaya çıkan şey gerçeğe uygun değildir.
- Habercilerin (haberi nakledenler) habere konu olan olguları hiç hak etmediği halde sırf yüksek derece ve mevki sahiplerine yaranma istekleriyle övmeleridir. Bu yolla doğru olmayan birçok haber yayılır. İnsanlar, şeref ve servet gibi dünya nimetlerine ve sebeplerine gözlerini dikerek bakmaktadırlar. Genellikle erdemlere rağbet etmezler ve erdem (fazilet) sahipleriyle bu meziyetleri elde etmek için yarışmazlar.
- Ümrânın (dünyanın insan yaşayabilen bölgelerinde yaşayan kavimlerin ve toplumların yeryüzünün imarından ibaret olan) ve diğer bir deyişle toplumsal hayatın tabiatını ve işleyiş biçimini bilmemektir. Oysa her olayın kendine özgü bir tabiatı ve buna ait olan bazı boyutları bulunur. Olayı işiten kimse, olayların ve olguların varlıktaki tabiatlarını ve bunların gereklilik ve taleplerini bilirse, bu bilgilerin o kimsenin haberin doğrusunu, yalanından ayırt etmek üzere yapacağı incelemelerine yardım eder. Haber ve olay hangi çeşitten olursa olsun, bu yöntemin incelemeler için en mükemmel bir yöntem olduğu belirtilir. İbn Haldun buna kanıt olmak üzere tarihçi Mesudî'nin yöntemi üzerinde durur. Mesudî "deniz hayvanları İskenderiye binasına engel olduklarında, İskender'in ağaçtan bir

tabut yaptırarak içine camdan bir sandık koymuş ve bu sandığın içine girerek denizin içersine dalmış olduğuna dair” gerçekleşmesi mümkün olmayan bilgiler vermektedir. Buna göre İskender deniz altında gördüğü “şeytanlardan ibaret olan bu hayvanların şekil ve suretlerini resimleyerek ve heykellerini yaptırarak binaların karşısına diktirmiş, öteki hayvanlar bunları görerek kaçmışlar. Böylelikle bunların saldırılarından kurtulunca şehrin yapısı tamamlanmıştır.”

İbn Haldun bu öyküyü aktardıktan sonra neden bunun akıl ve mantık dışı olduğunu analiz eder. Ona göre öykü hurâfelerle doludur. Tabut billûrdan olduğu için denizin dibine kadar ulaşması ve oradaki şeytan ve cinlerin şekil ve resimlerini resimleyecek kadar denizin dibinde kaldıktan ve denizin üzerine çıktıktan sonra da dalgaların çarpmasından kurtulması mümkün değildir. Üstelik hükümdarlar bunca tehlikelere kendilerini atmazlar. Hükümdarlardan herhangi biri buna güvenirse, kendisini tehlikeler içine atmış olur. Bu yolda hareket eden hükümdar, devletini yıkılmaya mahkûm eder. Öte yandan cin ve şeytanlar cisimli yaratıklar olmadığı için, onların suret ve heykelleri belli değildir. İbn Haldun'a göre bu öykünün yalan olduğuna dair en önemli kanıt ise şudur: Denize dalan kimse, sandık içinde dahi olsa doğal olarak bu sandık soluk alması için ona dar gelecek ve havasızlıktan ötürü onun ruhu çarçabuk ısınacak, bunun sonucu olarak insan ciğerinin yapısına uygun olarak ruhu oracıkta sıkışır. Hamamda bulunanların hamamın hava menfezleri kapatılarak soğuk havadan mahrum edildiklerinde sıkışmaları bunun kanıtıdır. Denizden ayrılan balıklar da aynı sebepten ölürlür.

Görüldüğü üzere İbn Haldun kendisine ulaştırılan, bilgi olduğu öne sürülen her olay ve haberin kendi içinde mantık süzgecinden geçirmekte; ayrıntılı bir analize, neden–sonuç ilişkisine tabi tutmaktadır. Çünkü ona göre haberlerde doğruyu yanlıştan ayırmak ve gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığını anlamak, “ümran adını verdiğimiz insanın toplumsal hayatının hal ve yapısını gözden geçirmek suretiyle olur”. İbn Haldun'a göre bu eleştirel yaklaşım bir kanun, bilimsel bir yasadır. Bu yöntemle o, “toplumsal hayatın yapısına sonradan katılan şeylerle, toplum hayatının yapısında olan şeylerin birbirinden” ayırt edilebileceğini öne sürer.

İbn Haldun'un olay ve olgular karşısındaki bu eleştirel tutumu tarihçinin ve onun şahsında modern sosyal bilimcilerin alması gereken tutumu ve yöntemine tekâbül etmektedir. Üstelik İbn Haldun bu konuda bir adım daha atarak adeta bir sosyolog tutumu oluşturmaktadır. Onun, “dünyanın insan yaşayabileceği yerlerinde bir olayın meydana gelmiş olduğunu işittiğimizde, biz bu kanuna başvururuz, o olay ve olgunun gerçekleşmesi mümkün ise kabul, yoksa yalan ve uydurma olduğuna hükmederek

reddederiz” şeklindeki yaklaşımı tipik bir sosyolog tarzı ve yöntemidir. Çünkü sosyolog “bir tarihçi kadar eleştirmen olmalıdır. Bunun için de mümkün olduğu kadar sosyal olaylar gözlenmelidir.” İşte İbn Haldun’un yaptığı budur ve o da aslında bu konuda ayrı ve özgün bir şeyler yaptığının farkındadır: “Bu konu kendi başına bir ilim gibidir. Çünkü bu kitapta incelenecek konu, yeryüzünde toplumlar halinde yaşayan insanların toplumsal hayatı ve bunların bölük bölük olarak toplanmaları sonucunda meydana gelen uygarlık ve toplumsal halleri olup, birçok konular bunun dallarını teşkil eder.” Böylelikle İbn Haldun farklı bir bilim dalının problemini ortaya koymaktadır. Kendisinden önce böyle bir problem tanımlaması yapılmadığını, yapılmış olsa da incelemelerinin böyle bir çalışmanın varlığını ortaya koymadığını öne sürmektedir. “Bu ilmin yeni baştan benim tarafımdan icat edilmiş olduğu bir ilim olduğunu sanıyorum. Başımın sağlığına ant içerek Tanrı’nın yaratıklarından kimsenin bu tarzda söz söylemiş olduğunu bilmediğimi teyit edebilirim. Yalnız geçmiş hakkında bu zanna kapılmak da doğru değildir. Onlar bu ilme dair kapsamlı bir eser de yazmış olabilirler, fakat bu eser bizim elimize geçmeyebilir.”

İbn Haldun kendi tarzına yakın oldukları öne sürülebilecek bazı eserleri de analiz eder. Bunlar arasında Aristo’nun Siyaset adlı eseri de vardır. Ancak bu eserde, kendisinin öne sürdüğü “konulara dair yeter derecede bilgilere yer vermemiş, delil ve burhanlar da gereği derecesinde anılmamış, başka sözlerle karıştırılmıştır.”

Görüldüğü üzere yöntemin farklılığı doğal olarak farklı bir alanı ortaya koyuyor. Kuşkusuz İbn Haldun’un “farklı ve müstesna bilim” dediği bu farklı alan ‘sosyoloji’nin problem alanı ile büyük ölçüde örtüşmektedir. İbn Haldun’unun yöntemi ve problem alanı ile birlikte geldiği nokta sosyolojidir. Üstelik tarihsel ya da etnografik malzemeler karşısında eleştirici yanı bu malzemeleri önceki ve sonraki olgularla ilişkilendirme çabası kendisine tarihçiliği çoktan aşan bir özellik kazandırmaktadır. Yani olayları betimleyen ve ufak tefek farklarla olayları zaman ve mekana yerleştiren klasik tarihçiden olayları zaman ve mekanın dışına çıkararak sosyal bütün içinde konumlamaya çalışmasıyla zaten ayrılmaktadır.

Bir kere İbn Haldun olay ve olgular karşısında onları olduğu gibi kabul ve takdimden çok eleştirinin ve yorumlamanın gerekliliğine inanmaktadır. Eleştiriden geçmemiş, ayıklanmamış malzemelerin sürekli yanlış ve yalanlarla iç içe bulunduğunu belirtmektedir. İşte bu yorum ve eleştiri tarzı İbn Haldun’a özgü bir bilgi sosyolojisinin varlığını hissettirmektedir. İbn Haldun’a özgü diyoruz, çünkü “bilgi sosyolojisi, bilgi ile var olma arasındaki ilişkiyi tahlil etmeye çalışır (...) Bu ilişkinin insanlığın entelektüel gelişmesinde bürünmüş olduğu şekilleri bulmaya çalışır.” Yani, bilgi sosyolojisinde

yapılan salt betimleme, ortaya koymadır. Bilginin sosyal olarak tayini probleminde araştırmacının kurmak istediği paralelliğe kendisinin her hangi bir katkısı yoktur. Çünkü aslında “her problemin şekillendirilmesi (formulation), bu problemle ilgili olarak, daha önceki hakiki bir insan tecrübesi ile mümkün olabilmektedir”(Elbruz, 1978: 1).

Bilgi sosyolojisi çağdaş sosyologlar tarafından bu hali ve işleviyle eleştirilmektedir. Dahası bilgi sosyolojisi ile uğraşan bir sosyolog, “esas tartışmadan kaçmak, tartışılmakta olan konu ile ilgilenmemek, tartışma konusunun gerisindeki düşünce temeline giderek, bunun daha birçokları gibi kısmî bir perspektif ve birçokları arasında sadece bir düşünce temeli olduğunu göstermeye çalışmakla itham edilmektedir.”

Oysa İbn Haldun sadece “bilinçsizliği göstermekle yetinmez, her defasında yeniden yorum yapar ve gerçeğe en uygun yaklaşım denemelerinde bulunur.” Doğrusu Fransız sosyologlar J. F. A. ve Clément’in “İbn Haldun bilgi sosyolojisi yapmıyor” önermelerinin esprisi de bu olmalıdır. Gerçekte İbn Haldun, modern bilgi sosyologlarının eleştirilen yönlerini de aşarak gerçek bir bilgi sosyolojisi yapmaktadır. Onun tekrar tekrar yorum ve eleştiri önerisinin insana vermek istediği mesaj, “sosyal ortam, insanın tabiatına yerleşir ve giderek insan tabiatı haline dönüşür.” Bu noktada sosyal ortamın, kültür ortamının insan tabiatına yönelen bu etkisinin mümkün oldukça sağlıklı olması İbn Haldun’un öncelikli sorunudur. Bu anlamda toplumun cehalet ve yanlışlardan, bilinçsizliklerden arındırılması aynı zamanda bireyin arındırılması demektir. İçinde yaşadığı ortam mademki insan tabiatına yerleşmekte ve onu bu ölçüde etkilemektedir, o halde bu ortamın mümkün oldukça sağlıklı temeller içinde gelişmesi İbn Haldun’un bilgi teorisinin temel sorunudur.

Sonuç

Sosyal olayların bilimin konusu haline gelmesi 19. Yılın ikinci yarısında gerçekleşir. Auguste Comte (1798–1857) sosyal olayların da tıpkı doğa olayları gibi düşünülmesi ve çözümlenmesi gereğini dile getirerek sosyolojinin de bilimsel gerekçesine vurgu yapmıştır. Eğer İbn Haldun (1332–1406)’un sosyal olaylar konusunda daha 14. Yüzyıl’daki tahlil ve betimlemeleri olmasaydı Auguste Comte’un bu yaklaşımı tarihsel bir değere de sahip olabilirdi. Ancak bu işin tarihsel boyutu İbn Haldun’un önceliğini ve özgün katkılarını daha bir değerli hale getirmektedir. Çünkü sosyal olayları sanayi toplumuna özgü bir gelişme olarak kabul eden Fransız Sosyoloji Okulu (Comte, Durkheim, Le Play vd) yaklaşık dört yüz yıl önce sosyal olaylara dikkat çeken İbn Haldun’un açtıkları çığırda ancak onun halefleri konumunda kalırlar.

Mukaddime’de Aristo dâhil seleflerinin benzer çalışmalarında da göremediği farklı konulara girdiğini belirten Haldun’un bu farklılığını öne çıkaran unsur sosyal olayları toplumsal tarih bağlamında ele almış ve incelemiş olmasıdır. Kendisinden yüzyıllar sonra bu farklılığa Auguste Comte “sosyoloji” adını vererek bir bakıma İbn Haldun’un özgün katkılarını gün ışığına çıkarmıştır.

Bugün İbn Haldun’un sosyolojideki önceliğini ve sosyolojik tarzını daha bir önemli hale getiren bir başka husus ise batılı sosyologların sosyolojiyi bunalım ve buhran çağının ve toplumların bilimi olarak düşünmeleri ve tasarımları karşısındaki büyük vizyonudur. Sanayileşme tarıma dayalı ekonomilerin dönüşümü aşamasında bir dizi sosyal bunalım ve buhranlara da yol açmıştır. Ama bunalım ve buhranların sanayi toplumlarına özgü olmadığı göz önüne alındığında 14.Yüzyıldaki toplum incelemeleri sosyoloji alanında İbn Haldun’a haklı bir öncelik ve prestij kazandırır. Bu vizyon sosyolojiyi salt sanayi çağı ve bu çağın sorunlarının bilimi olmaktan çıkararak her dönemin bilimi haline getirmektedir.

Ne var ki, İbn Haldun’un sosyolojik liyakati Türk sosyolojisinde gereği gibi yer bulamamıştır. Elbette bunda İbn Haldun’un dilini anlamadaki zorluklar kadar bilimsel hareketliliği tümüyle Batılı bağlama indirgeyen entelektüel ve akademik tek yönlülüğün de büyük ölçüde rolü vardır. İbn Haldun ve onun kuramı eğitim ve kültür politikalarında yer bulması gerekirken ortalama lisans kitabı olarak hazırlanan sosyoloji çalışmalarında da gereği gibi yer bulamamıştır.

Yüzyıllar öncesinden sosyal olayların uhrevi değil, dünyevi olaylar olduğunu; anlaşılabilir, denetlenebilir olduklarını tespit eden İbn Haldun modern Türkiye’de olduğu kadar İslam dünyasında da gereği gibi anlayamamıştır. Günlük alışkanlıkları bilinçsizliklerin kaynağı haline gelmiş geniş kitlelerin dünya ve toplum gerçeklerine nüfuz etmeleri elbette beklenemez. Bu sınırlıklar içinde kalan insanlar ise İbn Haldun’a göre aldatılmaya daha yatkın insanlardır. O nedenle kendi makûs talihini dönüştüremeyen günümüz Müslüman toplumlarının insan unsuru günümüzde de büyük ölçüde İbn Haldun’un yüzyıllar öncesi çektiği fotoğrafın karelerinden oluşmaktadır.

İbn Haldun’un yeniden anlamak ve anlatmak dur umundayız. Bu açıdan;

- Türkiye’de İbn Haldun Araştırma Enstitüleri kurulmalıdır,
- İbn Haldun akademyada sosyoloji ve tarih açısından olduğu kadar pedagojik alanda da incelenmelidir,

- İbn Haldun kuramının siyaset kurumu, ekonomi, eğitim ve kültür politikalarındaki güncel açılım ve olası etkileri projelendirilmelidir.

Kaynaklar

- Ahmet Cevdet Paşa. (1986). *Tezâkir*, Yayınlayan C. Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. c.
- Doğan, İ. (2012). Ortaçağ'da kayda değer toplum teorisi ve bir isim: İbn Haldun. *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar* içinde 23-32. ss. Ankara: Pegem Yayınevi.
- Doğan, İ. (2012). Sosyolojik düşüncenin Osmanlıdaki kaynakları: *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimaiye Mecmuası* Örneği. *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar* içinde 584-616. ss. , Ankara: Pegem Yayınevi.
- Doğan, İ. (Mayıs 1988). Bir bilinçsizlik teorisyeni: İbn Haldun / İbn Haldun'un bilgi kuramı ya da İbn Haldun bilgi sosyolojisi yapıyor mu?, *İletişim ve Yabancılaşma -Yazılı, Kültürümüzde İlkler-* içinde 83-132. ss., İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Dursun, T. (Nisan 1977). (Çev.) *Mukaddime*, Ankara: Onur Yayınları.
- Elbruz, L. (1978). *Sosyoloji ders notları 1977-1978 ders yılı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Eyice, S. (1922). 1859 yılında Ankara'da bir Alman seyyahı. *Ankara Dergisi*, c.1 s.13-16.
- Hassan, Ü. (1977). *İbn Haldun'un metodu ve siyaset teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- J.F.A. ve Clément, F. (1974). Ibn Khaldun: Theoricien de L'inconscience. *L'Homme et Société*, No: 31-32, 161-183. ss.
- J.F.A. ve Clément, F. (Ekim 1987). Bir bilinçsizlik teorisyeni: İbn Haldun. (Çeviren İ. Doğan). *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Sayı 5, 107-115. ss.
- Ugan, Z.K. (Çev.) (1970). *Mukaddime*, 3.c, MEB Yayınları, Şark-İslam Klasikleri Dizisi, 1968/1970.
- Uludağ, S. (Çev.) (1982). *Mukaddime*, 2.c. İstanbul: Dergâh Yayınları.